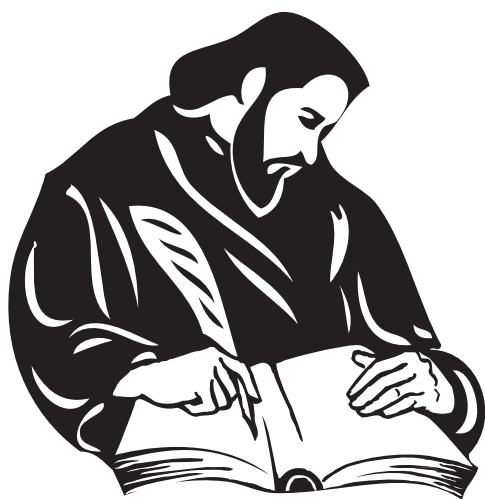

ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ

Година VIII • 2024 • книжка 1

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ

2024 / 1

Издава катедра „История и археология“ при Философско-историческия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

Главен редактор:

Доц. д-р Георги Митрев, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Зам.-главни редактори:

Доц. д-р Димитър В. Димитров, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Секретар:

Десислава Босилкова, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Членове:

Проф. д.и.н. Людмил Спасов, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Проф. д.ф.н. Мирена Славова, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Проф. д.и.н. Димчо Чешмеджиев, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Проф. д.и.н. Диляна Ботева-Боянова, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Проф. д.и.н. Евгений Шинаков, Брянски държавен университет
на името на акад. И. Г. Петровски, Брянск, Русия

Проф. д.и.н. Ярослав Рубаха, Варминско-Мазурски университет, Олщин, Полша

Проф. д-р Николай Кънев, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Проф. д-р Айше Каяпънар, Университет „Намък Кемал“, Текирдаг, Турция

Проф. д-р Добринка Парушева, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Доц. д-р Стоян Попов, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Доц. д-р Тодор Радев, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Доц. д-р Иво Топалилов, Център по тракология „Проф. Александър Фол“
към Института за балканистика с център по тракология – БАН

Доц. д-р Пламен Славов, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Д-р Николай Шаранков, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Д-р Григор Бойков, Виенски университет, Институт за Източноевропейска история, Виена, Австрия

Д-р Николаос Мердзимекис, Ефория за античното наследство на Халкидическия полуостров
и Света Гора към Министерството на културата и спорта на Република Гърция, Солун, Гърция

Д-р Пасхалис Андрудис, Солунски университет „Аристотел“, Солун, Гърция

На корицата: Форумът на античния Филипополис – сектор „Запад“ (снимка: Г. Митрев).

Списание „Пловдивски исторически форум“ излиза два пъти в годината.

Електронен формат на списанието:

<https://piforum.uni-plovdiv.bg>

<https://logos.uni-plovdiv.net/en/spisanie-plovdivski-istoriceski-forum->

Електронен адрес: piforum@abv.bg

СЪДЪРЖАНИЕ / CONTENTS

■ СТУДИИ И СТАТИИ / STUDIES AND ARTICLES

THE CAMPAIGNS OF THE RUS' IN THE BALKANS IN THE MIDDLE OF THE 9 TH AND THE END OF THE 10 TH CENTURIES IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE TURN OF THE XX – XXI CENTURIES.....	5
--	---

Evgeniy Shinakov, Andrey Fedosov

ПОХОДИТЕ НА РУСИТЕ НА БАЛКАНИТЕ В СРЕДАТА НА IX И КРАЯ НА X ВЕК В УКРАИНСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ ОТ КРАЯ НА XX – НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК.....	12
--	----

Евгений Шинаков, Андрей Федосов

ANDRONIKOS III PALAIOLOGOS – THE LAST SOLDIER-EMPEROR OF THE BYZANTINE EMPIRE	13
---	----

George Michailidis

АНДРОНИК III ПАЛЕОЛОГ – ПОСЛЕДНИЯТ ВОЙНИК-ИМПЕРАТОР НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ.....	24
---	----

Георгиос Михайлидис

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ МЕТОДИКАТА НА НАУЧНА ОБРАБОТКА НА УДАРНИТЕ ОРЪЖИЯ ОТ ЕПОХАТА НА СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ И РАННОТО НОВО ВРЕМЕ.....	25
---	----

Стоян Попов

NOTES ON THE SCIENTIFIC PROCESSING OF MEDIEVAL AND EARLY MODERN TIMES IMPACT WEAPONS	40
--	----

Stoyan Popov

„СТАРИ“ СЕЛИЩНИ ИМЕНА КАТО СВИДЕТЕЛСТВА ЗА АЛИАНСКО ПРИСЪСТВИЕ В БИВШИЯ МАСТАНЛИЙСКИ ОКРЪГ – НОВИ ЩРИХИ КЪМ СЛАБО ПОЗНАТАТА ИСТОРИЯ НА АЛЕВИЗМА В ИЗТОЧНИТЕ РОДОПИ (1920 – 1934)	41
--	----

Ваня Иванова, Елисавета Семерджиева

“OLD” NAMES OF SETTLEMENTS AS EVIDENCES OF ALIANS’ PRESENCE IN THE FORMER DISTRICT OF MASTANLI – SOME NEW OUTLINES TO THE LITTLE-KNOWN HISTORY OF THE ALEVISM IN THE EASTERN RHODOPES MOUNTAIN (1920 – 1934)	88
--	----

Vanya Ivanova, Elisaveta Semerdzhieva

 НАУЧНИ ПРОЯВИ И СЪБИТИЯ /
SCIENTIFIC MANIFESTATIONS AND EVENTS

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИЯТ ФАКУЛТЕТ ЧЕСТВА 20-ГОДИШНИНАТА ОТ СВОЕТО СЪЗДАВАНЕ	89
--	-----------

Русалена Пенджекова-Христева, Георги Митрев

THE FACULTY OF PHILOSOPHY AND HISTORY CELEBRATES THE 20th ANNIVERSARY OF ITS CREATION	89
--	-----------

Rusalena Pendzhekova-Hristeva, Georgi Mitrev

AMICUS OPTIMA VITAE POSSESIO! ПРИЯТЕЛИТЕ СА НАЙ-ГОЛЯМОТО БОГАТСТВО В ЖИВОТА!	94
---	-----------

Иван Джамбов

FRIENDS ARE THE GREATEST TREASURE IN LIFE!	94
---	-----------

Ivan Dzhambov

ИЗИСКВАНИЯ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ПУБЛИКАЦИИТЕ	97
---	-----------

THE CAMPAIGNS OF THE RUS' IN THE BALKANS IN THE MIDDLE OF THE 9TH AND THE END OF THE 10TH CENTURIES IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE TURN OF THE XX – XXI CENTURIES

Evgeniy Shinakov, Andrey Fedosov

Abstract: *The report includes preliminary results of the research on this topic within the framework of the grant of the Russian Science Foundation “Ukrainian Historiography of Medieval Rus’ at the End of XX – Beginning of XXI Centuries: Concepts, Origins, Trends”. It draws attention mainly to the internal aspect and consequences of the campaigns of the Rus’ against the “Greeks” and Bulgarians: changes in the composition of participants in connection with the dynamics of the structures of Rus’ from the middle of the ninth to the end of the tenth century, creating favorable conditions for Christianization. From the external aspects the emphasis is made only on the desire of Svyatoslav to move the capital of Rus’ to the territory of Bulgaria and the beginning of the Pecheneg aggression as a reaction of Byzantium to the campaigns of Svyatoslav. Original, though contradictory to the sources, is the point of view that in 987 the “Tauro-Scythian” help to the basileus was rendered not against the rebellion of Bardas Phokas, but against the Bulgarians. A lot of attention is paid to Vladimir’s “forced” campaign to Korsun in 988, its religious and political consequences. In addition, an interesting idea of Pritsak is presented, who calls the Rus’ “the nomads of the sea”, comparing their model of interaction with sedentary societies with that of the steppe nomads.*

Keywords: *campaigns against Byzantium, the Rus’ people, politics, economy, religion, Ukrainian historiography of Ancient Rus’.*

Modern Russian historiography is interested in the Rus’ campaigns of the middle 9th – the end of 10th centuries on Byzantium, its enclaves and Bulgaria in terms of reliability of data, and also in aspect of their contamination with socio-political processes in Russia. This is due to the prevailing political-anthropological approach or, in other terms, the methodology and methods of sociocultural anthropology. These campaigns are regarded as one of the main ways of exoexploita-

tion, i.e. obtaining an “added” (surplus) product for the ruling upper class of the union of “Rosia” with “Slavinias” at the stage of transition from chiefdoms to the early state. Other issues (military aspect, Christianization, ethnic composition of the participants of the campaigns), if mentioned, play a minor role.

It is all the more interesting to compare other, modern Ukrainian, concepts of medieval Russian studies on this aspect, which also go back to a

¹ The research was supported by the Russian Scientific Foundation grant № 23-28-00281 “Ukrainian historiography of medieval Rus’ in the late XX – early XXI century: concepts, origins, trends”.

common source – historiography mainly Soviet, to a lesser extent emigrant. It should be noted that the findings of this report are preliminary, as the research under the grant under which it was carried out has only just begun. However, selectively it was possible to study a kind of “reference” Ukrainian works of different types and purposes: purely scientific, scientific with ideological overtones, popular science, aimed at different audiences, educational for higher and elementary school, and up to recent years, and not only in Ukrainian, but also in Russian and English.

Undoubtedly, the most outstanding representative of the scientific thought of Ukraine in the study of ancient Rus’ was and still remains Petr Tolochko. His conceptual works are dated 1987, 1996, 2016, 2020, which allows us to trace the dynamics of his views.

In a 1987 work, the early Kievan princes – Kiy, Askold and Dir, and even the embassy of “chacanus Rhos” to Byzantium in 838 are used to counter the “Norman theory”. It is proved that all these princes were Slavs, and even ambassadors of 838 – “ex gentis Sueonum” – although Swedes, but on service of the East Slavic state. Oleg’s campaign of 907 was caused by “Bulgaria’s request to help her in her struggle with Byzantium” (Толочко 1987: 26), and the main result was the trade treaties of 907 and 911. Igor’s campaigns were a response to the perfidy of Byzantine diplomacy, which, taking advantage of Russian help in the fight against the Muslims, set the Pechenegs against Russia, fearing its strengthening (Толочко 1987: 39). The treaty of 944 was not a defeat for Igor, but was mutually beneficial. The campaigns of Svyatoslav to the Balkans were caused by desire of the Byzantium diplomacy to push Russia with Bulgaria, thus weakening both powers. As a positive result of the campaigns of “Rus to Tsargrad” P. Tolochko repeatedly notes the process of its gradual Christianization, beginning with Askold and Dir (860/867).

The same ideas are traced in the scientific part of the 1996 book, devoted to Svyatoslav, Vladimir and Yaroslav the Wise. About reasons of Vladimir’s campaign to Korsun it is not told anything, except that this city was a place of his christening. Indirectly – an argument for that to receive the permission to marry Princess Anna.

In a 2016 work “Where The Russian Land Comes from”, published in Russian, but in Kiev, the author again emphasizes the Christianization significance of the 860’s campaign of Askold and Dir. As for Oleg’s campaign of 907, its main goal was “to impose on Byzantium his partnership based on clear legal regulation” (Толочко 2018: 135). Summarizing a brief description of the campaigns of Oleg, Igor, Svyatoslav to the Balkans, and Vladimir to Crimea, P. Tolochko concludes their goal as “gaining an opportunity to trade freely in the Byzantine markets, which was impossible without a demonstration of military power” (Толочко 2018: 139).

In general, the works of the unconditional leader of the Ukrainian Soviet, and post-Soviet as well, historiography feel Marxist basic training, in early works there is a “feudal” terminology. He obviously follows the theory of Rybakov, implicitly – Grushevsky.

Scientific and Ideological Literature. In the book of 2020 “From Rus’ to Ukraine” P. Tolochko on the basis of scientific arguments and apparatus proves clearly a point of view, “not fashionable” for modern Ukraine: she left the “Russian² world” and only there she can take place as a nation and a state (Толочко 2020: 225). The ideological implication of this scientific monograph is evidenced, for example, by the name of one of the sections – “Sovereign Ukraine? A future without a past”. However, on the subject of this report there is almost nothing in it, only that the

² P. Tolochko suggested in his 2005 book “The Ancient Rus’ people” to use the adjective “Rusian” with one “s”. Such spelling is nowadays popular among Anglo-American historians as well (e.g., works by C. Raffensperger “Reimagining Europe”, “The Kingdom of Rus” etc.).

first mention of “the Russian land” is connected with the raid to Byzantium at the beginning of the reign of Michael III (842 – 867), and that with “Byzantine history is connected the most important impulse of realization by the Russian people of itself and its place among other enlightened peoples of the world” – the baptism of Rus’ in 988 (Толочко 2020: 17).

The work of a religious philosopher, professor of National University of Kyiv-Mohyla Academy Vladimir Gors’ky “The Saints of Kievan Rus’” is distinguished by scientific-theological, explicitly ideological orientation. The purpose of his work was to establish the origins of the “soul of the Ukrainian people”, its “moral ideal of the national spirit”. But, at the same time, the work has a scientific apparatus and relies on sources. It, however, mentions only military relations of Rus’ and Byzantium under Vladimir the Saint. They were of two types – Vladimir’s assistance to the basileuses in 987 and 988 in the suppression of the Bulgarian uprising and the rebellion of Bardas Skleros (according to Jacob the Monk) and the siege of Korsun to force the “Greeks” to fulfill the promise to give Princess Anna to Vladimir (Горьский 1994: 72, 73). All these events are described in great detail, with references to different sources.

The campaigns of “the Rus’ on Greeks” are indirectly, though originally and interestingly, concerned by the scientists of Chernigov school. Firstly, they consider, that Igor undertook campaigns of 941 and 944 on Byzantium not on his own initiative, but by force. He was forced by the Khazars after the defeat of his voivode Oleg (according to the Novgorod Chronicle and the Schechter Letter) in 940 under Samkerts (Kerch) from the Khazarian tarkhan Pesakh (Новик, Шевченко 1995: 96 – 97). Secondly, Helgu of the Schechter Letter, at first defeated by Pesakh, and then and Byzantines and died somewhere beyond the sea (in Barda?) – is no other than a representative of a separate Chernigov dynas-

ty not belonging to a kin of Kiev Rurikovich (Уманец, Шевченко 1995: 66).

Popular Science Literature. Very detailed, in the artistic style, with the introduction of fictional dialogues and characters, but quite plausible in the popular scientific book by P. Tolochko “Vladimir the Saint. Yaroslav the Wise” describes the march of Vladimir to Korsun in 988. The reason given for it is the desire to marry Princess Anne, as well as the root cause inherent in all previous campaigns “on the Greeks” – favorable trade agreements (Толочко 1996: 51).

To popular science genre with a very dubious scientific component (there is not even a list of literature and sources) can be attributed the “Short course of the history of Ukraine” by Alexander Paliy, 3rd edition of which was released in 2018. Starting the history of Ukrainians with the Tripolie culture and even the last ice age, the author briefly touches on our topic. He clearly adheres to the Polans-Russian concept, and attributes the campaigns to the Byzantium to the “Kievans”, without mentioning other tribes. An original passage is worth noting: that in 971 Svyatoslav left for Rus’ not as a result of defeat and agreement with John Tzimiskes, but “for reinforcement” (Палий 2018).

The ideological predecessor of A. Paliy can be considered M. Chubaty, whose report was heard and condemned even by some Ukrainian historians-emigrants and foreign scientists at the XI International Congress of Historians in Uppsala (Sweden). In it he builds the following genetic chain: the people of Tripolie culture – the Antes – the Ukrainians, creators of Kievan Rus. And only Ukrainians, partly Belarusians, are the heirs of the latter. The report was published in English only in 1964 in New York by the author himself as an appendix to the book (in Ukrainian) “Princely Russia-Ukraine and the emergence of three East Slavic nations”.

The conceptual, written in the popular scientific style, but oriented to the scientific audience and recommended as a manual for teachers and

students of humanities faculties, is the “Civilizational History of Ukraine” (Kiev, 2006). It was prepared with the funds of a joint grant from the National Academy of Sciences of Ukraine and the Russian Humanitarian Science Foundation, but almost exclusively by Ukrainian scientists. In particular, the section we are interested in was written by the archaeologist and historian, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine Alexandr Motsya³. Without analyzing the causes and course of Russian campaigns to Byzantium, the author uses their description in sources to prove the original Slavic origin of the Rus’ as a people. In particular, A. Motsya denies that the “Sueoni” (Swedes) of the Annales Bertiniani were the ambassadors of the state of the Rus’-Slavs. The fact that they did not give their name (“Sueoni”), but introduced themselves as the messengers of “chacanus Rhos” seems to prove the Slavic background of the Rus’ as well as that they represented the latter and during negotiations with the Byzantines after the campaigns of Oleg and Igor (Гоелов и др. 2006: 163 – 164). That is, the name “Rus” was identical to the ethnonym “Slavs”. In 2010. A. Motsya confirmed the idea that the main prince – “konung” Oleg the Prophetic headed the Rus’, only after having come to Kiev and becoming to manage the Polans which were the main participants of his campaigns against Byzantium (Моця 2010: 290).

The influence of the Polans-Russian concept of academician B. Rybakov is clearly felt here, which is frankly recognized by A. Motsya himself in his later works. However, in them, since 2012, he considers descendants of these Rus’-Slavs only Ukrainians, believing that in the north, in Novgorod, there already existed a separate “external Rosia” of Constantine Porphyrogenitus – the predecessor of Russia, and

its inhabitants were not Eastern Slavs (Motsya 2012: 47, 50).

Educational Literature. Incomparably more place is given to the description of the Rus’ campaigns to Byzantium and Bulgaria in school textbooks, at least in 2007 ones. Thus, more than 5 per cent of the text, that expands to the 16th century, is devoted to this subject in the seventh grade textbook of Ukrainian-language primary schools, and slightly less in the textbook of other authors in Russian, due to the abundance of applications.

Both textbooks emphasize the importance of the campaign of Askold and Dir, which they, according to the Byzantine tradition, date 860. “Rus’ was for the first time discussed in Europe, and the name of the state got into the Byzantine chronicles” (Свидерский и др. 2007: 35). And also failure of a campaign made Askold and the majority of his retinue to accept Christianity for the first time “under a name Mykola” (Власов 2007: 14 – 15). It is not very clear why Askold is separated from Dir in this episode, although in scientific historiography such a tendency has been observed for a long time⁴. Besides, 860 is not the first year, when the “Rhos” are mentioned. Before that, according to the Annales Bertiniani, their envoys visited Constantinople in 838, seeking “friendship” (Шинаков, Федосов 2022). And in the end of 842 or in the beginning of 843 (Шинаков 2014), having scouted the way before, they attacked Amastris. However, perhaps this eliminates the need to find an answer to the question: how the Bulgarian Empire, which at that time owned 600 kilometers of the Black Sea coast, missed a small embassy of the Rhos, obviously sailing along the coast along an as yet unknown route (Шинаков, Джамбов 2013). And the passage of their flotillas in 842/843 and 860 clearly suggests if not a military alliance of the Rus’ with the Bulgarians of anti-Byzantine orientation, then some kind of agreement, which

³ In the 1980s, A. Motsya was one of the leaders of the Novgorod-Seversk expedition, the joint Academy of Sciences of the USSR and Ukraine, Chernigov and Bryansk pedagogical institutes.

⁴ For Ukrainian editions see, e.g.: Лебедев 1994.

Ukrainian (and not only) historiography does not pay attention to.

The textbook in Russian describes in particular the campaigns of Svyatoslav, the reason for which was the intervention in the war between Byzantium and Bulgaria, but it is not specified on whose side. The impression of defeat of Svyatoslav is reduced, because his peace with John Tzimiskes is called “honorable”, and the peace of Igor conducted before (in 944) was “advantageous” for Rus’ (Свидерский и др 2007: 35, 43). Only the textbook in Russian language mentions, very briefly though, the reasons of the campaigns – the imposition on Byzantium advantageous trade for Rus’ with military methods (Свидерский и др. 2007: 35 – 36). Both textbooks emphasize that the 860 campaign was led only by Askold (without Dir). The textbook in Ukrainian says that one of the results of this campaign was the Christianization of the Rus’ (Власов 2007: 14 – 15). But the “Russian” textbook says that the Byzantines called Askold “Hagan” (Свидерский и др. 2007: 30). The term “Ukraine” is not used in any textbooks in relation to these events.

In this regard, Ukrainian school textbooks are radically different from, for example, the textbooks for the “Native Schools”, originally prepared in an emigrant environment in Canada. In particular, in the “historical stories” of Anton Lototsky, written before 1949, but in Ukraine published only in 1991, in the collection “Princely Glory” (in Toronto in 1984 the collection was entitled “Glory of Past Ages”), Svyatoslav protected the “eastern borders of Ukraine” from the Khazars and Pechenegs. In general, children were suggestive that the reason of the campaigns of the Kiev princes (“knights”) to the Byzantium was the yearn for glory and honor both for themselves and their retinues (Лотоцький 1984 – 1991: 25 – 26). In general, the description of these campaigns resembles a heroic epos, defeats are either omitted, or, as in the case of Askold and Dir, act as a reason for positive changes – the

first appearance in Kiev of the “Light of Christ”. No wonder, that in modern textbooks of 2015 and 2020 Rus’ is called Rus’-Ukraine (Дудар, Гук 2020: 5,14 etc.; Гисем 2015: 10, 12 etc.; Гисем, Мартинюк 2015: 18, 26 etc.; Сорочинська, Гисем 2020: 8, 9 etc.).

REFERENCES:

- Власов 2007:** В. С. Власов. *Історія України*. Київ, 2007. [V. S. Vlasov. *Istoriia Ukraini*. Kiiiv, 2007.]
- Гисем 2015:** О. В. Гисем. *Історія України: підруч. для 7 класу*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. [O. V. Gisem. *Istoriia Ukraini: pidruch. dlia 7 klasu*. Ternopil': Navchal'na kniga – Bogdan, 2015.]
- Гисем, Мартинюк 2015:** О. В. Гисем, О. О. Мартинюк. *Історія України: підруч. для 7 класу*. Харків: Вид-во «Ранок», 2015. [O. V. Gisem, O. O. Martinyuk. *Istoriia Ukraini: pidruch. dlia 7 klasu*. Khar'kiv: Vid-vo «Ranok», 2015.]
- Горелов и др. 2006:** М. Е. Горелов, О. П. Моця, О. О. Рафальский. *Цивілізаційна історія України. Нариси*. Київ: «УПВК ЕксОб», 2006. [M. YE. Gorelov, O. P. Motsya, O. O. Rafal'skiy. *Tsivilizatsiyna istoriya Ukraini. Narisi*. Kiiiv: «UPVK YEksOb», 2006.]
- Горьский 1994:** В. С. Горьский. *Святі Київської Русі*. Київ: Абрис, 1994. [V. S. Gor'skiy. *Svyati Kiivskoy Rusi*. Kiiiv: Abris, 1994.]
- Дудар, Гук 2020:** О. В. Дудар, О. І. Гук. *Історія України: підруч. для 7 класу*. Київ: Видавничий дім, Освіта, 2020. [O. V. Dudar, O. I. Guk. *Istoriia Ukraini: pidruch. dlia 7 klasu*. Kiiiv: Vidavnichii dim, Osvita, 2020.]
- Лебедев 1994:** Г. С. Лебедев. Русь Рюрика, Русь Аскольда, Русь Дира. – В: *Старожитности Руси – Украины*. Київ, 1994, 146–153. [G. S. Lebedev. Rus' Riurika, Rus' Askol'da, Rus' Dira. – V: *Starozhitnosti Rusi – Ukraini*. Kiiiv, 1994, 146 – 153.]
- Лотоцький 1984/1991:** А. Лотоцький. *Княжа слава. Історичні оповідання*. Торонто-Київ, 1984/1991. [A. Lotots'kiy. *Kniazha slava. Istorichni opovidannia*. Toronto-Kiyev, 1984/1991.]
- Моця 2010:** О. П. Моця. «Русь» на півдні східнослов'янського світу. – В: *Русское наследие в странах Центральной и Восточной Европы. Материалы Межгосударственной конференции 5 – 8 июля 2010 года (г. Брянск), приуроченной к 600-летию битвы при Грюнвальде*. Под ред. А. В. Антюхова и др. Брянск: БГУ – фонд «Русский мир», 2010, 290 – 300. [O. P. Motsya. «Rus» na pivdni skhidnoslov'yanskogo svitu. – V: *Russkoye nasledie v stranakh Tsentral'noy i Vostochnoy YEvropy. Materialy Mezghosudarstvennoy konferentsii 5 – 8 iyulya 2010 goda (g. Bryansk), priurochennoy k 600-letiyu bitvy pri Gryunval'de*. Pod red. A. V. Antyukhova i dr. Bryansk: BGU – fond «Russkiy mir», 2010, 290 – 300.]
- Моця 2012:** А. П. Моця. Начало древнерусской государственности – конец древнерусской народности. Образование Русского государства в IX – XI вв. и его возрождение после «Смуты». – В: *Международная конференция, приуроченная к 1150-летию образования Древнерусского государства (25 – 27 ноября 2012 г.)*. Под ред. Антюхова А. В. и др. Брянск: «Курсив», 2012, 43 – 51. [A. P. Motsya. Nachalo drevnerusskoy gosudarstvennosti – konets drevnerusskoy narodnosti. Obrazovaniye Russkogo gosudarstva v IX – XI vv. i yego vrozozhdeniye posle «Smuty». – V: *Mezhdunarodnaya konferentsiya, priurochennaya k 1150-letiyu obrazovaniya Drevnerusskogo gosudarstva (25 – 27 noyabrya 2012 g.)*. Pod red. Antyukhova A. V. i dr. Bryansk: «Kursiv», 2012, 43 – 51.]
- Новик, Шевченко 1995:** Т. Г. Новик, Ю. Ю. Шевченко. Княжеская династия Чернигова и киевские Рюриковичи. – В: *Деснинские древности. Материалы межгосударственной научной конференции «История и археология Подесенья», посвящённой Ф. М. Заверняеву*. Под ред. В. П. Алексеева и др. Брянск, 1995, 96 – 100. [T. G. Novik, Yu. Yu. Shevchenko. Kniazheskaia dinastiia Chernigova i kievskie Riurikovichi. – V: *Desninskiye drevnosti. Materialy mezghosudarstvennoy nauchnoy konferentsii «Istoriya i arkheologiya Podesen'ya», posvyashchyonnoy F. M. Zavernyayevu*. Pod red. V. P. Alekseyeva i dr. Bryansk, 1995, 96 – 100.]

- Палий 2018:** О. Палий. *Короткий курс історії України*. Київ, 2018. [O. Paliy. *Korotkii kurs istorii Ukraini*. Kiiv, 2018.]
- Свидерский и др. 2007:** Ю. Ю. Свидерский, Т. В. Ладыченко, Н. Ю. Романишин. *История Украины. Учебник для 7 класса*. Киев, 2007. [Yu. Yu. Sviderskiy, T. V. Ladychenko, N. Yu. Romanishin. *Istoriia Ukrainy. Uchebnik dlia 7 klassa*. Kiev, 2007.]
- Сорочинська, Гисем 2020:** Н. М. Сорочинська, О. О. Гисем. *Історія України: підруч. для 7 класу*. Богдан, 2020. [N. M. Sorochin'ska, O. O. Gisem. *Istoriia Ukraini: pidruch. dlia 7 klasu*. Bogdan, 2020.]
- Толочко 1987:** П. П. Толочко. *Древняя Русь. Очерки социально-политической истории*. Киев: Наукова думка, 1987. [P. P. Tolochko. *Drevnyaya Rus. Ocherki sotsialno-politicheskoy istorii*. Kiev: Naukova dumka, 1987.]
- Толочко 1996:** П. П. Толочко. *Володимир Святий. Ярослав Мудрий*. Київ: «АртЕк», 1996. [P. P. Tolochko. *Volodimir Svyatiy. Yaroslav Mudriy*. Kiiv: «ArtEk», 1996.]
- Толочко 2005:** П. П. Толочко. *Древнерусская народность*. СПб: Алетея, 2005. [P. P. Tolochko. *Drevnerusskaia narodnost'*. SPb: Aleteya, 2005.]
- Толочко 2016:** П. П. Толочко. *Откуда пошла Русская земля*. Киев, 2016. [P. P. Tolochko. *Otkuda poshla Russkaia zemlia*. Kiyeu, 2016.]
- Толочко 2020:** П. П. Толочко. *От Руси до Украины. Пути исторической памяти*. Москва, 2020. [P. P. Tolochko. *Ot Rusi do Ukrainy. Puti istoricheskoi pamiati*. Moskva, 2020.]
- Уманец, Шевченко 1995:** А. Н. Уманец, Ю. Ю. Шевченко. Эволюция Чернигова к X в. в контексте киевской государственности. – В: *Деснинские древности. Материалы межгосударственной научной конференции «История и археология Подесенья», посвящённой Ф. М. Заверняеву*. Под ред. В. П. Алексеева и др. Брянск, 1995, 63 – 66. [A. N. Umanets, Yu. Yu. Shevchenko. *Evoliutsiia Chernigova k X v. v kontekste kievskoi gosudarstvennosti*. – V: *Desninskiye drevnosti. Materialy mezhgosudarstvennoy nauchnoy konferentsii «Istoriya i arkheologiya Podesen'ya», posvyashchyonnoy F. M. Zavernyayevu*. Pod red. V. P. Alekseyeva i dr. Bryansk, 1995, 63 – 66.]
- Шинаков, Джамбов 2013:** Е. А. Шинаков, И. Джамбов. Болгарские аспекты и «посольства хакана рос» 838 – 839 гг. – В: *Сборник за съвмесната музеино-археологическа експедиция Международната издание*. Пловдив – Брянск, 2013, 10 – 12. [YE. A. Shinakov, I. Dzhambov. *Bolgarskie aspekty i «posol'stva khakana ros» 838 – 839 gg.* – V: *Sbornik za s»vmesnata muzeino-arkheologicheska yekspeditsiya Mezhdunarodnata izdaniye*. Plovdiv – Bryansk, 2013, 10 – 12.]
- Шинаков 2014:** Е. А. Шинаков. Три первых упоминания русов (росов) конца 30-х – начала 40-х гг. IX в. в международном аспекте. – В: *Вестник БГУ (Вестник Брянского государственного университета)* 2, 2014, 158 – 165. [YE. A. Shinakov. *Tri pervykh upominaniia rusov (rosov) kontsa 30-kh – nachala 40-kh gg. IX v. v mezhdunarodnom aspekte.* – V: *Vestnik BGU (Vestnik Bryanskogo gosudarstvennogo universiteta)* 2, 2014, 158 – 165.]
- Shinakov, Fedosov 2022:** Е. А. Shinakov, A. V. Fedosov. The Geopolitical Context of the Rus' Raid on Seville. – *Вестник СПбГУ (Вестник Санкт-Петербургского государственного университета)*, История, 67, 2022, 1, 5 – 22. [Vestnik SPbGU (Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta), *Istoriya*, 67, 2022, 1, 5 – 22.]

ПОХОДИТЕ НА РУСИТЕ НА БАЛКАНИТЕ В СРЕДАТА НА IX И КРАЯ НА X ВЕК В УКРАИНСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ ОТ КРАЯ НА XX – НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК

Евгений Шинаков, Андрей Федосов

Резюме: *Работата включва предварителни резултати от изследването по тази тема в рамките на гранта на Руската научна фондация „Украинска историография на средновековната Рус в края на XX – началото на XXI век: концепции, произход, тенденции“. Обърнато е внимание главно на вътрешния аспект и последиците от походите на русите срещу „гърците“ и българите: промени в състава на участниците във връзка с динамиката на структурите на Рус от средата на IX до края на X в., създаващи благоприятни условия за Християнизацията. От външните аспекти се акцентира само върху желанието на Светослав да премести столицата на Рус на територията на България и началото на печенежската агресия като реакция на Византия на походите на Светослав. Оригинално, макар и противоречащо на изворите, е мнението, че през 987 г. „тавро-скитската“ помощ на василевса е оказана не срещу бунта на Вардас Фока, а срещу българите. Много внимание се отделя на „принудителния“ поход на Владимир към Корсун през 988 г., неговите религиозни и политически последици. Също така и върху една интересна идея на Прицак, който нарича русите „номадите на морето“, сравнявайки техния модел на взаимодействие с уседналите общества с този на степните номади.*

Ключови думи: *кампании срещу Византия, русите, политика, икономика, религия, украинска историография на Древна Рус.*

Prof. d.h.s. Yevgeny Shinakov

ORCID iD: 0000-0002-7151-9948

Bryansk State University named after Academician I. D. Petrovsky

shinakov@mail.ru

Andrey Fedosov, PhD-candidate

ORCID iD: 0009-0005-3848-2724

Bryansk State University named after Academician I. D. Petrovsky

fedosov-andrey@yandex.ru

ANDRONIKOS III PALAIOLOGOS – THE LAST SOLDIER-EMPEROR OF THE BYZANTINE EMPIRE

George Michailidis

Abstract: *The reign of Andronikos III Palaiologos often remains overshadowed by the tumultuous civil conflicts of the Palaiologan era and the subsequent events precipitating the rapid territorial decline and ultimate collapse of the Byzantine Empire. Amidst the multifaceted challenges confronting the empire during Andronikos's ascendancy, characterized notably by the loss of nearly all remaining territories in Asia Minor, his reign witnessed a noteworthy consolidation of imperial power. Through the pursuit of an assertive foreign policy, particularly marked by military engagements and demonstration of the empire's martial prowess, Andronikos managed, to the extent feasible, to effectuate a notable territorial expansion, constituting the final significant territorial expansion of the empire. By commanding the army personally and actively engaging in more than twenty campaigns and battles, Andronikos could rightfully earn the epithet of the last soldier-emperor of the Byzantine Empire.*

Keywords: *Andronikos III Palaiologos, Late Byzantine Empire, 14th century Balkans, medieval military history, soldier-emperor, Byzantine foreign policy.*

The reign of Andronikos III (1328 – 1341) is not characterized by intricate diplomatic processes or arduous efforts for the survival of the empire. His name is not linked to the Union of the Churches as is the case with Michael VIII Palaiologos, nor does he attain legendary status akin to the last Byzantine emperor, Konstantinos XI Palaiologos. Nevertheless, Andronikos' rule underscores that the Byzantine Empire, while in decline, could assert itself effectively as a regional power in the southern Balkan peninsula under the resolute leadership of an emperor. The audacity and determination exhibited by the emperor in facing challenges prompted the final revival of Byzantine power.

This article seeks to assess whether Andronikos III's military policies warrant his designation as the last soldier-emperor of the Byzantine Empire. The examination involves a concise analysis of the campaigns and battles personally

led by the emperor across all war fronts during his 13-year sole reign. The term “soldier-emperor” is utilized herein to characterize rulers who consistently engaged in military campaigns throughout their reigns or actively promoted their martial capabilities as integral facets of their public image. This classification is exclusive to rulers who did not ascend to the imperial throne primarily through a previous military career. It is imperative to note that this article will refrain from providing an exhaustive examination of the ultimate outcomes and enduring consequences of Andronikos' military campaigns, however it will highlight the aspects that show Andronikos' military prowess. The primary focus lies in evaluating his direct involvement in warfare rather than the overall effectiveness of his military endeavors.

The primary sources providing insights into the events of Andronikos' reign are the historio-

graphical works of John VI Kantakouzenos and Nikephoros Gregoras. A comprehensive depiction of Andronikos' activities can be found in the writings of Kantakouzenos, who served as a close confidant and high-ranking official during the emperor's rule. Kantakouzenos portrays Andronikos as a sagacious general and a courageous soldier, attributing his defeats to external factors such as the topography of the terrain or instances of treachery. Andronikos is depicted as adhering to appropriate Byzantine battle tactics, simultaneously earning commendation for acts of great valor on the battlefield, where he is frequently described as personally charging against the enemy and standing resolute in the face of superior forces. In contrast, Gregoras, a supporter of the elderly emperor Andronikos II, presents a contrasting view of Andronikos III. Gregoras portrays him as a mediocre, if not inadequate, general who failed to meet the challenges on the battlefield, even suggesting a lack of fortitude at some instances. Gregoras' account leans towards a more critical assessment of Andronikos III's military prowess, in stark contrast to Kantakouzenos' more favorable portrayal. The apparent dissonance in the historical accounts of Andronikos III's reign can be attributed to the perspectives and allegiances of the chroniclers. John VI Kantakouzenos, being the closest friend and collaborator of Andronikos III during both the First Palaiologan Civil War (1321 – 1328) and his sole reign (1328 – 1341), provided an account that likely portrayed the emperor more favorably. Kantakouzenos' proximity to Andronikos III may have influenced his narrative, emphasizing positive aspects of the emperor's rule. The proximity to the emperor and active involvement in virtually all recounted events, spanning campaigns and battles, afford the narrator an insider's perspective, a firsthand account, shaping the historical narrative. This perspective yields a richness of information and intricate details. However, it concurrently introduces considerations regarding objectivity, the degree of which

hinges upon the underlying purposes of the narrative. The narrator's personal engagement raises pertinent questions about potential biases that may influence the storytelling, underscoring the need for a nuanced assessment of the presented information. This necessitates a balanced evaluation, acknowledging both the depth of insight and the potential for subjective influence rooted in individual motivations or loyalties. Therefore, a discerning approach to such historical accounts involves cross-referencing with diverse sources to cultivate a more comprehensive and objective understanding of the events under scrutiny. On the other hand, Nikephoros Gregoras, was a supporter of Andronikos II, maintaining personal relations with the dethroned emperor until his death in 1332. This allegiance might have influenced Gregoras to present the reign of Andronikos III in darker colors, leading him to downplay his achievements.

Kantakouzenos' portrayal of Andronikos III as a soldier emperor sharply contrasts with the depictions of his grandfather, Andronikos II, and his great-grandfather, Michael VIII, the founder of the Palaiologos dynasty. The prevailing sentiment from the 11th century emphasized the imperative need for a formidable soldier emperor to shield the empire against its surrounding enemies. Despite a general inclination towards diplomatic solutions to minimize bloodshed, it was underscored that such efforts could only be effective when accompanied by a willingness to employ military force when needed. Michael VIII, characterized in Byzantine texts as the restorer of the empire and a new Constantine, fervently dedicated himself to reclaiming territories lost after the Fourth Crusade. Although certain panegyric speeches celebrated his acts of valor in the Balkans and the Asia Minor frontier, aiming to portray him as an emperor with a concern for all the empire rather than a mere soldier emperor, a nuanced perspective emerges from historical events (Previale 1943 – 1949: 1 – 49; Treu 1906: 30 – 98; Boissonade 1829:

313 – 358). In contrast, despite being presented as the punisher of Turks and the exaggeration of his actions in the Asia Minor through panegyric speeches, Andronikos II's historical actions contradicted this image (Boissonade 1829: 359 – 39; Boissonade 1830: 1 – 56; Metochites Basilikos I: 81 – 96; Metochites Basilikos II: 145 – 158; Lampenos 1992: 27 – 82). While he participated in limited victorious campaigns in the Asia Minor frontier during his tenure as co-emperor and later as emperor, he predominantly refrained from direct military engagement. Similar to his father, he opted to appoint generals to lead Byzantine troops during expeditions. Consequently, the first two Palaeologan emperors cannot be unequivocally characterized as soldier emperors, despite attempts by their supporters to attribute such qualities for political reasons. Significantly, only one panegyric speech extolling the acts of heroism of Andronikos III is known, and it originates from his political adversary, Nikephoros Gregoras (Gregoras 1865: 21 – 27). Nevertheless, the available historical data itself supports Andronikos III's military prowess, countering any attempts to diminish his achievements.

Andronikos III's first campaign as the sole emperor unfolded shortly after his ascension to the throne, likely in the summer of 1328. The Bulgarian emperor, Michael Sišman, seemingly anticipating Byzantine inaction due to recent civil conflicts, seized the opportunity to plunder the border regions of Thrace. In response, Andronikos swiftly mobilized the available Byzantine forces, demonstrating an immediate preparedness for conflict. The Bulgarian emperor, seemingly caught off guard by the promptness of the Byzantine reaction, decided to retreat, allowing Andronikos to counterattack and loot the border town of Diaboli (Cantacuzenos 1828: 323 – 324; Bosch 1965: 69 – 70; Vásáry 2005: 129). Thus, from the onset of his reign, Andronikos implemented the strategy he had advocated to his grandfather during the civil war. He emphasized that foreign policy should not rely sole-

ly on diplomatic solutions but should showcase the Empire's strength through preemptive or retaliation attacks against its adversaries (Cantacuzenos 1828: 180, 219 – 223). The Bulgarian emperor invaded Byzantine Thrace once again just two months later. Despite initial diplomatic efforts by Andronikos to resolve the crisis, which proved unsuccessful, he strategically regrouped his forces in preparation for defense. Recognizing the logistical challenge of assembling the desired troops for a large conflict in a short span, Andronikos employed a strategy of deception. He consolidated available military forces from surrounding areas of Thrace and orchestrated an impressive parade before the eyes of the Bulgarian envoys, who were present in the Byzantine camp. Upon witnessing this display, the envoys informed Sišman of the apparent strength of the Byzantine forces. In response, the Bulgarian ruler, preferring negotiation over confrontation, altered his course, proposing a concession that was ultimately accepted by Andronikos (Cantacuzenos 1828: 324 – 329, 340 – 341; Gregoras 1829: 430 – 431; Dölger 1965: 2723; Bosch 1965: 70 – 72).

Having successfully repelled two Bulgarian invasions without open conflict shortly after ascending to the throne, Andronikos shifted his focus to the Byzantine lands in Asia Minor, which were under constant pressure from Turkoman emirates. In 1329, he mustered a military force and landed in Mesothenia to relieve Nicaea from the besieging forces of Orhan, the emir of the Ottomans. However, in the ensuing battle in early June 1329, at the region of Pelekanos, the Byzantine troops suffered defeat and were routed (Kyriakides 2010: 84 – 97; Kyriakides 2018: 299 – 321; Linder 2007: 21 – 26).

The primary sources detailing this battle, John Kantakouzenos and Nikephoros Gregoras, present disparate narratives. Kantakouzenos, a supporter of Andronikos and a participant in the battle, refrains from attributing the outcome to Andronikos, characterizing it as a setback rath-

er than an outright defeat. He lays blame on the terrain's morphology and the treacherous followers of the previous emperor who spread rumors of Andronikos' death among the army (Cantacuzenos 1828: 341 – 363). Conversely, Gregoras, a critic of Andronikos, attributes the defeat entirely to the emperor's military incompetence, asserting that he acted recklessly and without courage (Gregoras 1829: 433 – 437). While there is disagreement regarding the specifics of the battle, both sources corroborate that the emperor personally led the Byzantine troops.

Later, in the same year, Andronikos directed his attention to the reconquest of Chios, a strategically significant island in North-East Aegean, valued for both its strategic geographic location and substantial wealth. The Zaccaria family exerted control over the island of Chios as *lizioi*¹, or vassals, of the Byzantine emperor since the year 1304 (Pachymeres 1984: 535 – 537; Lopez 1996: 9 – 26; Carr 2014: 115 – 127; Miller 1964: 285 – 291). During Andronikos III's accession to the throne, the governance of the island rested in the hands of the brothers Martino and Benedetto Zaccaria. Over time, Martino gradually marginalized his brother from administrative duties and denied him access to the economic benefits associated with the government of the island. Martino initiated the construction of personal fortifications in the capital, brandishing his banners on existing fortifications, a direct violation of the terms of his vassalage. In response to these actions, Andronikos initially dispatched an ultimatum to Martino, demanding the cessation of all unauthorized construction and urging him to attend discussions in Constantinople concerning the reinstatement of his vassalage (Pachymeres 1989: 609; Cantacuzenos 1828: 370 – 371). The ruler of Chios, however, seemingly accustomed to the empire's inaction in preceding years, refused to comply and instead prepared for an im-

pending siege (Cantacuzenos 1828: 371 – 374; Dölger 1965: 2750 – 2751). Andronikos led a formidable and meticulously selected naval and infantry force in a campaign against his secessionist vassal. Kantakouzenos describes the size and quality of the imperial forces assembled as disproportionately large, considering the apparent difficulty of the task (Cantacuzenos 1828: 375; Gregoras 1829: 438). Whether these descriptions verge on exaggeration or not, they can be construed as a deliberate demonstration of imperial power in the broader region of the eastern Aegean. During that era, the islands of the Aegean Sea constituted a mosaic of Latin hegemonies with a pervasive presence of Turkoman and Latin pirates and corsairs. The Byzantine Empire maintained control over only a minority of the islands. Facing siege by the imperial forces and betrayed by his brother Benedetto, Martino soon submitted to the emperor without a fight and was imprisoned (Miller 1964: 292 – 293; Argenti 1958: 68; Bosch 1965: 115). Following this success, Andronikos swiftly directed his attention to Nea Phocaea on the neighbour coast of Asia Minor, where another secessionist vassal, the Genoese governor Andreolo Cattaneo, held sway (Miller 1964: 287 – 288). Andronikos arrived outside the city walls on the head of the byzantine forces. Exploiting the absence of Andreolo, the emperor subdued the defenders of the city with minimal resistance (Cantacuzenos 1828: 388 – 390). This series of military actions not only showcased the emperor's strategic prowess but also asserted the Byzantine presence in the eastern Aegean region.

After Andronikos's return from the successful campaign in Chios and Nea Phocaea, and following the demobilization of the troops and the fleet, the emperor was compelled to confront a Turkoman incursion that was pillaging the vicinity of Traianoupolis-Vira. Due to the brevity of the previous campaign, there was insufficient time to amass a sizable military force to counter the Turkoman marauders. Nevertheless, through

¹ For the term of *lizios* and its meaning see J. Ferluga 1961: 97 – 123.

the assembly of forces from neighboring areas, Andronikos managed to surprise the raiders and achieve victory over them (Cantacuzenos 1828: 389 – 390).

The next year, around the end of spring in 1330, the Serbian king Stephen Uroš III Dečanski initiated attacks against the northern regions of Byzantine Macedonia. After successfully repelling a Turkoman force raiding Thrace, Andronikos promptly mobilized against the Serbian aggressors. The Serbs, sensing the Byzantine response, swiftly withdrew and relinquished control of certain forts before the advancing Byzantine forces. Simultaneously, Michael Sišman, the Bulgarian ruler, had amassed an army to retaliate against the Kingdom of Serbia. In apparent coordination with the Bulgarians, Andronikos also marched against Serbia, traversing the fields of Pelagonia. Encountering minimal resistance, the Byzantine army seized several border forts (Cantacuzenos 1828: 427 – 429; Živojnović 1996: 56 – 57; Filiposki 2016: 286 – 291). Notably, the emperor refrained from reinforcing the Bulgarian forces, potentially for strategic reasons. Subsequently, the Bulgarian forces under Sišman suffered a decisive defeat at the Battle of Velbuzd. Instead of supporting the Bulgarians further, Andronikos redirected his efforts, capitalizing on the weakened state of Bulgaria. Under the pretext of having ousted his sister Theodora from the Bulgarian throne, Andronikos launched a campaign that culminated in a resounding Byzantine victory. This military success led to the reintegration of numerous cities and castles into the Byzantine Empire (Cantacuzenos 1828: 431, 458 – 459; Gregoras 1829: 457 – 458).

The next crisis unfolded at 1331 when the newly crowned Bulgarian emperor, Ivan-Alexander, swiftly recaptured most of the territories that had previously fallen into Byzantine hands. In response, Andronikos promptly prepared for a counter-campaign in the spring of 1332. However, during this process, news reached Andronikos that Nicomedia was under Ottoman siege. Act-

ing decisively, he led a Byzantine army against the Ottomans, who retreated without engaging in battle (Cantacuzenos 1828: 459 – 460; Schreiner 1975: 64, 79). This episode highlights Andronikos' consistent approach to managing the foreign policy of the empire. An earlier instance in 1326, when Prusa was besieged by the Ottomans, reveals a similar strategic mindset. At that time, Andronikos had suggested to his grandfather a ceasefire in the Civil War between them to enable him to confront the Ottoman besiegers at the head of a small force. Despite his counsel, the grandfather refused, leading to Prusa falling into Ottoman hands shortly afterward (Cantacuzenos 1828: 219 – 223; Gregoras 1829: 401 – 402). While the outcome of the proposed campaign remains uncertain, four years later, the Ottomans chose to retreat without a battle, despite their earlier victory at the fields of Pelekano.

Following the successful, although ephemeral, repulsion of the Ottoman threat, Andronikos proceeded with his original plan and led the Byzantine forces against Bulgaria. The campaign resulted in the recovery of nearly all previously lost territories. However, around mid-July, the two armies clashed at Rusokastro, with the Bulgarian emperor emerging victorious (Cantacuzenos 1828: 459 – 470; Gregoras 1829: 483 – 488; Bosch 1965: 78 – 81). Here, once more, conflicting accounts from Kantakouzenos and Gregoras arise. Kantakouzenos attributes the Byzantine defeat to the betrayal of the Bulgarian ruler, who initially agreed to a peace treaty and then attacked the Byzantine army with reinforcements. On the other hand, Gregoras places blame on Andronikos for both the unjustified initiation of the campaign in Bulgaria and negligence on the eve of the battle (Kyriakides 2018: 306 – 308). Despite these discrepancies, it appears that Andronikos did lead the Byzantine troops in response to Bulgarian attacks and personally participated in the ensuing battle of Rusokastro.

Approximately one month after suffering defeat at Rusokastro, around August Andronikos

was informed that a hostile Turkoman fleet of the Emirate of Aydin, after attacking Samothace, was advancing toward the opposite Thracian coastline searching for a place to disembark. It is plausible that this Turkoman attack was a part of the aftermath of the siege of Kallipoli that must have happened around this period (Enveri 1954: 61 – 63; Lemerle 1957: 72 – 74). Andronikos, commanding a modest force, established a camp at Koumoutzina². The leader of the Turkoman forces was prince Umur, later renowned as the formidable Emir of Aydin and a steadfast ally of Andronikos and Kantakouzenos. He recognized the readiness of the Byzantine army, albeit numerically inferior, and opted for a strategic retreat, avoiding confrontation (Cantacuzenos 1828: 470 – 473).

In the summer of 1333, the Byzantine Emperor undertook the next campaign, targeting the hegemony of Thessaly. Following the death of its ruler, Gavrielopoulos, the region plunged into anarchy, becoming susceptible to exploitation by neighboring powers. Andronikos responded swiftly by dispatching the governor of Thessalonica, Michael Monomachos, to prepare the ground. Subsequently, the emperor personally led an army, and with minimal resistance, incorporated the northern Thessalian territories into the Byzantine Empire. This campaign marked a successful extension of imperial influence in the face of regional instability (Cantacuzenos 1828: 473 – 474; Bosch 1965: 134 – 135; Nicol 1984: 102 – 104; Magdalino 1976). Not long afterward Andronikos was again campaigning in Nicomedia to repel the Ottomans who were besieging the city again, this time led by emir Orhan himself. Eventually, the crisis was resolved through diplomacy and the Ottomans retreated (Cantacuzenos 1828: 446 – 448).

In the spring of 1334, the Byzantine Empire faced a significant threat due to the defection of Syrgiannes Philanthopenos Palaiologos to the

court of the Serbian king, Stefan IV Dusan. Syrgiannes was one of the, if not the primary, instigators of the First Palaiologan Civil war. He was a friend and close relative of Kantakouzenos and also a relative of Andronikos. He was an influential figure who easily gathered supporters around him. However, his opportunist actions led him several times at the disgrace of the ruling emperor. This time Syrgiannes had escaped from Constantinople where he was facing trial under severe accusations of treason against the emperor (Cantacuzenos 1828: 436 – 446; Binon 1938: 378 – 407; Bosch 1965: 89 – 93)³. So, urged by the Byzantine turncoat, the Serbian ruler launched an expedition against Byzantine Macedonia, coming dangerously close to Thessalonica. In response, Andronikos swiftly assembled an army at Didymoteicho to repel the attackers. During the mustering of troops and the subsequent march to Thessalonica, Andronikos, leading a small military force, successfully repelled two Turkoman raids – one in the region of Raideostos and another in Chalkidiki. He also tried to intercept another one that was laying waste at Kissos, but he arrived after the marauders left with their loot (Cantacuzenos 1828: 435 – 436, 455 – 456; Gregoras 1829: 538).

Despite these formidable challenges, the imperial forces eventually reached Thessalonica. The crisis, however, found resolution through the assassination of Syrgiannes and the subsequent signing of a Byzantine-Serbian treaty. This diplomatic solution effectively quelled the immediate threat, stating Andronikos's adept management of both military and political challenges during this critical period (Cantacuzenos 1828: 451 – 457; Gregoras 1829: 495 – 501; Bosch 1965: 89 – 95).

The subsequent year, likely in late 1335 or early 1336, the emperor initiated a campaign against Dominico Cattaneo, the descendant of

³ For an approach on the character and the charges Syrgiannes faced though his life see, Kyriakides 2021: 221 – 238.

² Modern day Komotini.

Andreolo and heir to the seat of governor of Nea Phocaea. He, in alliance with other Latin forces in the Aegean, had established autonomy in Nea Phocaea and occupied almost all the island of Lesbos. The Genoese of Galata in order to delay the emperor from campaigning against their compatriot, had started sabotage actions against the byzantine fleet and begun to arm themselves. Before embarking for the campaign Andronikos attacked the Genoese colony of Galata in Constantinople demolishing many fortified houses and confiscating big amounts of arms he found there. The ensuing campaign against Dominico concluded triumphantly for Byzantium after a few months marked by skirmishes and sieges. This successful resolution further demonstrated Andronikos's ability to navigate through and overcome both military and political obstacles, solidifying his strategic acumen during periods of crisis (Cantacuzenos 1828: 476 – 495; Gregoras 1829: 525 – 535).

In 1337, the frontier in Asia Minor collapsed as the Ottomans occupied Nikomedia and, shortly thereafter, the entire region of Mesothenia. Subsequently, they landed on the outskirts of Constantinople with the intent of plunder. In response to this dire situation and with the Byzantine army once again in disarray, the emperor, alongside the Megas Domestikos John Kantakouzenos, acted swiftly and, against all odds, successfully repelled the Ottoman forces. This decisive action was executed under the direct leadership and participation of the emperor himself, clearly demonstrating his military prowess in the face of a significant threat (Cantacuzenos 1828: 505 – 508; Gregoras 1829: 539 – 542).

Shortly thereafter, Andronikos turned his attention to the issue of semi-autonomous Albanian tribes in the vicinity of Beratio. These tribes had revolted, causing disruptions and raids in the area from Kanina to Beratio. Recognizing the challenges posed by a campaign against these mountainous tribes, the emperor sought assistance and successfully secured aid from Umur,

the emir of Aydin, a steadfast ally of the empire during this period. More specifically, it is mentioned that the emperor knew that the Byzantine cavalry would not be able to pursue the Albanians in the mountainous terrain of the area. For this reason, he requested that light foot soldiers suitable for the occasion be sent to him. In 1338, Andronikos led a mixed army comprising both Byzantine and Turkish soldiers into Albania. This combined force effectively quelled the Albanian revolt, showcasing the emperor's strategic approach in addressing regional challenges through a combination of diplomatic alliances and military intervention (Cantacuzenos 1828: 495 – 499; Gregoras 1829: 544 – 545; Bosch 1965: 135 – 138; Nicol 1984: 108 – 110).

When Andronikos III subdued the Albanian tribes in the vicinity of Beratio in 1338, the lords of Epirus were alarmed due to the proximity and might of the Byzantine army. The apprehensions of the Epirotes were validated, as Andronikos not only established a presence in the area but also exploited the military advantage at his disposal. His commitment to a dynamic foreign policy aimed at integrating the hegemony into the empire prompted secret correspondence with Byzantine circles in Epirus. These contacts sought to gather intelligence on the prevailing situation, enabling strategic decision-making. A faction of influential lords, led by Anna Palaiologina, the widow of the Despot John II Orsini, staunchly advocated armed resistance against the emperor's potential incursion. However, a majority of the lords recognized the pragmatic limitations of rallying an army, especially due to the young age of the heir to the throne, Nikephoros II Doukas. They acknowledged that pursuing a diplomatic approach for conditional submission would yield greater benefits than engaging in open conflict. Given Anna's influential position and the trust she commanded among the Epirotes, she ultimately opted for the diplomatic route. To this end, an embassy was dispatched to Andronikos, who was stationed at Beratio. The proposal in-

volved the betrothal of Nikephoros to the daughter of Kantakouzenos, with the condition that Epirus would retain self-governance within the Byzantine Empire's framework. The Epirotes aimed to preserve their autonomy by presenting this proposal as essentially a dynastic marriage. However, Andronikos was unwilling to do what he perceived as a concession on his part. Notably, the Despotate of Epirus had previously accepted Byzantine suzerainty about a century earlier, concurrently maintaining vassal status with the Kingdom of Naples. The laxity with which the Epirotes treated their engagements indicated a degree of insolvency. In response, the emperor advocated for the absolute submission of the Epirotes and the assimilation of the hegemony's territories into the Byzantine Empire. Observing the emperor's unwavering stance, the Epirotes recognized that total submission or war were the only viable options, and so they chose submission. Rulers who willingly submitted were promised titles and privileges, while Anna faced deposition as queen, assuming the role of a private citizen with the concession of a substantial estate for her comfortable subsistence. This counter-proposal showed Andronikos' vigorous management of the empire's foreign policy and his determination to organically integrate the Despotate into the imperial fold. The emperor, having disbanded the Turkoman units, advanced towards the cities of Epirus. The punitive campaign in Albania contrasted with the emperor's strategic restraint in Epirus, emphasizing his reluctance to plunder the territories slated for incorporation and his desire to avoid antagonizing the Epirotes unnecessarily (Cantacuzenos 1828: 499 – 504; Gregoras 1829: 545 – 546; Nicol 1984: 110 – 114).

Not long after the emperor had departed from the territories of the former Despotate, some loyalist Epirot lords rebelled against Byzantine authority, driven by the return of their fallen leader, Nikephoros II. However, the rebellion was limited in scope, and the anti-Byzantine fac-

tion only managed to gain control of a few positions. When Andronikos learned of the events in Epirus, he was facing another episode of his chronic illness and was unable to lead the army. Nevertheless, he dispatched troops to contain the rebellion's spread and exert pressure on the rebel positions. In 1340, a few months later, Andronikos arrived in Epirus at the head of a new expeditionary force. Faced with the emperor's presence, the rebels realized the futility of their endeavor and surrendered after a few months of resistance (Cantacuzenos 1828: 509 – 534; Gregoras 1829: 550 – 554).

To summarize, over the course of his 13-year reign, Andronikos III Palaiologos led the Byzantine forces in more than 20 campaigns and battles, encompassing both offensive and defensive operations on land and sea across the borders of entire the Byzantine Empire. Despite numerous perils, he displayed determination and quick reflexes, actively engaging the enemies on the battlefield and leaving them little room for reaction. In several occasions the emperor achieved victory by attacking numerically superior enemies, taking them by surprise with his commitment to battle. Besides, Andronikos' chronic illness and the frequent episodes that eventually led to his death in 1341, have been linked, and not unjustly, to the constant physical strain he endured during his campaigns. Emphasizing the military power of the empire as a tool for foreign policy, Andronikos achieved the last significant territorial expansion through a combination of military and diplomatic means. He managed by exploiting the power vacuums in the hegemony of Thessaly and the Despotate of Epirus, combined with rapid military mobilization, to incorporate these regions into the empire, putting most of mainland Greece back under Byzantine control. Concurrently, he managed to curb, to a certain extent, the advances of the Kingdom of Serbia and the Empire of Bulgaria, that were tightening their grip on Byzantium. Furthermore Andronikos managed to subdue the disloyal Latin vassal gov-

ernorns of Chios and Nea Phocaea. Last but not least Andronikos fought back several turkoman raids in Macedonia and Thrace, while he also tried, though unsuccessfully, to defend the last byzantine territories in Bithynia and Mesothenia. This does not mean, of course, that the byzantine army did not suffer defeats in the battlefield such as in Pelekano and Rousokastro. Indeed, these were the only two pitched battles of the Byzantine army during the reign of Andronikos, a fact which demonstrates the weakness of the Byzantine army of that period to cope with a conventional battle in an open field against an organized army. Nevertheless, Andronikos, by marshaling the forces at his disposal and through, managed to a vigorous government lead the empire into the last revival of its might, even as a regional Balkan power.

While Kantakouzenos may have portrayed his actions with some exaggeration, it is evident that Andronikos chose to rule with a sword in hand, spending a considerable portion of his life on the battlefield, leading Byzantine forces in an impressive number of battles in such a short period of time. The overall assessment of his campaigns suggests that while he may not have been the best tactician or a strategic mastermind, Andronikos III Palaiologos undeniably stood as the last soldier-emperor of the Byzantine Empire.

REFERENCES:

Primary Sources:

Boissonade 1829: J. F. Boissonade. *Anecdota Graeca et codicibus regis*. Paris, 1829.

Boissonade 1830: J. F. Boissonade. *Anecdota Graeca et codicibus regis*. Paris, 1830.

Cantacuzenos 1828: Ioannis Cantacuzeni. *Ex-imperatoris Historiarum Libri IV*. Ed. L. Schopen. Bonn, 1828 – 1832.

Enveri 1954: Enveri. *Düstürnâme*. Ed. Irène Mélikoff-Sayar. *La Destân d' Umür Pacha*. Paris, 1954.

Gregoras 1829: Nicephori Gregorae. *Byzantina Historia*. Ed. L. Schopen (CSHB 19). Bonn, 1829.

Gregoras 1865: Westermann. Rede an Kaiser Andronicos III Palaiologos (1328 – 1341). *Certamine Eruditionis*, 1865, 21 – 27.

Metochites Basilikos I: Theodoros Metochites, Basilikos I, Cod. Vind. Phil. Gr. 95, 81 – 96.

Metochites Basilikos II: Theodoros Metochites, Basilikos II, Cod. Vind. Phil. Gr. 95, 145 – 158.

Previale 1943 – 1949: L. Previale. Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo. – *BZ*, 42, 1943 – 1949, 1 – 49.

Philes 1857: Manuelis Philae *Carmina ex codicibus Escorialensibus, Florentinis, Parisinis et Vaticanis nunc primum*. Ed. E. Miller. Paris, 1857.

Schreiner 1975: *Die byzantinischen Kleinchroniken*. Ed. P. Schreiner. Vol. 1. CFHB, Wien, 1975.

Treu 1906 – 1907: *Manuel Holobolos Orationes*. Ed. M. Treu, 2 vols (Programm des königlichen Viktoria-Gymnasiums zu Potsdam, 1906 – 1907). Potsdam, 1906 – 1907.

Lampenos 1992: Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυροῦ Νικολάου τοῦ Λαμπηνοῦ λόγος ἐγκωμιαστικός εἰς τὸν κραταιὸν καὶ ἅγιον ἡμῶν αὐθέντην καὶ βασιλέα κῆρ Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον. Ed. I. D. Polemis. *Ο λόγιος Νικόλαος Λαμπηνός και το εγκώμιον αὐτοῦ εἰς τον Ἀνδρόνικον Β΄ Παλαιολόγον*. Athens, 1992.

Secondary bibliography:

Маркова 2020: А. Маркова. Битката при Велбъжд на 28 юли 1330 г. и войната между България и Сърбия. Хронология на събитията. – В: *Acta Mediaevalia Magnae Tarnoviae. Владетел, държава и църква на Балканите през Средновековието. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Пламен Павлов*. Том 1. Велико Търново, 2020, 302 – 319. [A. Markova. Bitkata pri Velbazhd na 28 yuli 1330 g. i voy-nata mezhdu Bulgaria i Sarbia. Hronologia na sabitiyata. – V: *Acta Mediaevalia Magnae Tarnoviae. Vladetel, darzhava i tsarkva na Balkanite prez Srednovekovieto. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d-r Plamen Pavlov*. Tom 1. Veliko Tarnovo, 2020, 302 – 319.]

Argenti 1958: P. Argenti. *The occupation of Chios by the Genoese and their administration of the island, 1346 – 1566*. Vol. I. Cambridge, 1958.

Binon 1938: St. Binon. Apropos d' un prostagma inédit d' Andronic III Paléologue. – *BZ* 38, 2, 1938, 378 – 407.

Bosch 1965: U. V. Bosch. *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in der Jahren 1321 – 1341*. Amsterdam, 1965.

Dölger 1965: F. Dölger. *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565 – 1453, Regesten von 1282 – 1341*, IV. München-Berlin, 1960 – 1965.

Ferluga 1961: J. Ferluga. La ligesse dans l'empire byzantin. Contribution à l'étude de la féodalité à Byzance. – *ZRVI*, 7, 1961, 97 – 123.

Fine 1994: J. V. A. Fine. *The late medieval Balkans. A critical Survey from the late twelfth century to the Ottoman Conquest*. Michigan, 1994.

Filiposki 2016: T. Filiposki. *The Two Military Operations of Byzantine Emperor Andro-*

nikos III Palaiologos in Macedonia on the Eve of the Battle of Velbazhd. – In: P. Pavlov (ed.). *Velikite Asenevci. Sbornik s dokladi ot konferencija*. Veliko Tarnovo, 2016, 286 – 291.

Kyriakides 2010: S. Kyriakides. Byzantine Responses to the Battlefield Tactics of the Armies of the Turkoman Principalities: The Battle of Pelekanos (1329). – *BF*, 103, 2010, 84 – 97.

Kyriakides 2011: S. Kyriakides. *Warfare in Late Byzantium 1204 – 1453*. Leiden/Boston, 2011.

Kyriakides 2018: S. Kyriakides. War in the Histories of John Kantakouzenos. – In: G. Theotokis (ed.), A. Yildiz (ed.). *A Military History of the Mediterranean Sea: Aspects of*

War, Diplomacy and Military Elites. Leiden/Boston, 2018, 299 – 321.

Kyriakides 2021: S. Kyriakides. The portrayal of Syrgiannes Palaiologos Philanthropenos in the historical works of Nikephoros Gregoras and John Kantakouzenos. – *BZ*, 114, 1, 2021, 221 – 238.

Lemerle 1957: P. Lemerle. *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherche sur «La Geste d'Umur Pasha»*. Paris, 1957.

Loenertz 1964: R. J. Loenertz. Ordre et désordre dans les mémoires de Jean Cantacuzène. – *REB*, 22, 1964, 222 – 237.

Miller 1964: W. Miller. *Essays on the Latin Orient*. Amsterdam, 1964.

Nicol 1984: D. Nicol. *The Despotate of Epirus 1267 – 1479*. Cambridge, 1984.

ABBREVIATIONS:

BZ: Byzantinische Zeitschrift

REB: Revue des études byzantines

ZRVI: Zbornik radova Vizantološkog instituta

CFHB: Corpus Fontium Historiae Byzantinae

CSHB: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae

АНДРОНИК III ПАЛЕОЛОГ – ПОСЛЕДНИЯТ ВОЙНИК-ИМПЕРАТОР НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ

Георгиос Михайлидис

Резюме: *Управлението на Андроник III Палеолог (1328 – 1341) често остава засенчено от двата бурни граждански конфликта от епохата на Палеолозите и последвалите събития, ускорили бързия териториален упадък и крайния крах на Византийската империя. На фона на многостранните предизвикателства, пред които е изправена империята по време на възхода на Андроник III, характеризиращи се по-специално със загубата на почти всички останали територии в Мала Азия, неговото управление е свидетелство на забележителна консолидация на имперската власт. Чрез провеждането на настоятелна външна политика, белязана от военни ангажменти и демонстрация на военното могъщество на империята, Андроник успява, доколкото е възможно, да осъществи значително териториално разширение, което се оказва и последното такова в историята на империята. Командвайки лично армията и активно участвайки в повече от двадесет кампании и битки, Андроник с основание си спечелва славата на последния войник-император на Византийската империя.*

George Michailidis

ORCID iD: 0009-0007-1760-6753

Ph.D. Candidate in Byzantine History

at the National and Kapodistrian University of Athens,

Archaeologist in the archaeological site of Peristeria in Messenia

(department of the Ephorate of Antiquities of Messenia)

giorgmichbyz@gmail.com

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ МЕТОДИКАТА НА НАУЧНА ОБРАБОТКА НА УДАРНИТЕ ОРЪЖИЯ ОТ ЕПОХАТА НА СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ И РАННОТО НОВО ВРЕМЕ¹

Стоян Попов

Още от най-ранния известен военен сблъсък между човешки групи преди 10 000 години (Lahr et al. 2016), та до времето на Първата световна война, а и до наши дни, когато бойните ножове са част от екипировката на някои военни части от съвременните армии, хладното оръжие съпровожда човечеството по пътя на историческото му развитие. Един от най-старите клонове на този вид въоръжение е съставен от оръжията, чийто поразяващ фактор е силата на кинетичната енергия на удара – ударните оръжия.

Изучаването на предметите на въоръжението, както и на всички артефакти, изисква създаването и следването на определена методология и подробен протокол на действие. Разработването им е продиктувано от липсата на специално изработени такива по отношение на ударните оръжия. Всеки протокол за действие изисква въвеждане на унификация на дейностите по описване на въпросните артефакти. Настоящата работа предлага такава методика, която се базира на принципа за максимално извличане и регистриране на информация за разглеждания артефакт.

Често в момента на проучването тази регистрация може да изглежда твърде (дори не-нужно) подробна. Според автора на настоящите редове обаче това е само на пръв поглед, тъй като това подробно описание представлява „снимка“ на моментното състояние на артефакта, което (особено по отношение на предметите, изработени от желязо) се променя (понякога твърде бързо) безвъзвратно. Заедно с това, науката и нейните методи са в постоянно състояние на развитие, което в някакъв момент може да си послужи с данните от въпросната „моментна снимка“. Още в началото на настоящата разработка трябва да бъде отбелязано, че тя няма претенции за изчерпателност и е отворена за по-нататъшно обогатяване, поправки и развитие.

На първо място е необходимо да бъде внесено пояснение за това, кои са оръжията, влизащи в определението „ударни“. Тук се включват боздуганите, кистените и бойните чукове. Заедно с това трябва да бъде отчетен и фактът, че в по-голямата част от случаите до наше време са достигнали само металните части от оръжията – бойните глави на боз-

¹ Настоящата работа е създадена като продукт от дейността на Научен център за история и археология на войната към катедра „История и археология“ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

дуганите, на кистените и на бойните чукове; техни елементи, като гвоздеи, втулки-метални дръжки, обкови на дървените части, при кистените – вериги, скоби, халки, свързващи ги към дървените дръжки или ремъците/вървите. Поради спецификите на всяко от трите оръжия, методиката на научна обработка ще бъде разгледана поотделно за трите. Наред с протокола по обработката на артефактите правя опит и за въвеждане на терминологични определения по отношение на отделните части на въпросните оръжия от гледна точка на българския език. Трябва да се подчертае, че има предложени подробни терминологични разработки, касаещи боздуганите и кистените, които се занимават с английската номенклатура на термините (Fărcaș 2016: 23 – 28; Fărcaș 2023: 14 – 15; Husár, Oța 2024: 313 – 314)². С някои от техните определения съм съгласен, с други – не. Номенклатура на бойните чукове, касаеща отново термините на английски език, е разработена от автора на настоящите редове (Роров 2012).

Научната обработка на посочените представители на ударните оръжия преминава през няколко общовалидни етапа:

Първият общ етап е описанието на артефакта. Посочва се видът оръжие (боздуган, кистен, боен чук). Отбелязва се каква част от оръжието е обект на описанието – бойна глава (под това определение разбирам основната действаща част от оръжието, направена от метал и прикрепена към дървена дръжка, като се има предвид, че има типове боздугани, чиито бойни глави са монолитно цяло с издължена втулка, която се нанизва на дървена дръжка и се явява своеобразна облицовка на дървената основа, както и метални втулки, облицоващи дървените дръжки, непосредствено под бойната глава)³, фрагмент от бойната глава

(визира се шип, ребро, втулка, гвоздей и пр.). След това се отбелязва материалът, от който е изработен артефактът. При боздуганите това най-често са желязо и бронзови сплави. При кистените, освен посочените два материала, като суровина се използват и костта и оловото (Йотов 2004: 109 – 112).

Вторият общ етап при обработката на ударни оръжия е снемането на метричните данни на артефакта. Относно мерните единици в моята практика използвам сантиметри и грамове, които считам за най-удобни за целта. От особена важност по отношение основно на боздуганите е регистрирането на тяхното тегло. Тази характеристика се явява косвена при определяне на относителната хронология на артефактите (Роров 2015: 25 – 26).

Третият етап на обработка, общ за всички ударни оръжия, е тяхното фотографско заснемане. От изключително значение за изучаването на въпросните артефакти е фотографирането им от няколко различни ракурса, показващи всички техни характерни черти (както общи за съответното оръжие и тип, така и частни случаи). Това важи с особена сила при наличието на различни видове украса по повърхността на артефактите (Роров 2023). Подробното фотографско заснемане помага и за изясняване и илюстриране на белези, свързани с производствените процеси на съответния артефакт и на въпросното оръжие в неговата цялост. Считам, че като фон, на който да бъде поставен при заснемане изследваният предмет, най-подходящ е белият. Както при всички артефакти и структури в археологията, и при фотографирането на

се има предвид обаче, че те са само част от изследваното оръжие. То се състояло и от дръжка, която била от нетраен материал – дърво. В настоящото изследване, когато говорим за разглежданото оръжие, за удобство ще бъдат използвани като синоними термините „бойна глава“ (говори сама по себе си коя част от боздугана обозначава) и „боздуган“ (според контекста се има предвид или бойната глава, или оръжието като цяло: бойна глава и дървена дръжка).

² Относно определения за боздуган и кистен виж Kotowicz 2006a: 26; Kotowicz 2006b: 51.

³ В огромната част от случаите до нас са достигнали само металните бойни глави на боздуганите. Трябва да

ударните оръжия снимките трябва да носят няколко задължителни атрибута:

1. Линеен мащаб – необходимо е мащабът да бъде с точност до милиметри. Линеиният мащаб трябва да бъде разположен така, че да не пречи на погледа към артефакта при различните ракурси на заснемане. Едновременно с това да бъде достатъчно добре видим.
2. Инвентарен номер на артефакта.

Следващите данни, които е необходимо да бъдат отразени, са датировката на артефакта и мястото на неговото намиране и съхранение. Регистрирането на тази информация е необходимо при обработката на артефактите от всички разглеждани видове.

Специфики при обработката на боздугани

Като форма и конструкция на бойната глава, боздуганите могат да бъдат групирани в три основни групи: със сферична форма и гладка повърхност или повърхност със слабо изпъкнали издатини – наченки на шипове; втора група – с пирамидални, конични или кубични шипове; трета група – с вертикални ребра (тук би следвало да бъдат включени и т.нар. спираловидни). Научната обработка на артефактите от всяка от посочените групи има свои специфични стъпки и изисквания.

При обработката на боздуганите от първата група се посочва общата форма на бойната глава, броят на редовете и броят на издатините на ред (в случай, че такива са налични). Обръща се внимание на оформянето на вътрешната повърхност на бойната глава: на вътрешността на издатините, на наличието на заваръчен шев. При вземането на метричните данни се отбелязва максималната височина на бойната глава, нейният максимален диаметър; диаметърът на отворите за дръжката. Измерват се и височините на издатините, като се регистрира минималната и максималната измерена височина на пъпките. Отбелязва се

и диаметърът на основите на пъпките, като отново се регистрират минимална и максимална стойност. Следва отразяването на теглото на артефакта.

При фотографското заснемане на артефактите от тази група бойната глава се фотографира вертикално отгоре, откъм двете страни на отворите и хоризонтално, с ракурс към стените (**обр. 1**).

При обработката на боздуганите, намиращи се във втората от посочените групи, след описването на общите за ударните оръжия характеристики (за които стана дума по-горе), се посочва формата на силуета във вертикала на артефакта, броят на редовете и броят на шиповете (пирамидални, кубични, конични и пр.) на ред. Дава се описание на формата на шиповете, евентуалното наличие на т.нар. ръкави-втулки при отворите, както и наличие на втулка или втулки за дръжката. Описват се спецификите при оформяне на вътрешните повърхности на бойните глави – вътрешна страна на шиповете, следи от заваръчен шев и пр. Следва снемането на метричните данни: обща височина на оръжието; диаметър на бойната глава; шипове (пирамидални/конични/кубични) от среден ред – височина (по перпендикуляра от основата към върха), ширина (по хоризонтала, т.е. перпендикулярно на оста на дръжката) и дължина (по вертикала, т.е. по оста на дръжката); шипове от външни редове – височина, ширина и дължина; диаметри на отвори горе и долу; при наличието на ръкави-втулки и на втулка за дръжката – височина и вътрешен и външен диаметър на отвора на втулката за дръжка. Следва снемането на тегловата стойност на предмета (**обр. 2**).

Изискванията към фотографското заснемане на тези боздугани, в общи линии, са същите като тези на предходната, по отношение на ракурси и атрибути на снимката. Специфично е това, че по мое мнение, при заснемането на оръжията в хоризонтален изглед

(с поглед към стените с шипове), артефактът трябва да бъде поставен така, че върхът/горната част на шип от среден ред да сочи към зрителя. Считам този начин на заснемане за най-информативен по отношение на формата на тези шипове (**обр. 3**).

Обработката на боздуганите, включени в трета група, преминава през следните стъпки: описание на общите характеристики (вж. по-горе); форма на вертикалния силует на бойната глава; наличие и форма на силуета на втулката за дръжката; брой и специфична форма на вертикалните ребра (триъгълни, четириъгълни, петоъгълни, сегмент от кръг, от луковица). При отсъствие на вертикални ребра се описва общата форма на бойната глава. Често бойните глави без вертикални ребра са многостенни (отбелязва се броят на стените), а повърхността им нерядко е украсена с врязан и/или инкрустиран орнамент от цветен метал (мед/злато). Наличие и оформяне на завършека в горната част на боздугана (капаче/пъпка/шип). Необходимо е да се обърне внимание на конструктивните особености, носещи информация за конструкцията и технологичните стъпки при изработката на съответното оръжие, например оформяне и начин на прикрепване на вертикалните ребра към основата на бойната глава. Описват се формата и белезите на втулката за дръжката (цилиндрична/конична; наличие на отвор за гвоздей за прикрепване към дървената част на дръжката; наличие на заваръчен шев; снаждане към бойната глава). Това описание е последвано от регистрирането на метричните характеристики на артефакта: обща височина на оръжието; диаметър на бойната глава в най-широката част; вертикални ребра – височина (най-високо, измерено перпендикулярно от основата на реброто при повърхността, към която е запоено), дължина (от края на втулката до края на реброто под капачето на главата) и ширина (измерва се ширината на ребрата в най-широката част на бой-

ната глава). Капаче: обща височина; диаметър на дисковидна основа; диаметри на пъпката (долен – над дисковидната основа и горен – в най-широката част на пъпката). Дръжка: дължина до началото на ребрата; диаметър под ребрата; диаметър на отвора в основата на дръжката – външен и вътрешен; диаметър на отвора за гвоздей; отстояние на отвора за гвоздей от ръба на втулката; тегло на оръжието в грамовете (**обр. 2**).

При фотографското заснемане на оръжията от тази група, единият ракурс е страничен, обхващащ оръжието по цялата му дължина с металната дръжка, бойната глава и капачето. Добре е снимката да се направи така, че да показва и отвора за гвоздей за прикрепване към дървената част на дръжката. Другият ракурс е отгоре, откъм капачето, илюстриращ броя на вертикалните ребра и силуета на бойната глава откъм това направление. И отново, необходимо е наличието на задължителните за снимката атрибути – линеен мащаб и инвентарен номер (**обр. 4**).

Специфики при обработката на кистени

Следващото ударно оръжие, върху което ще насоча внимание, е кистенът. Той получава разпространение в Източна, Средна и Югоизточна Европа в периода VII/VIII – XV в. (Кирпичников 1966: 59 – 62; Крыганов 1987: 66 – 67; Йотов 2004: 111 – 113; Kotowicz 2006b; Попов 2016).

Научната регистрация на кистените преминава през общите за ударните оръжия етапи, посочени по-горе. Независимо от немалкото разнообразие на форми, техническите данни, които се снемат при този процес, не са голям брой: височина на главата; диаметър на главата в най-широката част; височина на тялото от дъното до основата на халката; вътрешен диаметър на отвора или отворите, през които преминава крепежният елемент за меката връзка или самата мека връзка на оръ-

жието; крепежният елемент (при наличие) – височина, дебелина (диаметър); височина на халката за прикрепване; външен и вътрешен диаметър на халката за прикрепване; странична дебелина на халката за прикрепване; при наличие на пъпки или шипове по повърхността на корпуса на кистена, се снемат височина и диаметър (при пъпките) и дължина, ширина и височина (при шиповете). Метричната обработка завършва със снемане на тегловата стойност на оръжието (**обр. 5**).

При фотографското заснемане на кистените е необходимо артефактът да бъде показан с кадри от всички страни, включително и с гледна точка, визуализираща профила на петлика за окачване (**обр. 6**).

Специфики при обработката на бойни чукове

Бойните чукове са разпространени на Балканите и в други части от Европа през периода на Средновековието и Новото време. Появяват се и се развиват три направления на бойните чукове. **Първата група** (т.нар. „двуклюнни“ чукове) се характеризира с два срещуположни клюна, излизащи от втулката за дръжката на оръжието и завършващи с многостенна или бипирамидална ударна част (Йотов 2004: 106 – 107; Роров 2021a; Роров 2021c: 226 – 229). **Втората група** (т.нар. „копиевидни“ чукове) от ранносредновековни бойни чукове има следните характеристики: те притежават клюн с копиевидна форма от едната страна на втулката и чукообразна трапецовидна шийка с правоъгълно сечение от другата страна (Роров 2021b; Роров 2021c: 229 – 233). Тези две групи се датират от изследователите в периода от края на VIII – IX в. до края на X – началото на XI в. **Третото направление** на развитие на бойните чукове обхваща периода XV – XVII в., а на територията на Османската империя определени типове достигат и до началото на XX в. (Венедикова 2007; Игнатова 2007). Това са оръжия

с извит, заострен клюн с разнообразни сечения от едната страна на втулката за дървената дръжка и чукообразно оформена ударна част от другата (Роров 2012; Попов 2014; Илиев 2018: 182 – 183; Роров 2020).

Обработката на бойните чукове преминава през посочените по-горе етапи на описание и регистриране. Тук е необходимо да се обърне внимание на терминологичните аспекти при описване на предметите. За тази цел предлагам терминологичните обозначения, посочени на **обр. 7**. Метричните данни на бойните чукове, които следва да бъдат снети, са следните: обща дължина; клюн – дължина, височина и ширина; втулка – дължина, височина и ширина (в случай на разлики, се снемат дължината горе и долу); втулка – диаметър на отворите горе и долу; шийка – дължина, диаметър при втулка и диаметър при тил; тилова плочка – дължина, ширина и височина; при наличие на пета – дължина, ширина и височина; при наличие на пъпка на тила на петата – пъпка-тил – диаметър и височина (**обр. 8**).

При фотографското заснемане на бойни чукове е необходимо артефактите да бъдат фотографирани отгоре, отдолу и в профил (странично). По преценка заснемането може да бъде направено в ракурси само отгоре и в профил. Заедно с това е добре да бъде заснета фронтално тиловата плочка или ударната повърхност на петата (при наличие на такава) (**обр. 9 и обр. 10**).

Настоящата работа се опитва да запълни празнотата в методиката на научната обработка на артефакти – представители на ударните оръжия. Въпреки че изразените мисли относно методическите аспекти при работа с въпросната група оръжия се базират на практическата работа на автора с екземпляри от епохите на Средновековието и Новото време, считам, че те биха намерили своето приложение и за артефакти с друга хронология.

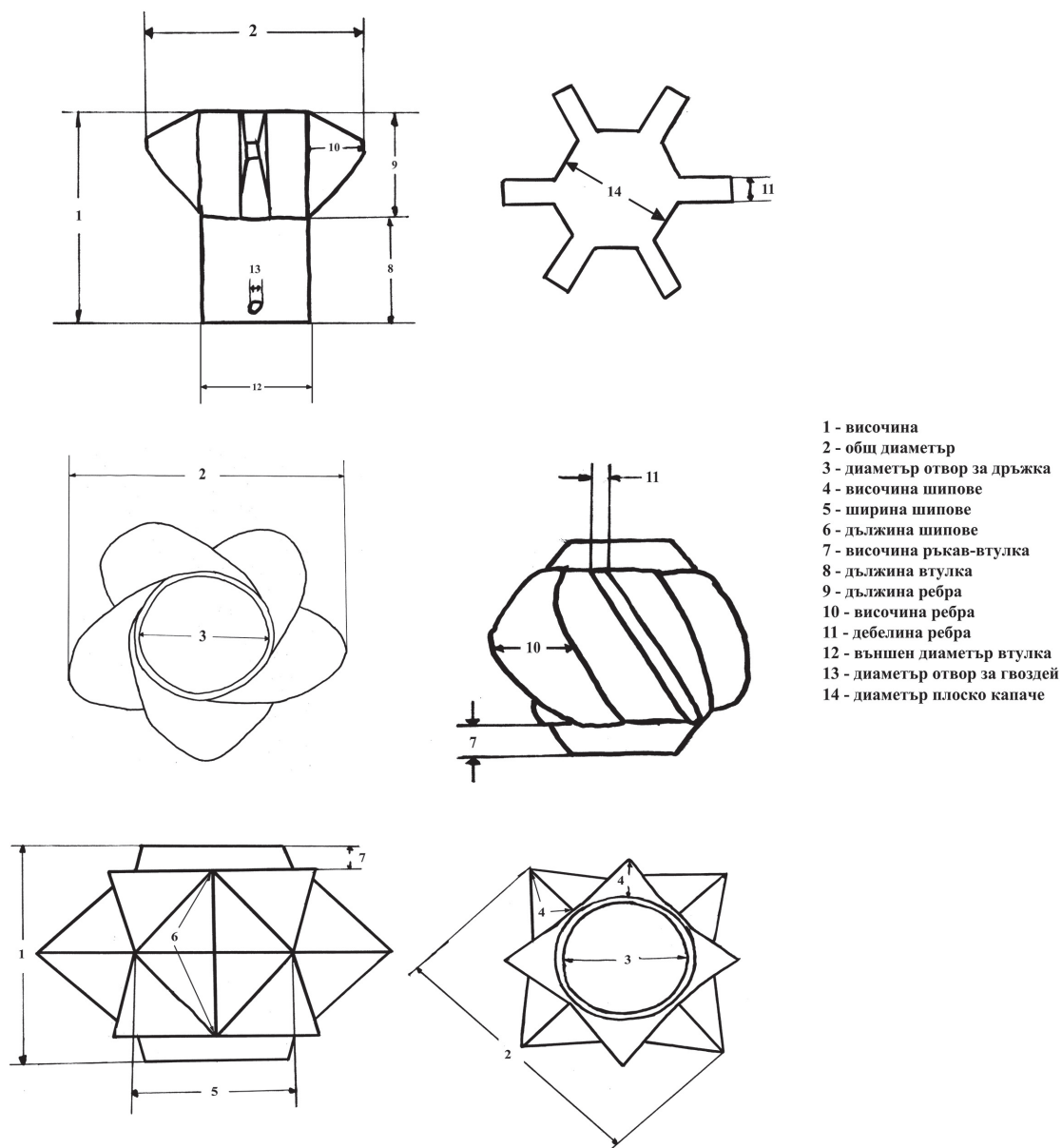
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Венедикова 2007:** К. Венедикова. За жезлите и бастуните на шейховете и дервишите и няколко предмета от колекцията на д-р Васил Хараланов. – В: *Симпозиум: „Сто години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907 – 2007)“*, 13 – 15 септември 2007. Шумен, 2007, 413 – 431. [K. Venedikova, *Za zhezlite i bastunite na sheyhovete i dervishite i nyakolko predmeta ot kolektsiyata na d-r Vasil Haralanov*. – V: *Simpozium: „Sto godini ot rozhdenieto na d-r Vasil Haralanov (1907 – 2007)“*, 13 – 15 septemvri 2007. Shumen, 2007, 413 – 431.]
- Игнатова 2007:** М. Игнатова. Дръжки от дервишки бастуни или късносредновековни бойни чукове. – В: *Симпозиум: „Сто години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907 – 2007)“*, 13 – 15 септември 2007. Шумен, 2007, 433 – 436. [M. Ignatova. *Drazhki ot dervishki bastuni ili kasnosrednovekovni boyni chukove*. – V: *Simpozium: „Sto godini ot rozhdenieto na d-r Vasil Haralanov (1907 – 2007)“*, 13 – 15 septemvri 2007. Shumen, 2007, 433 – 436.]
- Илиев 2018:** И. Илиев. Средновековни ударни оръжия от музея в Дългопол. – В: *Acta Musei Varnaensis*, X, 2, 2018, 181 – 186. [I. Iliev. *Srednovekovni udarni orazhia ot muzeya v Dalgopol*. – V: *Acta Musei Varnaensis*, X, 2, 2018, 181 – 186.]
- Йотов 2004:** В. Йотов. *Въоръжение и снаряжение от Българското средновековие (VII – XI век)*. Велико Търново, 2004. [V. Yotov. *Vaorazhenie i snaryazhenie ot Balgarskoto srednovekovie (VII – XI vek)*. Veliko Tarnovo, 2004.]
- Кирпичников 1966:** А. Кирпичников. *Древнерусское оружие. Вып. 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX – XIII вв.* Москва-Ленинград, 1966. [A. Kirpichnikov. *Drevnerusskoye oruzhiye. Vyp. 2. Kop'ya, sulitsy, boyevyye topory, bulavy, kisteni IX – XIII vv.* Moskva-Leningrad, 1966.]
- Крыганов 1987:** А. В. Крыганов. Кистени Салтово-Маяцкой культуры Подонья. – *Советская археология*, 2, 1987, 63 – 69. [A. V. Kryganov. *Kisteni Saltovo-Mayatskoy kul'tury Podon'ya*. – *Sovetskaya arkhеologiya*, 2, 1987, 63 – 69.]
- Попов 2014:** С. Попов. Бойни чукове от фонда на Националния археологически институт с музей в София. – В: *Държавата, обществото, историята*. София, 2014, 193 – 200. [S. Popov. *Boyni chukove ot fonda na Natsionalnia arheologicheski institut s muzey v Sofia*. – V: *Darzhavata, obshtestvoto, istoriyata*. Sofia, 2014, 193 – 200.]
- Попов 2015:** С. Попов. *Боздуганите от днешните български земи (X – XVII век)*. Сбирка „Ватеву“. София, 2015. [S. Popov. *Bozduganite ot dneshnite balgarski zemi (X – XVII vek)*. *Sbirka „Vatevi“*. Sofia, 2015.]
- Попов 2016:** С. Попов. Кистени от България – В: *In honorem professoris Violetae Volkova-Neševa. Ad multos annos*. Sofia, 2016, 287 – 304. [S. Popov, *Kisteni ot Balgaria*. – V: *In honorem professoris Violetae Volkova-Neševa. Ad multos annos*. Sofia, 2016, 287 – 304.]
- Попов, Шинаков, Пискунов 2020:** С. Попов, Е. Шинаков, В. Пискунов. Булавы и кистени на севере Черниговского княжества в контексте военно-политической географии. – *Пловдивски исторически форум*, 2, 2020, 18 – 62. [S. Popov, E. Shinakov, V. Piskunov. *Bulavay i kisteni na severe Chernigovskogo knyazhestva v kontekste voenno-politicheskoy geografii*. – *Plovdivski istoricheski forum*, 2, 2020, 18 – 62.]
- Fărcaș 2016:** A. Fărcaș. *Maces in Medieval Transilvania Between the Thirteenth and the Sixteenth Centuries* (MA Thesis). Budapest, 2016.

- Fărcaș 2023:** A. Fărcaș. Per clava orientalis. Mace Heads and Kistens in the Collection of the National Museum of Transylvanian History. – *Acta Musei Napocensis*, 60/II, 2023, 13 – 44.
- Husár, Oța 2024:** M. Husár, S. I. Oța. Tracing medieval maces of Romania. Evaluation of the medieval mace heads from the National Museum of Romanian History in Bucharest (Romania). – *Archaeologia historica*, 49, 1, 2024, 309 – 342.
- Kotowicz 2006a:** P. Kotowicz. Przemiany w uzbrojeniu plemiennym i wczesnopanństwowym (VI – poł. XIII w.) w polskiej części dawnych księstw ruskich – wybrane przykłady. – *Вісник Національного університету „Львівська політехніка“*, 571, 2006, 18 – 47.
- Kotowicz 2006b:** P. Kotowicz. Uwagi o znaleziskach kiścieni wczesnośredniowiecznych na obszarze Polski. – *Acta Militaria Mediaevalia*, 2, 2006, 51 – 66.
- Lahr et al. 2016:** M. Mirazón Lahr, F. Rivera, R. K. Power, A. Mounier, B. Copsey, F. Crivellaro, J. E. Edung, J. M. Maillo Fernandez; C. Kiarie, J. Lawrence, A. Leakey, E. Mbua, H. Miller, A. Muigai, D. M. Mukhongo, A. Van Baelen, R. Wood, J.-L. Schwenninger, R. Grün, H. Achyuthan, A. Wilshaw, R. A. Foley. Inter-group violence among early Holocene hunter-gatherers of West Turkana, Kenya. – *Nature*, 529, 2016, 394 – 398. <https://doi.org/10.1038/nature16477>.
- Popov 2012:** S. Popov. Late Medieval War Hammers. – *Archaeologia Bulgarica*, 2, 2012, 97 – 116.
- Popov 2015:** S. Popov. *Maces from the present Bulgarian lands (10th – 17th c. AD). Vatevi collection*. Sofia, 2015.
- Popov 2018:** S. Popov. Maces from the National Institute of Archaeology with Museum in Sofia, Bulgaria. – *Пловдивски исторически форум*, 3, 2018, 36 – 59.
- Popov 2020:** S. Popov. Late Medieval War Hammers from Vatevi Collection (Bulgaria). – In: *Relații Interetnice în Transilvania Militaria Mediaevalia în Europa centrală și de sud-est*. Sibiu, 2020, 71 – 81.
- Popov 2021a:** S. Popov. “Double-beaked“ early mediaeval war hammers from Bulgaria. – *Пловдивски исторически форум*, 2, 2021, 22 – 30.
- Popov 2021b:** S. Popov. About one type of Early Medieval war hammers. – *Известия на Националния исторически музей*, XXXIII, 2021, 218 – 222.
- Popov 2021c:** S. Popov. War hammers – a part of the armament complex of the early medieval warrior in the Central and Eastern Europe (7th – 11th c. AD). – In: *Международной научно-практической конференции „Маргулановские чтения –2021“*, Алматы, Казахстан 26 – 27 октября 2021, том 3. Алматы, 2021, 224 – 235.
- Popov 2023:** S. Popov. Ornaments on maces from today’s Bulgarian lands (10th – 17th c. AD) – In: *Interethnic Relations in Transylvania. From a case study to a whole perspective*. Sibiu, October 21th – 24th, 2021. Sibiu, 2023, 73 – 98.

Обр. 1. Пример за фотографско заснемане на боздуган от първа група.
По Попов 2015: 94 – 95, cat. № 1

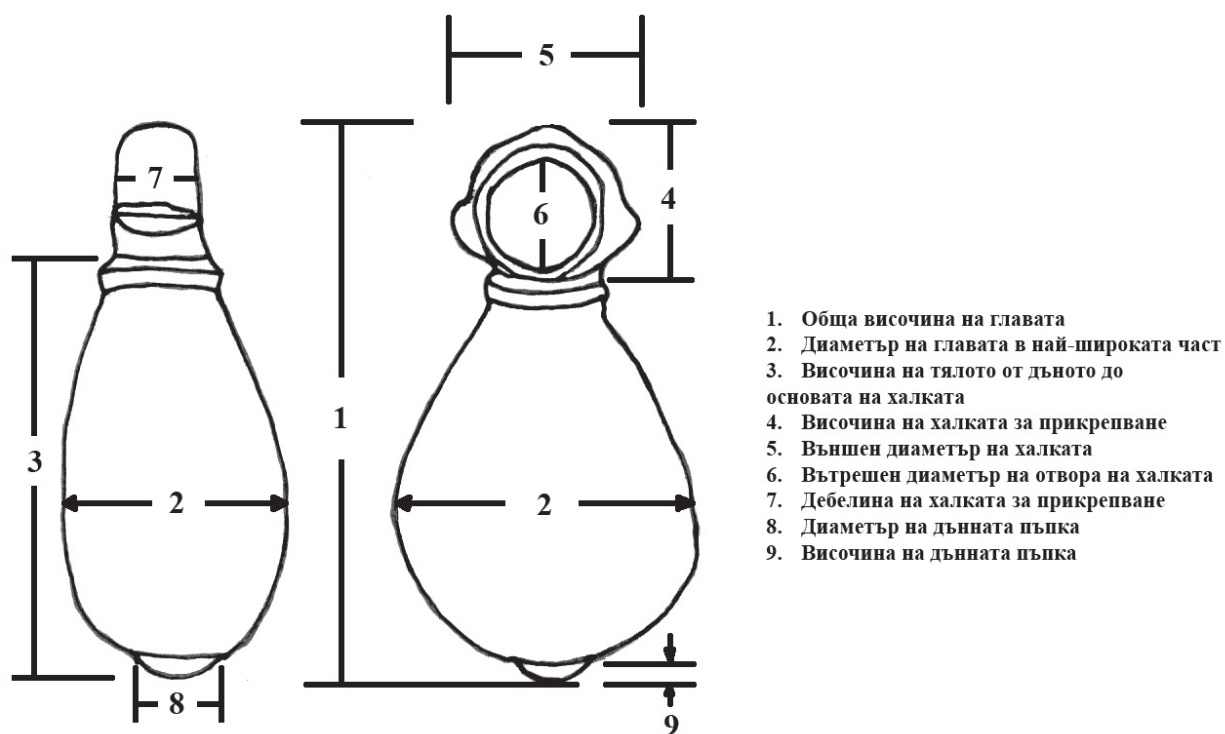
Обр. 2. Схема за измерваните технически параметри при научната обработка на боздугани.
По Попов 2015: 93, табл. III

Обр. 3. Пример за фотографско заснемане на боздуган от втора група.
По Попов 2015: 312 – 313, cat. № 321

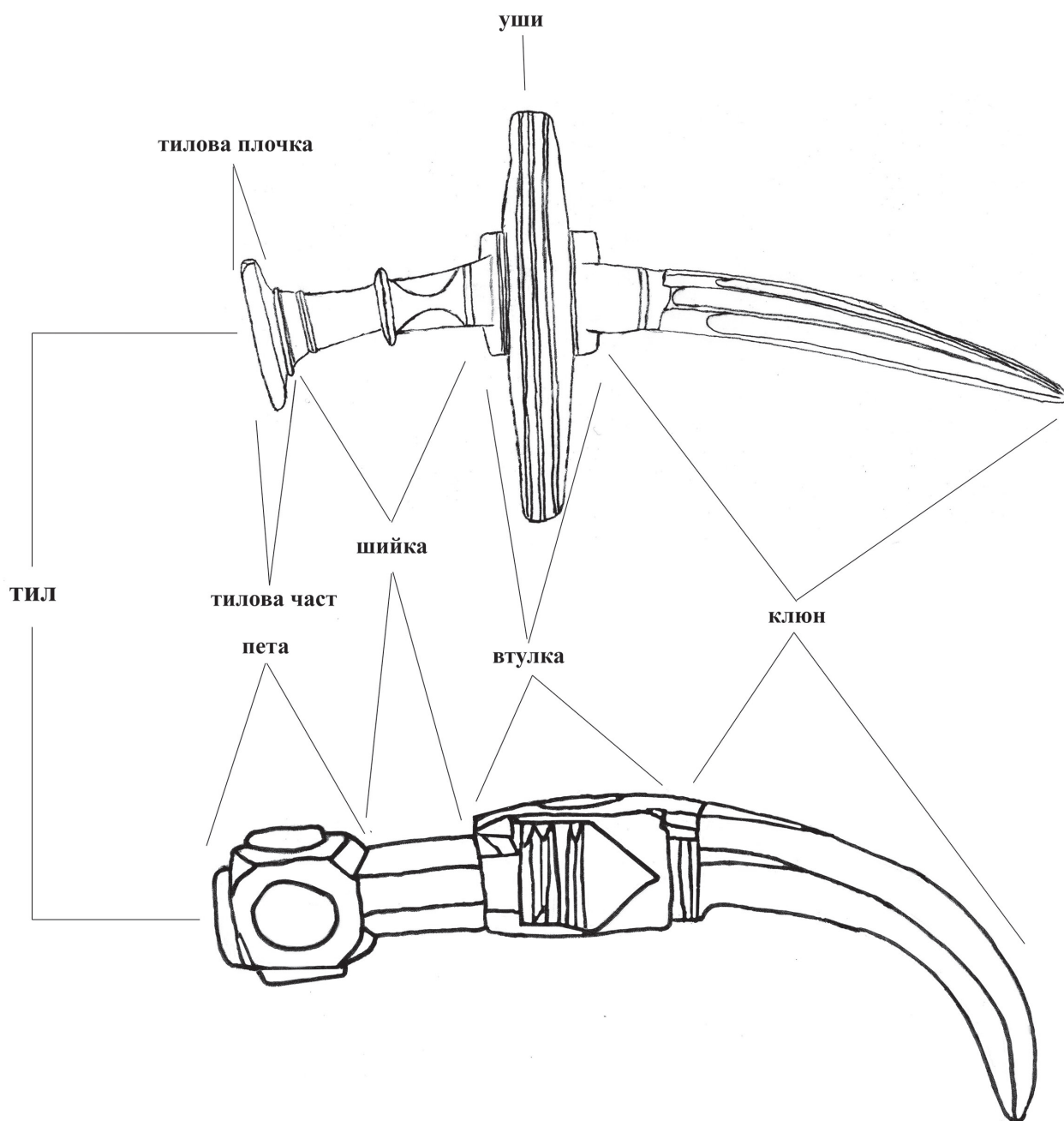
Обр. 4. Пример за фотографско заснемане на боздуган от трета група.
По Попов 2018: 54, ill. 17

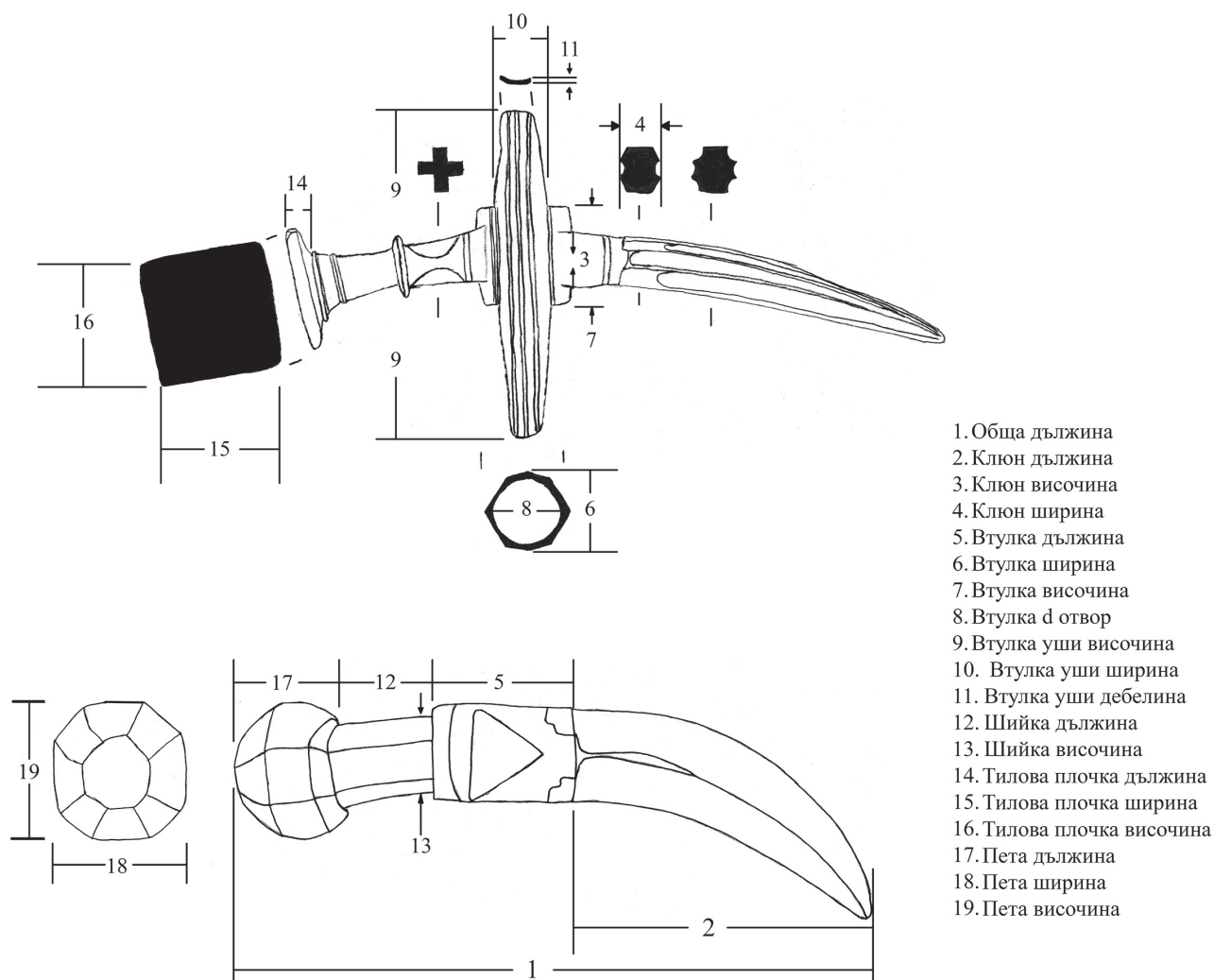
Обр. 5. Схема за измерваните технически параметри при научната обработка на кистени

Обр. 6. Примери за фотографско заснемане на кистени. По Попов 2016: обр.8/1, обр. 9/3; Попов, Шинаков, Пискунов 2020: обр. 24, 32, 34

Обр. 7. Терминологични обозначения на отделните части на бойните чукове

Обр. 8. Схема за измерваните технически параметри при научната обработка на бойни чукове

Обр. 9. Примери за фотографско заснемане на ранносредновековни бойни чукове.
По Popov 2021: ill. 6; Popov 2021a: fig. 2

Обр. 10. Примери за фотографско заснемане на късносредновековни бойни чукове

NOTES ON THE SCIENTIFIC PROCESSING OF MEDIEVAL AND EARLY MODERN TIMES IMPACT WEAPONS

Stoyan Popov

Abstract: *The here presented work offers a methodology and a detailed protocol of action in the scientific processing of impact weapons. It is based on the principle of maximum extraction and registration of information about the considered artifact. Often, at the time of research, this registration may seem too (even unnecessarily) detailed. According to the author, however, this is only at first glance, since this detailed description is a “snapshot” of the current state of the artifact, which (especially in the case of objects made of iron) changes (sometimes too quickly) irreversibly. Along with this, science and its methods are in a constant state of development, which may at some point make use of the data from the “snapshot” in question.*

Along with the protocol on the processing of the artifacts, an attempt was also made to introduce terminological definitions regarding the individual parts of the weapons in question from the point of view of the Bulgarian language.

The individual stages in the processing of artifacts – representatives of impact weapons, have been tracked and commented on. These stages are both common to all types of such weaponry, and specific to maces, kistens, and warhammers.

The thoughts expressed regarding the methodological aspects of working with the group of weapons in question are based on the author's practical work with such specimens from the Middle Ages and Modern times.

Keywords: *impact weapons; maces; kistens; warhammers; methodology and protocol of scientific processing.*

Доц. д-р Стоян Попов

ORCID iD: 0000-0001-7513-4781

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

stoyan_popov@uni-plovdiv.bg

„СТАРИ“ СЕЛИЩНИ ИМЕНА КАТО СВИДЕТЕЛСТВА ЗА АЛИАНСКО ПРИСЪСТВИЕ В БИВШИЯ МАСТАНЛИЙСКИ ОКРЪГ – НОВИ ЩРИХИ КЪМ СЛАБО ПОЗНАТАТА ИСТОРИЯ НА АЛЕВИЗМА В ИЗТОЧНИТЕ РОДОПИ (1920 – 1934)¹

Ваня Иванова, Елисавета Семерджиева

Основен предмет на изследване в настоящата публикация са „стари имена“ на селища от бившия Мастанлийски² окръг, които свидетелстват за наличието на алианско³ население в региона на Източните Родопи⁴.

¹ Студията е изготвена в рамките на проект ФП23-ФК-015 (Факултетни проекти при ПУ „Паисий Хилендарски“, сесия 2023 г.).

² През 1934 г. Мастанли (Мастънлъ, Мъстанли) получава ново име – Момчилград.

³ Като „алиани“ или „алевити“ (двете лексеми се използват като синоними) са известни привържениците на т.нар. „хетеродоксен ислям“, придържащи се към идейните доктрини на суфизма. С термина „суфизъм“ се означава аскетично-мистично направление със синкретичен характер, в чиято основа стои идеята за непосредствено, лично общуване на вярващия с Бога, като се акцентира върху „интуицията и емоционалните способности“ (по Мутафова 2022: 241 – 242).

⁴ Известният български антропогеограф проф. Ив. Батаклиев отъждествява Източните Родопи с долината на р. Арда (Батаклиев 1934: 160 – 162). За Източните Родопи се отнася и наименованието Танръдаг (букв. планината на Танръ – бог Тангра), което се среща в османските данъчни регистри. Завладяването им от османците става по времето на Мурад I (1362 – 1389) (Каяпънар 2018: 513). В средата на XIV век Източните Родопи са част от двете историко-географски области Меропа и Мора. През XV и XVI век влизат в каазите

Алианството не е сред често изследваните теми в българското научно-изследователско пространство, затова в последващото изложение са представени в синтезиран вид неговите основни идейни доктрини, оказали се в пряка или косвена връзка с местната ойконимия⁵.

Предложената в заглавието тема досега не е била предмет на самостоятелно проучване в българската хуманитаристика. Същевременно селищните имена отпреди 1934 г. са използвани като важен източник на историческа информация при изследването на различни проблеми, касаещи миналото на Източнородопския регион. Сред конкретните примери са миграционни движения, селищна мрежа, колонизация и ислямизация, наред със спецификите в бита, религиозните вярвания и обредно-празничната система на местното

Диметика и Хаскьой, а през XVII век са включени в новообособените каази Султан йери и Ахъ челеби (Христозов 2017: 58, 72 – 73).

⁵ С термина „ойконим“ се означава име на селище, без значение дали е от градски, селски, колибарски, номадски или някакъв друг тип (Балкански, Цанков 2010: 290).

мюсюлманско население през последните две столетия (XIX – XX в.).

При избора на териториалния обхват и времевия отрязък, в които е вместиено последващото изложение, са взети предвид основни, семантично рамкиращи фактори, каквито са регионалните етнически и конфесионални специфики, наред с драстичните промени, които настъпват в обществено-политическия живот на Царство България след 19 май 1934 г.⁶

Предпочетени са традиционните за едно историческо проучване научноизследователски методи – дескриптивен и компаративен, като се работи с разнотипни сравнения както в синхронен, така и в диахронен план. Към използвания методологически апарат се добавя интердисциплинарен клиометричен анализ, довел до „вкарване в научен оборот“ на слабо известни факти и извеждането на причинно-следствени връзки, касаещи развитието на селищната мрежа в Източните Родопи.

Анализираните ойконими са означени като „стари“, понеже през 1934 г. са променени, на практика побългарени, в резултат на най-масовото селищно преименуване в историята на Третата българска държава, осъществено успоредно с поредна административна реформа. В резултат от тази реформа престава да съществува и самият Мастанлийски окръг⁷, но „старите“ селищни имена

остават запазени в разнотипни източници на информация – периодичен печат, справочни издания от различен вид и официални статистически данни.

По същностните си особености, новите селищни названия са административни ойконими, тъй като са въведени *ad hoc*⁸. Това се случва от 9 август до 1 декември, когато с девет заповеди на Петър Мидилев, министър на вътрешните работи и народното здраве, в цяла България са сменени имената на 1875 градове и села, заедно с 1019 имена на махали, колиби, заселища, чифлици, местности, гари и жп спирки (Михайлов 2014: 154). Това са общо 2884 населени места, от тях 1275 – или 44% от всички преименувани селища – се намират в междувременно разформирования Мастанлийски окръг.

До 1912 г. тези населени места са били част от Одринския вилает, респективно от Османската империя. След като попадат в пределите на царство България, започват да ги означават с термина „нови земи“ и са включени в три нови окръга⁹, обособени след участието на страната в двете Балкански войни (1912 – 1913) и в Първата световна война (1915 – 1918).

Териториалното разширение на юг изпраща българските управляващи пред поредица от проблеми, сред които – наред с настаняването на хиляди бежанци и тежката икономи-

⁶ В нощта срещу 19 май 1934 г. е извършен държавен преврат, с който е свалено коалиционното правителство на Никола Мушанов. Основни участници в преврата са Военният съюз и политическият кръг „Звено“. Начело на страната застава кабинет, оглавен от Кимон Георгиев – лидер на „Звено“. Всички политически партии са забранени, Търновската конституция на практика е суспендирана и правителството управлява с наредби-законои. За повече подробности виж например Спасов 2003: 97 – 120.

⁷ В чисто административно отношение, след края на ПСВ, България е разделена на 15 окръга. Техни административни центрове са: София, Пловдив, Кюстендил, Стара Загора, Бургас, Варна, Шумен, Русе, Търново, Плевен, Враца, Видин, Петрич, Пашмакли и Мастанли. През 1922 г. е създаден нов окръг – Хас-

ковски. След Деветнадесетомайския преврат, още през 1934 г., 16-те окръга са премахнати, като са заменени със 7 области (Бургаска, Врачанска, Плевенска, Пловдивска, Софийска, Старозагорска и Шуменска). Мастанлийски окръг влиза в Старозагорска област.

⁸ Тук терминът *ad hoc* се използва в смисъл на „*ad hoc* закони“, тоест законодателство, което е създадено за специален случай, а не за разрешаване на принципен, универсален казус.

⁹ През 1913 г. новите три окръга са Лозенградски, Родоски и Дедеагачки (преименуван по-късно на Гюмюрджински или Гюмюлджински). На 06.04.1920 г., със Заповед на МВРНЗ, Гюмюрджински окръг става Мастанлийски, след като Западна (Беломорска) Тракия престава да е междусъюзническа и Гюмюрджина (Комотини) „е дадена“ от Антантата на Гърция (по Първанова 2018: 240).

Наименование на околиците	Българи	Турци	Помаци	Евреи, арменци и др.	Всичко	Забележка
Егридеренска	458	27690	15097	–	43255	В Ортакьойска околия цифрата 881 показва останалите гърци.
Кошу Кавашка	2482	34235	4450	–	41167	
Кърджалийска	3873	44386	–	425	48687	
Мастанлийска	604	29113	756	–	30473	
Ортакьойска	14709	768	83	881	16441	
Всичко:	22136	136192	20386	1306	180014	

Табл. 1. Населението на Мастанлийски окръг по народности – 1928 г.

ческа ситуация – стои обществено-културната интеграция на новоприсъединените „иноверни“ и „инородни“ мюсюлмани, които остават по родните си места. Случаят „Мастанлийски окръг“ е по-особен и предвид факта, че живеещото там мюсюлманско население не е само доминиращо по численост, но е и преимушествено турско говорящо.

Първоначално окръгът е с четири околии, а през 1925 г. е присъединена пета – Кърджалийска, отцепена от съседния Хасковски окръг. В периода 1926 – 1934 г. Мастанлийски окръг е с обща площ от 3945,6 км², разпределена сравнително пропорционално между съставните му околии: Егри дере (Ардино) – 841,3 км², Кошу Кавак (Крумовград) – 1119,4 км², Кърджали – 714,4 км², Мастанли (Момчилград) – 497,1 км², Ортакьой (Ивайловград) – 773,4 км²¹⁰.

През 1928 г. окръжният управител, в изготвено от него „Изложение...“, представя „населението по народности“. Прави впечатление, че в три от околиците броят на турците, като процент от общия брой население на съответната околия, е висок: 96% в Мастанлийска, 91% в Кърджалийска и 83% в Кошукавашка¹¹ (табл. 1).

Българските правителства в периода между двете световни войни използват разнообразни способи за налагане на националните символни маркери в „новите земи“, сред които е и смяната на селищни имена. Така, при това най-масово преименуване на населени места в досегашната българска история, осъществено през 1934 г., за пореден път са пренебрегнати „становищата на експерти“ и прозират националистически аргументи“ (Назърска 2011: 581). В чисто научен план негативните последици прозират в продължаващото алиениране на пореден културен пласт от имперското наследство на османската теократична държава, мислено като излишно, ненужно, даже вредно за развитието на българската национална кауза. Друг пряк резултат са неправилно идентифицирани наименования на населени места, включително от изследователи османисти. Накрая, но не и на последно място, се нарежда унищожената колективна памет¹².

Замяната на старите ойконими с нови означава игнориране на значим исторически извор, носител на многопластова полисемантична информация. В тази връзка още през 1922 г. проф. А. Иширков е категоричен, че:

¹⁰ Главна дирекция на статистиката – Direction générale de la statistique. *Статистически годишник на Българското царство. Annuaire statistique du royaume de Bulgarie. Година XIX – 1927 – XIX année.* София – Sofia. Държавна печатница – Imprimerie de l'état, 1929, 20.

¹¹ Таблицата е взета от Изложение за състоянието на Мастанлийски окръг от Мастанлийския окръжен управител Димитър Чапкънов. Кърджали: Издание на

Мастанлийския окръжен съвет, 1930, 10. Цитираният източник се съхранява в ДАА – ДА – Кърджали, ЧП 140к. Понастоящем е и със свободен онлайн достъп на специализирания сайт на РБ „Никола Йонков Вапцаров“ – гр. Кърджали на <https://catalog-libkli.com/catalog/knigi/izlozhenie-za-sastoyaniето-na-mastanlijski-okrag/> (достъпен на 14.10.24).

¹² За повече подробности виж Иванова 2019: 249 – 268.

... Истинското име на едно селище не е нещо случайно, то крие в себе си известен повод за наименоване; то отговаря или на известни свойщини на земята, дете е възникнало или напомня някоя паметна случка, която се е извършила там; то е свързано често с главния занаят на жителите му, с името на основателя му, на народността и най-разнообразни предмети, събития и явления...¹³

Сред „най-разнообразните... събития и явления“ се нареждат и спецификите на конфесионалната принадлежност. Не малко „стари“ наименования на селища, преди „побългаряването“ им през 1934 г., показват, че в Източнородопския регион е имало махали и по-рядко села, където са живели алиани – мюсюлмани с религиозни вярвания, различаващи се от ортодоксия за Османската империя сунитски ислям.

Както вече бе посочено, **ойконимията на Източнородопския регион** в периода от 1920 г. до 1934 г. не е разглеждана като свидетелство за алианско присъствие, но се появява **в научни изследвания на историци с друга тематична насоченост**. Преобладаващата част от тези публикации излизат от печат след 1990 г., респективно след края на официално наложените идеологически парадигми, санкциониращи правилния начин за „писане на история“ в Народна република България (НРБ).

Сред малкото изключения са ползващите се с широка популярност монографии на бившия военен Борис Дерибеев – „Ахрида“ (1982, 1986) и „Земетръсна зона“ (1987), в които авторовият интерес е концентриран върху ислямизационните процеси в Източните Родопи. Дерибеев говори за „къзълбаши“, изброява обитавани от тях села и махали, заедно с тюрбета и текета, обект на религиозно поклонение. Не забравя да подчертае и неже-

ланието на част от алианите да се разкриват като такива¹⁴.

Друг известен краевед от Източните Родопи, представящ етнографските особености и просветно-културното развитие на всички етноси в Източните Родопи, е журналистката Мара Михайлова. Тя обръща внимание на алианския бит и обичайно-обредната система, но не и на структурните особености, характерни за поселищната мрежа в региона (Михайлова 1996).

Коренно различна е ситуацията в обемната монография на д-р Невена Граматикова „Неортодоксалният ислям в българските земи. Минало и съвременност“, публикувана през 2011 г. Авторката, родена и израснала в село на алевити от Североизточна България, разглежда разпространението на различни ислямски мистични течения с хетеродоксна същност в Мала Азия и на Балканите. Проследявайки хода на широкомащабните османски завоевания (XIII – XVI в.), Н. Граматикова се спира подробно върху разнообразните механизми за налагане на новата религия, която в преобладаващата част от случаите се разпространява под формата на суфи ислям. Именно тук цитираната изследователка привежда като доказателства имената на различни селища от цялата днешна територия на България, включително от Източните Родопи (Граматикова 2011: 84 – 231).

През последните години все по-широка популярност получават изследванията на Мухарем Алиосман, който също е алианин. В своите научни и научно-популярни публикации – статии и монографично изследване (с две издания), той представя историята, основните идейни доктрини и обичайно-обредната система на алианската общност в Източните Родопи. В тази връзка изброява и имената на всички села и махали от Кърджалийско, в които към началото на новия XXI в. живеят

¹³ Откъсите от статията на Иширков са въз основа на буквалните ѝ цитати в публикация на П. Михайлов в сп. „География“ от 2004 г. Тук по Юсеин, Иванова 2016: 204 – 205.

¹⁴ Написаното от Дерибеев е цитирано по Кулов 2016: 78.

алиани. Посочва имената и местонахождени-
ята на всички известни му теккета¹⁵ и тюрбе-
та¹⁶ (Алиосман 2024: 225 – 244).

Проф. Красимира Мутафова, изследвайки
етно-религиозните отношения в Османската
империя в различни тематични контексти,
включително като материално и нематериал-
но културно наследство, се спира върху мис-
тичните братства на хетеродоксните мюсюл-
мани и проследява зафиксирания „дервишки
ислям“ в топонимията на Румелия (Мутафова
2022: 245 – 288 и Мутафова 2011: 206 – 208).

¹⁵ Текке, завие, асистане – наименования, с които се
означава дервишка обител, функционираща като стра-
ноприемница и монашеско общежитие. Цитирайки Р.
Лифшиз, проф. Кр. Мутафова отбелязва, че „текке“ и
„ханекят“ са сродни термини за обозначаване на всяко
дервишко обиталище. Най-често използваният термин
е „текке“; „асистане“ е „наричана главната обител на
монашеското братство“, а „завие“ е дервишко обще-
житие или религиозен комплекс на даден орден“ (по
Мутафова 2011: 222).

¹⁶ Тюрбе (тюлбе) – гробница на бележит мюсюлманин,
обявен за алиански светец. Според алиани от Мом-
чилградско и Кърджалийско „Гробът е нашата вяра –
в него вярваме и при него се молим“. В тюрбетата се
съхраняват ритуалните свещени предмети на светеца,
а формата на таджа (дервишка шапка във вид на ко-
рона) показва принадлежност към определен клон на
алевизма (при бекташиите таджът е от 12 ленти, при
другите – от 7). Интериорът включва ритуални пред-
мети – свещници, стомни, постелки, дарове, картини
и шампи. Тюрбетата са център на разнообразни риту-
ални практики – палят се свещи, изричат се специални
молитви, целува се гробът. Винаги се носят дарове –
ръчно бродирани кърпи, дрехи, оставят се и пари за
поддръжка на обителта. Освен към светеца, патрон на
тюрбето, почит се засвидетелства и към Хазрети Али
и членове на неговото семейство, към Хаджи Бекташ
Вели, към видни шейхове и баби, заслужили военачал-
ници и други. Л. Миков предлага типологизация на
тюрбетата в България, според която те биват: с един
или няколко (най-често два) гроба; с действителни или
със символични погребения; мъжки, женски и смесе-
ни; открити (без покрив) и закрити; каменни, тухлени
и рядко дървени; четиристенни, седемстенни, осем-
стенни; при текке и като самостоятелна сграда. В Бъл-
гария преобладават бекташийски тюрбета, които се
отнасят към почти всички посочени видове (по Миков
1996: 39, 55 и Граматикова 2011: 558 – 560).

Проф. Айше Каяпънар, предлагайки свои
хипотези относно основателите на „алиа-
но-бекташийски завие“ в Източните Родо-
пи, сочи съответни селища в региона, създа-
дени и обитавани от алиани (Кяпънар 2018:
504 – 513).

Разчитайки каменни надписи на османо-
турски, доц. Ек. Венедикова стига и до таки-
ва в селища на алевити, които са били част
от бившия Мастанлийски окръг (Венедикова
2021: 396 – 417).

Обширната тема за религиозните култове
и обичайно-обредната система на алианската
общност в България заема значимо място в
научната продукция на Георги Кулов. Наред с
турскоезичните, той пише и за българоезични
алиани и логично ги позиционира в съответ-
ни населени места в Източнородопския реги-
он (Кулов 2016; Кулов 2019).

Отново на Георги Кулов, като съставител
и автор на подробни пояснителни бележки
под линия, се дължи издание със събрани
статии на местния краевед Никола Иванов.
Тези статии са публикувани в регионалните
вестници през втората половина на 30-те го-
дини на XX в. и две от тях са посветени на
алианите (къзълбашите), като логично са из-
броени и селищата, в които живеят (Иванов
2018: 178 – 184).

През 1995 г., в сп. „Български фолклор“,
излиза статия на Стела Тодорова и Мария Ни-
колчовска, уреднички от Историческия му-
зей в Кърджали. Авторките описват обредни
практики и представи, свързани с родопския
масив Дамбълъ. В бележка под линия са из-
броени околните села с пояснения, кое село
е алианско и кое – не (Тодорова, Николчовска
1995: 134 – 137).

В продължение на десетилетия, проф.
Любомир Миков изследва алианските гроб-
ници в Източните Родопи и изобщо архитек-
турата, характерна за неортодоксния ислям
в днешните български земи. Във въпросния
тематичен контекст се появяват имена на села

и махали, свързани с тюрбетата, почитани от местните алевити (Миков 1996: 40 – 60).

В своята дисертация „Обкръжаващото пространство и планинското население на Родопите през XVI – XVII в.“, в тематичните контексти на т.нар. *Environmental History*¹⁷, Христо Христозов разглежда динамиката при развитието на разпръснатата селищна мрежа в Източните Родопи след средата на XIV в. до края на „малкия ледников период“, настъпил през XVII в. Цитираният автор проследява създаването на поредица от нови населени места в региона, като отчита надморската височина на новопоявили се селищни пояси и конфесионалната принадлежност на техните жители. Описва детайлно структурните особености на мюсюлманската колонизация, обръщайки специално внимание на юрушките джемаати и новосъздадени дервишки обители като „белези на приемственост и промяна в района“. Хр. Христозов сочи конкретни селищни имена, които открива в османски данъчни регистри (тапу тахрир дефтери), и изброява поредица от завиета, сочейки имената на техните патрони (Христозов 2017: 78 – 96). Приложил е специален списък от 229 селищни наименования в Източнородопския регион, които е успял да разчете в османските данъчни регистри, включително названия на мезри, завиета и юрушки джемаати, някои от които сигнифицират присъствие на алевити (Христозов 2017: 229 – 231).

В изброените дотук исторически изследвания са налични данни, които отправят към ойконими, намиращи се в пряка или косвена връзка с живеещи или живели алиани в Източните Родопи. В последващото изложение, цялата тази информация е съпоставена със селищни имена, отразени в различни „Списъ-

ци на населените места“ в Царство България, излезли от печат през 1915 г., 1924 г., 1930 г. и 1939 г.¹⁸ Именно тези „Списъци...“ са използвани като основна база данни за интердисциплинарен анализ. Изключително полезни се оказаха и справките, генерирани от специализирания сайт на Националния статистически институт (НСИ)¹⁹, включително сканирани масиви от статистически данни.

В най-обобщен вид основните „механизми за избор“ на новите селищни имена са: превод – точен, непълен или хибриден – от турски на български; звуково уподобяване, при което новото българско селищно име е почти идентично като фонетичен състав със старото турско име, с или без връзка със значението на второто или съвсем ново, случайно название (Иванова 2019: 259 – 263).

Новите ойконими от 1934 г., заменили старите селищни наименования в бившия Мастанлийски окръг, са съобразени със словообразователните модели на българския книжовен език, но е трудно да се установи доколко коректно са отразени местните диалектни особености при записването на „старите“ турски селищни имена от българските административни власти през 20-те и 30-те години на миналия век.

Остава да бъде представена накратко историята на **алианското присъствие в Източните Родопи**.

¹⁷ Букв. от англ. „история на обкръжаващото пространство“. Основен обект на исторически анализ са взаимовръзките между човека и промените в околната среда, предвид тяхното отражение върху социалните, икономическите, политическите и културните процеси (по Христозов 2017: 1).

¹⁸ Това са: *Списък на населените места в новоприсъединените към Царството земи*. Издаден от МВРНЗ. София, 1915 (Списък 1915); *Списък на населените места в Царство България според преброяването на 31 декември 1920 год.* София: Глав. дир. на статистиката, 1924 (Списък 1920); *Списък на населените места в Царство България според преброяването на 31 декември 1926 год.* София: Глав. дир. на статистиката, 1930 (Списък 1926); *Списък на населените места в Царството. Преброяване на 31 декември 1934.* София: Глав. дир. на статистиката, 1939 (Списък 1939).

¹⁹ Виж <https://www.nsi.bg/nrm/reports> (достъпен на 14.10.24). Ако не е посочен друг източник, използвана информация е от сайта на НСИ.

Когато се говори за алиани в Източнородопския регион, традиционно се употребяват и други наименования, често функциониращи като синоними – „алеви“, „къзълбаши“, „бобаи“, „бекташи“²⁰.

Н. Граматикова сочи, че терминът „алиани“ е въведен от българския тюрколог Д. Г. Гаджанов (1874 – 1935), а М. Алиосман пояснява, че „алиани (алеви, алевити) ще рече привърженици на имам Али, зет, братовчед и пръв сподвижник на пророка Мохамед“ (Граматикова 2011: 19 и Алиосман 2024: 253 – 254).

Н. Христова пише, че „алеви“ означава „потомък на Али ибн Абу Талиб“²¹, лексемата се появява за пръв път през XIX в. в пределите на Османската империя и продължава да се употребява в съвременна Турция. Алевитите са смятани за противници на сунитския ислям и като последователи на Али защитават правото му върху властта в уммата (мюсюлманската общност). В тази връзка „алеви“ започват да се наричат „групите, изповядващи умерени или крайни шиитски вярвания и мистицизъм“ (по Христова 2019). От своя страна Н. Граматикова твърди нещо по-различно – според нея терминът „шиити“ не се използва по отношение на тези общности (алевитите –

бел. моя В. И.), поради политически причини и налагащата се асоциация с официалната религия в днешен Иран – теократичният шиизъм. Цитираната авторка добавя, че употребата на лексемата „къзълбаш“ се избягва поради пейоративния оттенък, който е придобила с течение на времето (Граматикова 2011: 19).

Самото наименование „къзълбаш“ идва от тюркските думи „kızıl“ – червен и „baş“ – „глава“, букв. „червеноглави“. Според Н. Христова става въпрос за конкретен външен израз на верски убеждения, а именно 12 червени ленти, които носели войниците от армията на шах Исмаил²² в чест на 12-те шиитски имами. Самият шах назовава себе си и своите привърженици „къзълбаш“, без да смята думата за обидна. Така, названието „къзълбаш“ се появява в края на XV в. и се отнася до привържениците на Сефевидите. По-късно се пренася върху всички тюркски групи в Анадола, които изповядват суфи ислям (по Христова 2019). Б. Алексиев премества появата на названието в средата, а не в края на XV в. и го свързва с „последователите на ордена сефевия, които започнали да носят шапки с ярко червен цвят“ (Алексиев 2017).

Собствените ни наблюдения и преки разговори с различни информатори в региона на Източните Родопи показват, че към настоящия момент хората, наричани „къзълбаши“,

²⁰ М. Алиосман добавя и „мусаиби“, макар да е обяснил, че „мусахиб или мусаиб“ – това са „духовни братя, степен в алианството, при което две семейни двойки се побратимяват“ (Алиосман 2024: 19, 262). Г. Кулов, цитирайки Л. Миков, добавя, че „мусаибите са най-висшите посветени в бекташизма“ (Кулов 2019).

²¹ Али ибн Абу Талиб, зет на пророка Мохамед, женен за дъщеря му Фатима, е четвъртият халиф, около когото се групират негови последователи, обявили се за противници на първите трима халифи (Абу Бекър, Омар и Осман). Впоследствие тази „партия“ (ши‘ат Али) се оформя като религиозно течение и шиизмът се превръща в едно от двете главни направления на исляма. Създаденият Омаядски халифат изпква като последователен противник на партията на Али ибн Абу Талиб. Омаядите възприемат сунитската форма на исляма и привържениците на Али – шиитите, са подложени на преследвания (по Граматикова 1992: 62).

²² Османските султани Селим I (1512 – 1520) и Сюлейман I (1520 – 1566) водят продължителни войни с шах Исмаил (1487 – 1524), основател на Сефевидската държава върху територията на днешен Иран. С идването си на власт Исмаил провъзгласява за официално вероизповедание дванадесетоимамитския шиизъм и пристъпва към шиитизация на държавното управление. Селим I потегля срещу Исмаил през пролетта на 1514 г., обявявайки своя поход за „война за чистата вяра“. Следват сурови репресии, довели до избиването на около 45 000 къзълбаши, а друга част са преселени в днешните североизточни български земи, Източните Родопи и Македония (Граматикова 1992: 64 – 65 и Граматикова 2011: 162, 163, 178).

продължават да избягват това наименование като подигравателно и обидно²³. За сметка на това прокарват ясно разграничение помежду си като „бобаи/бабаи“ и „бекташи“, преки наследници на съответните тарикати²⁴. Това са и алианите, които са живели и продължават да живеят в Източните Родопи.

Няколко са „най-важните специфики“ в доктрините на хетеродоксия ислям, изповядван от въпросните алиани. Открояват се добре развити култове към семейството на пророка Мохамед по линия на дъщеря му Фатима и зетят Али²⁵; наред с култ към 12-те имами²⁶. Законността на първите трима хали-

фи се отрича успоредно с признаване на Корана и част от сунната²⁷.

Обикновено е налице придържане към изискването за благоразумно скриване на вярата (taki`ya) и специфичен култово-обреден и социален живот. Към последния казус трябва да се отнесат ритуалните трапези (маета)²⁸ и сбирките на религиозните общини (джемове).

Разпространението на хетеродоксият ислям в Анадола започва през XII в., а мистичните течения, за които се приема, че формират неговата историческа основа, са тарикатите на йесевите²⁹, вефаите³⁰, календерите³¹

²³ М. Алиосман описва нямащи нищо общо с действителността стереотипи по отношение на алианите, възприемани като „други“. Поради езотеричния характер на ритуално-обредната им система, техните съседи сунити са убедени, че сбирките на джема са съпътствани от различни оргии.

²⁴ Тарикат – мн.ч. на „тарик“ – ар. „път“. С термина „тарикат“ суфиите означават начин [на живот], подходящ за тези, които „следват пътя към Бога“. Всяко суфи братство се разглежда като обединение на мюсюлмански мистици, практикуващи особен тарик на мистично познание, дело на неговия основател (по Мутафова 2022: 243).

²⁵ Култът към семейството на пророка Мохамед (Ехли-бейт) при алианите е по линия на неговата дъщеря Фатима и включва Мохамед, Фатима и Али, заедно със синовете им Хасан, Хюсеин и техните потомци. Друга характерна особеност е т.нар. Teslis – вяра в неделимото единство на Аллах, Мохамед и Али. Наличен е и обособен култ към Али ибд Абу Талиб, издигнат до Бог, въз основа на приписването му свръхестествени качества (по Граматикова 2011: 166 – 168). Според информация в специализирания сайт, с ясна сунитска ориентация – „Ехл-и суннет вел джемаат“ – България, потомците на Хюсеин са известни като „сеиди“, а на Хасан – като „шерифи“. Виж *Кои са хората наречени Ехли бейт* (2024) <https://www.ehlisunnetbg.com/statii/кои-са-хората-наречени-ехли-бейт/> (достъпен на 14.10.24).

²⁶ Дванадесетте имами са: Али, големият му син Хасан, малкият Хюсеин и потомците по линия на Хюсеин – Зейнал-Абидин, Мохамед ал-Бакър, Джафер ал-Садък, Муса ал-Казим, Али-ал Риза, Мохамед ал-Таки, Али ал-Таки, Хасан ал-Аскери, Мохамед Махди. Приема се, че всички умират от насилствена смърт, което ги обгражда с ореола на мъченици за вярата. Любим сюжет е тайнственото изчезване на невръстна възраст на 12-я имам Мохамед ибн Хасан, известен като „скрити-

ят имам Махди“ (ал Махди – букв. „воден от Бога“). Вярва се, че не е умрял, а е „иззет по волята на Аллах и продължава да живее скрит от хората, като наблюдава и невидимо ръководи религиозната община. Очаква се неговото завръщане, с което да се установи царство на справедливостта (по Граматикова 2011: 171 – 172).

²⁷ Сунна – сборник с текстове, представящ проповедите, пътуванията и начина на живот на пророка Мохамед.

²⁸ Маетата са описани образно от Никола Иванов, още през 1935 г. ... а най-интересното у тях е, че имат напълно подобни на нашите оброчища, където всяка година, в определен ден, колят курбани. Тия оброчища, те наричат „Мая“. ... При всяка Мая има и нещо като гроб, заграден с каменен зид, без надписи, наричано „тюлбе“ (Иванов 2018: 179).

²⁹ Последователи на ходжа Ахмет Йесеви (1093 – 1166) (Алиосман 2024: 45).

³⁰ За основател на братството на вефаите е сочен ислямският гностик Сеид Ебул Вефаал Багдади (1026 – 1107), смятан за потомък на четвъртия имам (Алиосман 2024: 44).

³¹ Календерите са скитащи дервиши, привърженици на суфи учение, зародило се през VIII в. в областта Хорасан и оформено окончателно през X в. в Иран. През XIII в., бягайки от монголското нашествие, календерите навлизат в Анадола. Отличавали са се с екстравагантния си външен вид – полуголи, с бръснати вежди, мустаци, брада и коса. Отричали светските порядки и се препитавали с просия, давали обет за безбрачие и участвали активно в газавата на османците. Известни са с различни наименования – наред с рум абдали, се срещат още като хорасан еренлери (в букв. превод светците от Хорасан), хайдари, торлаци и други. С утвърждаването на бекташийския орден, календерите постепенно се претопяват в него (по Алиосман 2024: 47 и Иванова 2016: 116).

и хайдарите, сред неортодоксните тюркски групи прониква и хуруфизмът³².

През XIII в. представителите на дотук споменатите идейни течения на суфи исляма, били те хетеродоксни дервиши или тюркменски баби, започват да се означават с общия събирателен термин „рум абдали (Abdalah-i Rüm, Rum Abdalları)“³³. През втората половина на същия XIII в. румабдалските групи в Анадола се обединяват около два основни култа – култът към Баба Илияс се възприема основно от вефаите и календерите, а култът към Хаджи Бекташ Вели – от хайдарите и йесевите. В хода на османските завоевания, привърженици на идейните течения на бабаите³⁴ и бекташите³⁵

се настаняват на Балканите, включително и в Източнородопския регион. С течение на времето култът към Хаджи Бекташ Вели взема надмощие поради обвързването му с еничарския корпус и впоследствие става основа за организиране на бекташийския тарикат, докато култът към Баба Илияс отслабва (Грамастикова 2011: 127).

В ранната и класическата османска епоха рум абдалите, по същността си дервиши гези³⁶, изпълняват важна завоевателна и колонизаторска мисия в полза на османците. През XIV и XV в. те са толерирани от управляващите османски султани, а видни османски военачалници (Михалоглу, Малкочогулу, Тимурташ паша) поддържат тесни връзки с тях. Постепенно с налагането на институционализирания

³² Хуруфизмът възниква в Иран през последната четвърт на XIV в. Учението се изразява в символично тълкуване на буквите от арабско-персийската азбука. Буквите се разглеждат като израз на божествената същност и в пряка връзка с отделни части на човешкото тяло (най-често лицето), чиято форма също се възприема като божествена (Грамастикова 2011: 193).

³³ Според К. Мутафова „странстващите дервиши, интегрирани в групата на т.нар. „абдалан-и Рум“, са споменати за пръв път, под това наименование, в Хрониката на Ашъкпашазаде от XV век. Цитираната авторка се присъединява към становището, че това не е название на определено дервишко братство, а на всички хетеродоксни дервиши и тюркменски баби (Мутафова 2022: 259). М. Алиосман предлага по-ранна датировка – VIII в., понеже причислява рум абдалите към братството на календерите (по Алиосман 2024: 47).

³⁴ Течението на бабаите (бобаите) е смятано за най-ранното обединение на различните хетеродоксни групи в Анадола. Същинският му генезис се свързва с бунт в държавата на Селджуките от 1239 – 1240 г., потушен жестоко от силите на управляващия султан. Дълго време е определян като „бунтът на Баба Исах“, но фактически лидер на движението е един от неговите ученици – дервишът Баба Илияс Хорасани (или според М. Алиосман Баба Исак Кеферсуди). Шейх Баба Илияс се самообявил за проявление на божественото и проповядвал равновесие, а последователите му били наречени бабаи (по Алиосман 2024: 45 и Грамастикова 2011: 112, 115).

³⁵ Основоположникът на бекташизма Хаджи Бекташ Вели (1208/1210 – 1270/1271) е роден през 1210 г. в гр. Нишапур (дн. в Иран). Проповядва мистичен ислямски мироглед, абсорбирал стари тюркски вярвания. Голяма роля за разпространението на култа към Хаджи Бекташ

сред първите еничари има неговият последовател Абдал Муса (Алисман 2024: 47 – 48, Грамастикова 2011: 125, 126, 133). В началото на XVI в. под ръководството на Балъм Султан, бекташийският орден решително завива към алевизма. Тарикатът е ликвидиран от султан Махмуд II (1808 – 1839) през 1826 г., заедно с унищожаването на еничарския корпус. Избити са еничари и дервиши, а бекташийските култови центрове са дадени за стопанисване на накшибендите. Бекташийският тарикат възобновява неофициално дейността си през втората половина на XIX в., основно при управлението на султан Абдул Азис (1861 – 1876) (Karabulut 2017: 37 – 58).

³⁶ В османските регистри от XV – XVI в. лица с прозвищата *абдал* и *диване*, тоест дервиши рум абдали, са записани като тимариоти, което означава, че са участвали в завоевателните походи на османците като акджии и/или спахии (Грамастикова 2011: 137). Терминът „газават“ (турс. *gaza*, мн.ч. *gazavat*, от ар.) традиционно се употребява в смисъл на „свещена война срещу неверниците“. Същевременно немалко изследователи изтъкват, че „включването на дервишките братства в османската експанзия в известна степен води до упадък на суфизма“. Основната причина се търси в предпоставеното отрицателно отношение на суфиите към насилието, което принципно изключва агресията срещу иноверни. На практика се получава нещо различно – дервиши извършват постоянни грабителски походи в страните на неверниците, а умението да увличат с религиозния си фанатизъм войската ги превръща едва ли не в авангард-вдъхновител на османското нашествие (Мутафова 2022: 247).

шериятски ислям, при управлението на Мехмед II (1451 – 1481), Баязид II (1481 – 1512), Селим I (1512 – 1520) и Сюлейман I (1520 – 1566) се стига до по-строга сунитизация на официалните държавни структури. Крайният резултат се изразява в засилване на контрола над хетеродоксните общности, които впоследствие се оказват подложени на сериозен натиск и преследване в случаите на опозиционно поведение (по Граматикова 2011: 99, 101, 134, 136, 137 – 139).

Различни са основните пътища за установяване на тюркското население, изповядващо хетеродоксен ислям в европейската част на Османската империя. Това става чрез участието на дервиши рум абдали в османските завоевания и тяхното усядане след основаването на текета и развитие на активна мисионерска дейност по време на османските завоевателни походи и след това. Друга възможност е доброволна миграция, породена от икономически мотиви – търсене на нови земи, както от номади (юруци), така и от уседнали земеделци. Преселват се племенни разклонения, родове, семейства. Османските султани като цяло насърчават доброволната тюркска колонизация, вкл. на алевити, при усвояване на новозавладените земи, а по-късно прибегват и до принудителни депортации след мащабни бунтове на къзълбаши, насочени срещу османската държава (Граматикова 2011: 143).

Базирайки се на данни от османски регистри (главно от типа „тапу тахрир“), Хр. Христозов проследява как „ниските, хълмисти Източни Родопи“ се превръщат в „една от първите територии“ с малоазийски колонисти. Още „от втората половина на XIV и през XV в. в този регион се наблюдава... процес на възстановяване и разширяване на селищните мрежи“. Крайният резултат е, че в Източните Родопи мнозинството от населението се оказва мюсюлманско³⁷.

³⁷ Използвайки данни в регистри от 1464 и 1489 г., Хр. Христозов изчислява, че 88% от населението на Източните Родопи са мюсюлмани, 11% са християни и 1% – конвертити (Христозов 2017: 80).

Централната власт насърчава заселването на дервиши в новозавладените територии, като те получават цели села или местности, предназначени за издръжката на основаните от тях текета и завиеа. Голяма част от тези култови центрове – нови поселищни ядра – прерастват в развити селища. Обикновено заселилите се дервиши ползват данъчни облекчения срещу обслужването на пътници в основаното от тях завие или срещу задължението да поддържат път. Често се сочи, че една от най-характерните особености на „народния ислям“, с особено значение за бъдещите конвертити – християни, е лекотата, с която мюсюлманските мистици усвояват култовите обекти на другата религия (по Мутафова 2022: 247 – 248, 257 – 259 и Христозов 2017: 115).

Едни от видимите резултати са съществени трансформации в локалната топонимия, която още в средата и втората половина на XV в. е почти изцяло тюркска. Хр. Христозов изчислява, че за малко повече от сто години, от края на XV до края на XVI в., жителите на Източнородопския регион се увеличават повече от 5 пъти, което според него със сигурност е резултат от миграция на хора към тази част на планината. Този огромен прираст на населението през XVI в. води и до значителни промени в природната среда, чието отражение е непрекъснато разширяващата се селищна мрежа в района. Между 1516 и 1596 г. селата се увеличават повече от два пъти. Именно в края на XVI в., според Хр. Христозов, приключва и формирането на селищния модел от разпръснат тип в Източните Родопи (Христозов 2017: 115 – 116, 120, 128, 129, 179).

Няколко века по-късно, когато Източните Родопи са включени в пределите на Третата българска държава, запазените пътеписни сведения показват, че през разглеждания тук хронологически период – 30-те години на XX в., този селищен модел не е претърпял съществени промени в сравнение с края на XVI в., когато в общи линии е приключило неговото

формиране. Екологичните и геоморфологични характеристики на региона продължават да предпоставят доминиращия тип от множество разпръснати селища, съставени от по няколко по-малки махали (Христозов 2017: 179). През 1936 г. известният родоповед Стою Шишков публикува своите „пътни бележки и впечатления“, събрани „из долината на река Арда“, докато пътува с влак или лек автомобил. Така са изглеждали и алианските селища:

... Минаваме гара Средна Арда. Наоколо пак канари с пещерни дупки като птичи гнезда; скални форми, безсистемно нахвърлени и тук там пръснати малки турски селища – махалички... с типичните планински каменни къщи върху същата сипеста пясъчлива почва, с неправилни дворища...

... Два-три километра вървахме по шосето... и след това възвихме нагоре... По склоновете се очертават накацалите като орлови гнезда малки селца и колибаци, едни, гущещи се в някоя гънка, други свенливо криещи се зад някое бърдо, а трети пъчещи се гордо и смело на някоя поляна – площ или по темето на покорено бърдо. Там, дето се белнеше варосана някоя по-големичка къща с една или повече малки пристройки от плевня, обор или сая за дребен добитък, с ограден със зид широк двор, с малка или по-големичка наоколо работна земя от ниви, ливади и тютюница... Другаде пък, а това е мнозинството, дето стърчат прости къщурки от камъни и кал, някои полусрутени, озъбени, без огради наоколо, с малки, тук-там из камънаците и храсталаците парченца обработваеми нивици, сега вече оголени от растения или пък още със стърчащи тютюневи стъбла – това пък е ликът на крайната планинска беднотия и живот... (Шишков 1936: 10, 21, 26 – 28).

В юбилейния сборник „Българското село“³⁸, излязъл от печат през 1930 г., като основни по-

минъци на населението в четири от петте околии на Мастанлийски окръг (изключението е Ортакойска³⁹) са посочени земеделие и по-рядко скотовъдство. Най-често нивите са се засявали с тютюн, в много по-малки количества са отглеждани ръж, ечемик, овес, царевица, жито и картофи. Преобладават къщите от т.нар. „планински тип“, традиционно двуетажни, отдолу с яхъри, направени от камък и покрити с плочи⁴⁰.

Не би следвало да се пренебрегват и възможностите за прецизиране на поселищната структура на Източните Родопи, която, както констатира проф. Иван Батаклиев, се отличава с „известни засебни черти от другите области на България“. Основната отлика са разпръснатите „колибарски селища“, наричани махали (от тур.), които „не са разположени долу, в речните корита, а главно по терасите и заравнените повърхности, при работна земя нависоко, без оглед към снабдяването с вода“. Батаклиев подкрепя становището на Д. Яранов, че тези „пръснати селища“, с „гъсто турско население“, са създадени чрез рояване на събрани селища, образувани от масова колонизация“ (Батаклиев 1934: 199 – 200).

През 1935 г. Дружеството на запасните офицери в гр. Кърджали издава сборника „Източнородопската област“, където в тематичния раздел „Население“ специално е отбелязано, че: ... от турците, една малка част са къзълбаши (червеноглавци) – сектанти, които не изпълняват строго корана, пият вино, жените им са незабулени и пр. Срещат се в Кърджалийско, Крумовградско и Ардинско...⁴¹.

околийските управители в цяла България. Данните са обобщени в Министерството на земеделието.

³⁹ Особеностите са свързани с добре развито бубарство и отглеждането на по-специфични земеделски култури (сусам, бадеми, смокини).

⁴⁰ Юбилеен сборник „Българското село“. София, 1930: 169 – 179.

⁴¹ Източно – Родопската област. София: Съюз на запасните офицери, 1935: 40.

³⁸ Сборникът е съставен въз основа на отговори на типов въпросник, изпратен до кметовете на общини и

През същата календарна година, както и в свои по-късни публикации, преселилият се в Източните Родопи и бързо запленил от местните „старини“ Никола Иванов описва алианския бит, вярвания и обредно-празничната система, подчертавайки колко са различни от тези при турците – сунити. Въз основа на своите теренни наблюдения, той предлага емоционално описание на едни незабелязани досега „живи паметници на тъмното минало“, за каквито смята „къзълбашиите“. Според него „алиани“ е предпочитано самоназвание пред „къзълбаши“, тъй като с последното са „наричани язвително“ от „турците мохамедани“. Тези турци „алиани“ ... са родопчани понастоящем с живот, традиции и верски обреди, нямащи почти нищо общо с тия на турците мохамедани. Между едните и другите от незапомнени времена съществува гонение и кръвна омраза (Иванов 2018: 178 – 181).

Цитираният автор не пропуска да отбележи и репресиите, на които са били подложени алевитите в пределите на Османската империя и като факт, предпоставящ алианската толерантност към друговерците:

... Потискани в миналото от мохамеданите, алианите са били изтикани в най-недостъпните и неплодородни места. Преди Балканската война еснафите българи при тормоз и преследване са намирали прием и спасение при алианите и никога при мохамеданите... (Иванов 2018: 184).

Това се знае за алианите през 30-те години на миналия век, тоест във времето, когато са сменени имената на населяваните от тях села и махали. Наред с техните местожителства, се акцентира върху нетрадиционните различия в сравнение с ортодоксалните мюсюлмани – сунити, които различия са впечатлявали най-силно тогавашните външни наблюдатели. Имена на конкретни населени места са споменавани рядко и спорадично, етимологии, въз основа на специфичната конфесионална принадлежност, не са извеждани.

Междувременно се появяват първите хипотези за произхода им, като генезисът на алевизма и неговото последващо разпространение в българските земи е тема, по която се лансират различни становища, но вниманието на пътеници и изследователи остава концентрирано преимуществено върху алевитите в днешна Североизточна България⁴².

В тази връзка Н. Граматикова предлага лексикални парадигми, позволяващи идентифицирането на алианско присъствие, логично приложими и към селища в Източнородопския регион. Става въпрос за ойконими, свидетелстващи за усядане на дервиши и предполага, че селищата са основани от „адепти на османския мистицизъм, свързани и с неортодоксалния ислям“.

Като конкретни примери за минало или настоящо алианско присъствие в Кърджалий-

⁴² Например Н. Иванов стига до извода, че „алианите живеят в тоя край далеч по-рано от турското нашествие в него и че не са нищо друго освен помохамеданчени българи, приели турския език и вяра“ (Иванов 2018: 180). Вече цитираните Н. Граматикова и Г. Кулов правят историографски преглед на лансираните тези. Г. Кулов обобщава хипотезите за произхода на алианите в три основни становища. Първото ги приобщава към турския етнос. Според втората хипотеза алианите са потомци на депортирани къзълбаши, които са се смесили с местното християнско население. Третата теза е за автохтонен произход – остатъци от прабългарите на Аспарух, без да изключва ролята на татарските колонисти и дервишката пропаганда на радикални суфитски ордени (по Кулов 2016: 51 – 52). Н. Граматикова предлага по-детайлно обобщение, където според една от хипотезите къзълбашиите са остатъци от тюркските племена печенеги и кумани, заселили се в българските земи през XI век. Друга теза ги свързва с остатъци от тюркоезично прабългарско население, което „лесно преминало към сектантския ислям“, а според трета – алианите са богомили, които виждайки общи черти между тяхното учение и алевизма, приели исляма в сектантски вариант. В други хипотези алианите са християни, станали мюсюлмани под натиск, но запазили своята обичайно-обредна система; „персийски тюрки, заселени на Балканите от османските султани след войните с Персия или „къзълбаши персийци“, идващи от земите на днешен Иран (по Граматикова 2001: 269, 274).

ско, респективно от Източнородопския регион, цитираната авторка сочи старите имена на 14 села – Ашиклар (Песнопой), Ашиклар/Ъшъклар (Рани лист), Ахат баба (Постник), Бабалар ени махле (Татково), Деделер (Дядовци), Деделер (Миладиново), Деде кьой (Дядовско), Копрюлии (Мост) – като село, основано от Кюпрюлии баба, Къзъл чал (Жълти чал), Софулар (Мъдрец), Султанлъ⁴³ (Султанско, Златолист), Хасан бобалар (Башино), Шейх кьой (Джебел), Ямур баба (Дъждовник). Към тях добавя още осем, за които се знае, че са населявани от алиани, без това да личи от тяхната етимология – Балджъ бук (Меден бук), Кая алтъ (Звезделина), Каралар (Горна крепост), бившата махала Кедик чал (Горна Чобанка), Кус кьой (Момина сълза), Мандажилар (Биволяне), Урлар (Равен). Описва и 8 алиански култови средища: 1 текке и 7 тюрбета (по Граматикова 2011: 151 – 152, 205 – 219, 225, 554 – 557).

Към написаното от Н. Граматикова, от цитираните публикации на Б. Дерибеев, Ст. Тодорова и М. Николчовска, Г. Кулов и най-вече на М. Алиосман, могат да се добавят още 21 имена на села и 9 на махали, в които живеят алиани⁴⁴. Това са: с. Болярци (Адем бейлер); мах. Борбище (Байрамлар) на с. Урлар (Равен); с. Брош (Текке менетлер); с. Бубино (Юнуз виран); три махали на с. Врело (Ташкъллар) – Кузоолар, Парталар (Дрипка) и Чалъ кьой (Хубавене); с. Глумово (Солуклар); с. Горна кула (Баале Бургас); мах. Горна Чобанка (Дургутлар); с. Горни Юруци (Горно

Юруклер); с. Горно Прахово (Тоз баля); мах. Грахово (Дере кьой); мах. Гривица (Шафели); мах. Гъсак (Казелер); с. Девинци (Узунджилар); с. Доборско (Бакилер); с. Долно Прахово (Тоз езир); с. Звиница (Бояджиклар); с. Звънарка (Юнуз); с. Зорница (Донгурлар); с. Карловско (Карлово); с. Лисиците (Тилкилер); с. Овчари (Чобан кьой); с. Пашкул (Топузлар); с. Падало (Конаджик); мах. Перловец, Периловец (Сазлъ кьой); мах. Сърнец (Каражда кьой); с. Татул (Аджиолук); с. Чифлик; с. Чобанка (Едри хане, Едир ханлу); с. Чомаково (Къшла) и с. Чучулига (Алтараман кьой). В част от тези села алианите живеят заедно със сунити, а някои от тях продължават да крият вярата си, макар въпросната тенденция постепенно да избледнява.

След всичко казано дотук става ясно, че в наличните към настоящия момент научни и научно-популярни публикации са отразени 35 имена на села и на 10 махали, в които живеят алевити. Остава въпросът с какво могат да допринесат цитираните „Списъци на населените места...“ от 20-те и 30-те години на XX в. за допълване и обогатяване на сведенията за алианско присъствие в Източнородопския регион. На първо място – за идентифициране на нови села и махали, чиито названия показват, че в някакъв период от време в тях са живели алевити.

В пряка връзка с горепосочения казус изпъква пореден позитивен принос на трите *Списъка*, където при представяне на статистическите данни, са посочени не само имената на всички села и градове от бившия Мастанлийски окръг, но и на съставлящите ги махали. Налично е прецизно разграничаване между махали, които изграждат едно населено място и махали, които се числят към друго населено място. В първия случай е написано изрично, че „селото се състои от...“, а във втория, че към „селото спадат...“ и на брой махали, или съответно, че една махала се „брои за част от...“ или се „числи към...“.

⁴³ Към хетеродоксия ислям насочват производни като шах султан и баба султан, макар че Султан може да бъде и лично име (Граматикова 2012: 215).

⁴⁴ Само Б. Дерибеев изброява нови имена, получени през 1934 г. или променени и след това. Останалите автори, макар и с някои неточности, посочват както „старите имена“ преди най-масовото преименуване през 1934 г., така и новите. Там, където липсват или са означени неправилно, новите имена са добавени от авторките въз основа на информацията, налична в *Списъците*.

Тази практика изчезва в *Списъците* и други публикации със статистически данни след 1944 г., където се отразяват само махалите с по-голям брой жители. Имената на всички различни махали с техните „побългарени“ имена се появяват единствено в „Списък на населените места в Кърджалийски окръг“, издаден от Окръжния народен съвет в Кърджали за „служебно ползване“ през 1985 г. Отпечатан е с чисто прагматични цели, точно тогава, когато „възродителният процес“ достига своята кулминационна точка⁴⁵.

В крайна сметка от *Списъците на населените места* става ясно, че в бившия Мастанлийски окръг през 20-те и 30-те години на ХХ в. са регистрирани ойконими, доказващи по неоспорим начин присъствието на адепти на т.нар. суфи ислям. Като основен маркер на тяхното присъствие, отразено в селищни наименования, в последващото изложение се приемат названия на суфитски ордени и техни представители (бекташи, бобаи), наред с типични прозвища на „рум-абдали“. Налични са и селища, носили имената на мюсюлмански светци, почитани в региона. Могат да се добавят названия на животни, птици и музикални инструменти. За по-голяма прегледност названията на селищата са групирани тематично. Конкретните примери са взети от многократно цитираните *Списъци*⁴⁶ и са съпоставени с релевантна по темата информация в специализирани научни издания.

В опит за семантично йерархична градация, първо са идентифицирани лексеми, използвани като **наименования за означаване на последователи на различни идейни течения в алевизма**.

Така, към посоченото от Н. Граматикова село Бобалар ени махле, преименувано през

1934 г. на Татково могат да се добавят още 4 махали в Крумовградска околия, чиито стари имена доказват някогашно присъствие на бобаи/бабаи.

Това са мах. *Баба Исуфалар* – *Беговица*, спадаща към с. Талашман дере – Самовила и мах. *Баба кьой* – Чемерско, числяща се към с. Куранджилар – Качулка. Две махали са били съставна част на с. Дерекьой – Джанка: мах. *Баба кьой* – Байовица и мах. *Бабалар* – Медунца⁴⁷.

По отношение на бекташите, пряко свързаните с тях „стари“ селищни имена са повече: на 2 села и 5 махали в три околии – Ардино, Момчилград и Крумовград.

Едното село е *Бекташлар* – Папрат, а другото – *Бекташлер*, чието име през 1934 г. е променено на *Бекташи*, а през 1981 г. на *Каменец*⁴⁸. Въпросните махали са: мах. *Бекташ олан* или *Бектеш олан* – *Дебрене*, част на с. *Гяур дере ходжа* – *Пенковци*, наред с *Бекташлар* – *Бабово*⁴⁹, съставна махала на с. *Чал Джедит* – *Чал. Бекташлер* – *Ладово* е една от махалите, изграждащи с. Невсе ташлъ – Гулия⁵⁰. Мах. *Бектешлер* – Червенушка е спадала към с. Оладжак – Сполука, а мах. *Бектешолар* от 1934 г. се числи към с. Хайранлар – Груево.

Като последователи на известния суфи дервиш Отман баба⁵¹ се споменават т.нар. салтъ-

⁴⁷ От гледна точка на лексикалните и граматични особености е необходимо да се отбележат суфиксът -lar, използван за образуване на множествено число и същ. „кьой“ – букв. „село“ (по Гълъбов 1957: 57, Добрев 2009: 815).

⁴⁸ Указ № 492 на Държавния съвет на НРБ/20.03.1981 г.

⁴⁹ Махалата е отделена от с. Чал и присъединена към с. Красинопод наименованието мах. Бектешлер (Решение на Кърджалийския окръжен временен изпълнителен комитет от 19.02.1959 г.).

⁵⁰ Мах. Бекташлер – Ладово е отделена като квартал на с. Гулия и присъединена като квартал на с. Голямо Каменяне (Указ № 583 на Президиума на Народното събрание от 09.04.1981 г.).

⁵¹ Според проф. А. Къпянар, Осман баба, чието тюрбе се намира в с. Текке, Хасковско, и Осман баба, са едно

ки⁵², които принадлежат към синкретично мистично течение, обхващащо и други несунитски елементи. След смъртта на своя патрон, по времето на султан Баязид II (1481 – 1512), салтъките преминават към бекташизма (Каяпънар 2018: 503). В тази семантична сфера попада мах. *Салтъклар – Висока*, която през 1934 г. се е брояла за част от с. Чам дере Караманлар – Боровско⁵³.

През 1934 г. в *Списъците* се появява мах. *Канлъ кьой*, спадаща към с. Хайранлар – Груево – поредната новооткрита за българската статистика махала, която не е преименувана, а понастоящем е обезлюдена. Местните алиани обясняват селищното име, чийто буквален превод е „Кърваво село“, с масово избиване на дервиши – бекташи в близост до махалата, което е в пряка връзка с ликвидирането на еничарския корпус⁵⁴.

Въпреки че в преобладаващата част от случаите „къзълбаш“ се възприема като пейоративно наименование, лексемата „къзъл“ присъства в „старите“ наименования на 1 село и 4 махали от бившия Мастанлийски окръг. Селото е посочено от Н. Граматикова – *Къзъл чал*, преименувано през 1934 на *Жълти чал*⁵⁵ (Граматикова 2011: 225).

и също лице, а не двама различни светци (виж Каяпънар 2018: 500 – 503).

⁵² Саръ Салтък е активен участник в политическите събития от 60-те години на XIII в., които се разиграват на Балканите между византийци, селджуки, българи и татари. Много от старите завета на Саръ Салтък впоследствие са заети от бекташите. На Балканите образът на Саръ Салтък се е „смесил“ с легенди, свързани с християнски светци (по Мутафова 2008: 280 – 290 и Граматикова 2011: 144 – 149).

⁵³ През социалистическия период е отделена от община Комунига и присъединена към община Костино с Решение на Кърджалийския окръжен военен изпълнителен комитет от 27.01.1959 г.

⁵⁴ Момчета от Звиница направиха поход до гробницата на „Кленовия“ баба. Кърджалийски новини, 08.07.2020. <https://kardjali.bulpress.bg/момчета-от-звиница-направиха-поход-до/> (достъпен на 20.10.2024).

⁵⁵ При буквален превод би следвало да е не Жълти, а Червени чал. Село Жълти чал е заличено от Списъка

Четири махали са били част от 3 околии: Ардино, Кърджали и Ивайловград. Това са: *Казал махле – Червенец* от 1934 г.; една от махалите, изграждащи с. Кюсе Хасанлар (Голоблад). Махала *Къзъл кьой – Златичево*, е спадала към с. Спахалар (Конници), а мах. *Казал махлеси – Червенци* е съставна част на с. Калфалар, Кьоселер – Минзухар⁵⁶.

С идентична семантика е още една махала, заличена като населено място: *Казълджа хъван* или *Къзълджик хъван – Игловърх*⁵⁷, броена за част от с. Салман джамъ аль – Енчец.

Поредна тематично обособена група от ойконими са **обобщаващи названия на ръководители и членове на суфитски ордени**. В следващите редове съответните значения на лексемите са представени в най-общ план⁵⁸. Касае се за:

Ашък/ъшък, с две основни значения: 1/ название на тюркски народни поети – певци, които съчиняват стихове с религиозно мистично и битово съдържание и ги изпълняват в съпровод на музикален инструмент, докато обикалят пътища, пазари, села и градове; 2/ влюбен (от aşk – любов, обич), прен. влюбен в Бога.

Деде – означава дядо, старец, но в религиозномистичен смисъл е еднозначно с *баба*. Това е най-висшият представител на алианското духовенство, който ръководи обредите по време на джема (ритуалната сбирка).

Дервиш – така са наричани встъпващите в тарикатите. При бекташите е налице ясно изразена стратификация, тъй като „послушниците

на населените места и землището му е присъединено към с. Меден бук (Балджи бук) съгласно Указ № 970 на Държавния съвет на НРБ от 26.03.1986 г.

⁵⁶ Мах. Червенци е отделена от община Черноочене и присъединена към община Пчеларово съгласно Решение на Кърджалийския окръжен временен изпълнителен комитет от 20.11.1959 г., обн. 08.12.1959 г. После пак е върната към с. Минзухар с Указ № 232 на Президиума на Народното събрание от 21.03.1968 г.

⁵⁷ Махалата е заличена с Указ № 881 на Президиума на Народното събрание на НРБ, обн. 30.11.1965 г.

⁵⁸ По Граматикова 2011: 214 – 215 и Алиосман 2024: 254 – 268, ако не е отбелязан друг източник.

(мюридите) минават през 4 степени – ашък, та-либ, мухид и дервиш“ (Венедикова 2021: 405).

Пир – от пер. старец, дядка; в прен. смисъл – майстор, човек с опит (Добрев 2009: 1063). В по-тесен смисъл терминът се използва за означаване на основател или водач на дервишко братство (Алексиев 2008: 41).

Шейх – от ар. старец, старейшина; титла на духовен водач.

Броят на ойконимите в тази тематична група е по-голям – 8 села и 11 махали. Най-много са тези в Крумовградска околия, но се появяват и в останалите 4 околии на Мостанлийски окръг.

Като „стари“ селищни имена, отпреди 1934 г., имащи пряка етимологична връзка с алианството, Н. Граматикова е споменала шест от общо осемте села, налични в *Списъците на населените места*, макар в част от тях в началото на ХХІ в. да не живеят алиани. Става въпрос за *Ашиклар*, *Хаджилар* – *Песнопой*, *Ашиклар/Бишклар*⁵⁹ – *Рани лист*, *Деде кьой* – *Дядовско*, *Деделер* – *Дядовци*, *Деделер* – *Миладиново* и *Шех Джумая* – *Джебел*⁶⁰. В „Списъците“ фигурират още две села: набиращото все по-голяма популярност като туристическа дестинация *Главатарци*, което до 1934 г. е носело името *Шех кьой* и с. *Шехлер* – *Старейшино*.

В юбилейния сборник „Българското село“ е отбелязано, че според местно предание след основаването на с. *Деделер* – *Миладиново*, там се „бил настанил и живял някой си Казъл беш Деде, отгдето и името Деделер“⁶¹. Присъствието на алевити в това село се потвърждава и от званието „беше“ (още „баша“ или „баше“). Най-популярна и широко разпространена е тезата, че „беше“ е титла, носена от редовите еничари (Първева 2011: 446). Ек. Венедикова допълва, че може да показва и „офицери“ с нисък чин, а лица с тази титла „са били ед-

новременно и еничари, и новоприели исляма или техни потомци“ (Венедикова 2021: 417).

Разнообразието при махалите е по-голямо: мах. *Ашиклар* – *Дафин* е съставна част на с. Синдели – Синделци, а мах. *Ишеклар*, спадаща към с. Кючук виран – Мишевско, остава с непроменено име, най-вероятно защото е открита от преброителите през 1934 г.

Наличните наименования, свързани с висши представители на алианското духовенство, включително с техни потомци, са общо шест. Сред тях са две махали, наречени Деде о/г/лар⁶², три Деделер⁶³ и една Пирли кьой: мах. *Деде оглар* – *Чучер* е съставна част на с. Кюсе хасанлар – Голоблад; мах. *Деде олар* – *Дрозд*, спада към с. Кадъ кьой – Луличка; както и мах. *Деделер* – *Дединци*, но към с. Кара Демир – Железник; мах. *Деделер* – *Скитушка*, е съставна част на с. Ташлъ чилингир – Голямо Каменяне. Третата махала *Деделер* – *Дедина* след 1934 г. се числи към с. Тоз езир – Долно Прахово⁶⁴.

Мах. *Пирли кьой*, спадала към с. Топузлар (Пашкул) е по-особен случай. Тя не е сред новопоявилите се махали, но не е регистрирана през 1934 г., макар в „Списъците“ да е означено, че през 1922 г. е „заселено отново село със същото име“. Вероятно живеещите в Пирли кьой турци са избягали по време на Първата балканска война.

Усядането на дервиши е останало фиксирано в наименованията на две съставни махали в Крумовградска околия. Това са мах. *Дервиш кьой* – *Метла*, която е част от с. Зиир Бургас и мах. *Дервишлер* – *Лопатар*, една от 6-те махали, от които е изградено с. Езеденли – Къклица. Езеденли фигурира в данъчни регистри още през ХVІ в. (Христов 2017: 230).

⁶² olar, oğlar – синове, потомци.

⁶³ -ler, както и -lar са суфикси, с които в турския език се образува множествено число.

⁶⁴ Мах. Деделер е отделена като квартал на с. Долно Прахово и е провъзгласена за самостоятелно село *Дедино* с Указ № 970 на Държавния съвет на НРБ от 26.03.1986 г.

⁵⁹ В *Списъците* е посочено като Ишиклар.

⁶⁰ Село Джебел е провъзгласено за град с Указ № 828 от 27.08.1968 г. на Президиума на Народното събрание.

⁶¹ Юбилеен сборник „Българското село“. София, 1930, 173.

Тъй като дервишите от различни суфи ордени остават известни като едни от най-смелите газии, увличащи след себе си тълпи от привърженици, към ойконимите, доказващи някогашно алианско присъствие в Източните Родопи, са добавени имената на едно село и една махала. Махалата е *Газиолар – Победина*, спадала към с. Сархошлар – Веселчане, а селото *Гази оллар – Богоров дол*; в последствие и двете престават да фигурират като отделни населени места⁶⁵.

Следващата тематична цялост от ойконими обединява **лексеми, използвани за означаване на елементи от организационната структура, култовата архитектура, обредно-празничната и символна система на алевизма**. Сред тях са „вели“, „гьол“ и „текке“. Определението „вели“ е използвано в исляма за означаване на светец. В Източните Родопи „гьол“ е синоним на „джем“. Често пъти се изтъква, че „ислямското текке е идентично с християнския манастир и индузия ашрам“ (по Алиосман 2024: 255, 266). Под въпрос остават наименованията на махали, производни от лексемата „шериф“. От бившите околии на Мастанлийски окръг селищни наименования във визирания тематичен кръг не са налични само в Ивайловградска околия.

През 1934 г. терминът „вели“ фигурира като съставен компонент в името на 9 махали, „гьол“ – на 5 махали и едно село, а „текке“ – на 4 махали. Сред конкретните примери са три махали, които не са преименувани през 1934 г.: *Вели паша*, спадаща към с. Джелилер – Правдолуб, *Вели пашалар*, числяща се към с. Чандър – Светулка и *Велиолар*, която е спадала към с. Тюрк кабаач, Кабаач – Велешани. С нови имена са мах. *Велиболар – Крушница*, числяща се към с. Джебел айвалъ – Горско Дюлево; мах. *Велио-*

глар – Балинци, съставна част на с. Мурад пашалар – Метлика. Още една махала от потомци *Велиоглар – Ечмик*, е част от с. Пазарлар – Пазарци. Следват махалите *Кара велилер – Раница*, съставна част на с. Ибрахимлер – Аврамово и *Коджа велилер*⁶⁶ – *Подуево*, съставна част на с. Факръ бунар – Чубрика. Според местни жители махалата, означавана като *Шафели – Гривица*, е с реално название *Шах Вели*⁶⁷.

Променени са имената на 1 село и 4 махали, които съдържат в названията си сродни думи на лексемата „гьол“. Това са с. *Гьолджук – Лебед*; мах. *Гьол – Блатник*, спадаща към с. Базиргян кьой – Купците; мах. *Гьолер – Блатище*, съставна част на с. Якбасан сягир – Малка Чинка, мах. *Гьольор олар – Белогушка*, числяща се към с. Налбантлар – Подкова. Мах. *Гьоллю – Блатна*, е част от с. Терзи Алилер (оглар) гьоллю – Бленика, а Бленика се брои за част от с. Самлан джамъ алъ – Енчец.

През втората половина на XV в. и през целия XVI в. сред наименованията на 14-те юрушки джемаата на територията на Източните Родопи, Хр. Христозов открива такъв с наименованието „Гьол йорен“ (Христозов 2017: 85). Предвид значението на „ören“ – тур. „руини, останки“, е възможно в османските данъчни регистри да са вписани членове на юрушки джемаат, които са алевити и временно усядат на място, където преди това е имало старо, обезлюдено селище.

Очевидно специалната комисия, работила през 1931 – 1932 г. върху преименуването на населени места в Царство България⁶⁸, и тук е заложила на буквалния превод.

Общо шест имена на махали, производни на лексикално ниво от „шериф“, са състав-

⁶⁶ тур. „кара“ – черен и „коджа“ – много.

⁶⁷ Първо спада към с. Едри хане – Чобанка, а след това към с. Биволяне (Мандажилар).

⁶⁸ За конкретния състав на тази комисия, продължителност на работа и предложения виж Иванова 2019: 255 – 256.

⁶⁵ Село Веселчане става част от гр. Кърджали с Указ № 187 на Президиума на НС от 18.05.1960 г. Село Богоров дол е поредното заличено населено място в НРБ, със землище, присъединено към с. Женда, съгласно Указ № 970 на Държавния съвет на НРБ от 26.03.1986 г.

ни части на емблематични села с алианско население. Така изведената тенденция е до известна степен озадачаваща и би могла да се тълкува като свидетелство за налагане на сунитския ислям в населени места, първоначално обитавани от алевити. Става дума за: мах. *Шерифлер* – *Полевица*, съставна част на с. Ашиклар, Хаджилар – Песнопой; мах. *Шерифоглар* – *Гаговица*, спадаща към с. Евренлер – Кандилка; мах. *Шерифолар* – *Богьовци*, числяща се към с. Ямур кьой – Дъждино; мах. *Шерифолар* – *Куковци*, съставна част на с. Елмалъ кебир, Алмалъ – Ябълковец; мах. *Шерифолар* – *Шума* е в състава на с. Тоз езир – Долно Прахово; мах. *Шерифоолар* – *Мразовец*, спада към с. Джебел айвалъ – Горско Дюлево.

Две махали *Теке* са преименувани съответно на *Къпел*, спадаща към с. Ямур баба – Дъждовник и *Църквинец*, съставна част на с. Ахат баба – Постник. *Теке кьой* – *Църковци* е махала, числяща се към с. Якбасан кебир – Голяма Чинка. По-заплетен изглежда случаят с мах. *Теке менетлер* – Брош. Тази махала се брои за част от с. Самлан джамъ алъ – Енчец, като същевременно самата тя се състои от две махали, фигуриращи в старото ѝ име – мах. Менетлер – Радинец и мах. *Теке* – *Инок*.

Мезра Текке при село Алиджик фигурира в тапу-тахрир регистри от XVI в. (Христозов 2017: 230) като поредно доказателство за усвояване на нови пространства в Източните Родопи от колонисти алевити. Цитираното заключение се базира върху основното значение на „мезра“ – „обработваема незаселена територия извън границите на селското землище“ (Първева 2011: 448). На практика ислямските мистични братства в създадените от тях теккета правят точно това – с аграрната си дейност усвояват стопански дадена територия, като култивират обработваема земя и използват пасищни зони. Това води до обживяване на запустели изолирани райони, а понякога теккетата служат като пътни станции,

предлагат храна и подслон на преминаващи пътници. Въз основа на разчетените и анализирани от него данъчни регистри, Хр. Христозов сочи, че още през втората половина на XV в. в Източните Родопи функционират поне 6 завиета, а в началото на XVI в. са станали 9 (Христозов 2017: 87 – 88).

Тъй като лъвов е в Родопите през XV в., както и след това не са живели, е направена аналогия между селищни наименования и названията на животни символи, почитани от алианите. Така напр. четвъртият халиф Али абу Талиб е бил изобразяван като лъв (на тур. arslan), а сърната (на тур. karaca) е любимо животно на Хаджи Бекташ Вели.

Тук съответните примери са: с. *Арслан кьой* – *Лъвово* и две махали. Мах. *Арсланлар*, останала с непроменено име през 1934 г., е съставна част на с. Клисали – Църквица, другата мах. *Арсланлар* – *Лъвска*, е броена за част от с. Къртълъ – Илиница⁶⁹.

Две махали преди 1934 г. носят името *Караджа кьой*. Първата, често сочена като „чисто алианска“, е преименувана на *Сърнец* и първоначално спада към с. Едри хане, Едир ханлу – Чобанка, а след това към с. Биволяне. Втората махала *Караджа кьой* е прекръстена през 1934 г. на *Щурец* и спада към с. Кус кьой – Момина сълза.

Петелът е смятан за специална, жертвена птица от всички хетеродоксни мюсюлмани, а в Източните Родопи вярват, че архангел Джебраил донесъл петела от рая и го предоставил с благословията на Аллах за курбан преди овена. След въвеждането на традицията за жертване на овен, петелът започва да се възприема като „малък“ или „сиромашки“ курбан, но сакралното му значение се запазва (Миков 2012: 291). В *Списъците на населените места* са означени две села и три махали,

⁶⁹ Мах. Лъвска е заличена от списъка на населените места, а землището ѝ е присъединено към с. Върбенци съгласно Указ № 970 на Държавния съвет на НРБ от 26.03.1986 г.

носеци името Хорозлар⁷⁰, като и петте са с нови имена, получени през 1934 г. Това са: с. *Хорозлар – Петлино* и с. *Хорозлар – Петлите*, наред с мах. *Хорозлар – Будилка*, съставна част на с. Езеденли – Къклица. Мах. *Хорозлар – Саево* е съставна част на с. Дойранлар, Неболар – Дойранци. Мах. *Хорозлар – Повет* заедно с мах. Кърлар – Зимзелен, образува село Кърлар Хорозлар.

В *Списъците на населените места* се появяват още две махали, чиито имена кореспондират с езотеричните алиански обреди. Сазът е музикалният инструмент, най-често използван при изпълнението на нефеси и наличието на мах. *Сазлъ кьой – Периловец*, числяща се към с. Мандажилар – Биволяне не е изненадващо. Имало е и мах. *Муминлар – Свещари*, която след 1934 г. спада към с. Посталар – Стражевци. На турски свещ е „tım“, като думата е дошла от персийски (Добрев 2009: 933). Л. Миков пише, че една от специалните длъжности в конфесионалния орган на джемовете от Североизточна България е „мумджу“ – свещар. За тюрбетата в Източните Родопи се знае, че избран човек се грижи за тяхното поддържане и едно от основните му задължения е паленето на свещи в определени дни от седмицата (Миков 2013: 372). Възможно е обаче да става въпрос и за махала, в която живеят хора, правещи свещи, без тези свещи да са задължително с обредни функции.

Накрая остават **имена на алиански светци, в чиято чест са изградени тюрбета в региона на Източните Родопи**. Много дервиши получават земи, където изграждат теккета (завиета) и около тези култови комплекси се развиват нови селища. Нерядко наименованието на подобно селище се оказва пренесено като прозвище на неговия основател, почитан след смъртта си като светец с изградено тюрбе. Не е невъзможно селищно име да бъде обвързано с потомците на даден

светец или с негово временно местопребиване на съответното място. При търсенето на реални прототипи на светците, почитани в едно или друго тюрбе се пораждат основателни предположения за „мигриране на култове“⁷¹ и/или за наличие на т.нар. „странстващи сюжети“ с фолклорна основа. Възниква и пореден изследователски проблем – в част от случаите се оказва практически невъзможно логическо или научно обосновано разграничение в семантичен план между лично име и получено впоследствие прозвище (заради упражняван занаят, по-нетрадиционен външен вид и подобни). Освен това сегашната шосейна инфраструктура традиционно не е идентична с някогашните пътища, служили за придвижване из стръмните и хълмисти Източни Родопи.

В чисто хронологически план алианската култова мрежа в Източните Родопи се формира в периода XV – XVII в. Някои от първоначално изградените теккета (завиета) впоследствие оцеляват като тюрбета на духовни патрони (Граматинова 2011: 558).

В *Списъците на населените места* от 20-те и 30-те години на XX в. присъстват 38 „стари имена“ на 19 села и 19 махали, които се съотнасят етимологически с прозвищата на общо 28 баби/дедета, индикиращи семантични връзки с хетеродоксния ислям. В последващото изложение са представени по азбучен ред въз основа на посочени имена на светци и местонахождение в многократно цитираните монографии на А. Алиосман и Н. Граматинова (Алиосман 2024: 225 – 241 и Граматинова 2011: 555 – 557).

Става въпрос за следните мюсюлмански светци, патрони на тюрбета⁷²:

⁷¹ Като конкретни примери за мигриращи култове, свързани с почитани от алианите свещени места в Източните Родопи, Кр. Мутафова сочи теккетата на Хасан Боба в с. Хасан болбалар (Бащино) и две тюрбета – на Назър баба при с. Кая алтъ (Звезделина) и на Хъзър баба в с. Каралар (Горна Крепост) (Мутафова 2011: 218).

⁷² Казусът Кърджи Али и името на град Кърджали няма да бъдат разглеждани в настоящото изложение.

⁷⁰ От тур. „horoz“ – петел.

Ахат баба. До 1934 г., съставеното от 4 махали село Постник носи името Ахат баба. В мах. *Текке – Църквинец* е теккето, наречено Ахат баба. Алиани продължават да живеят и до днес в друга съставна махала Узунджилар – Девенци.

Името на Ахат баба вероятно присъства в наименованията на двете села *Ахатлар кебир – Две тополи* и *Ахатлар сегаир – Малко Крушево*. Двете населени места няма как да нямат връзка помежду си предвид факта, че „кебир“ – от ар. означава „голям“, а „сегаир“ – пак от ар. „малък“. Към групата на селищата, свързани с Ахад баба попада и с. *Ахатлъ – Птичар*, ако се приеме, че ойконимът е производна дума от личното име Ахад⁷³.

Завието на Ахад баба се споменава в дефтера на казата Диметока от 1516 г. като част от юрушкия джемаат Бъраклар и Табаклар, а името на неговия религиозен водач е Узун⁷⁴ дее. По-късно, в съкратен дефтер от 1530 г., е споменато с. Кара Армуд, което се е появило около дервишката обител на Ахад баба (Христозов 2017: 94).

Според А. Каяпънар, завието на Ахад баба е построено от Малкочоглу в с. Кая/Кара Армуд и авторката предполага, че около него се е оформило едноименното село, което се явява продължител на с. Кая/Кара Армуд. В селото живеят само мюсюлмани, включително потомци на Ахат баба, но никой от тях не е отбелязан с бащино име Абдулах. Завието на Ахад баба е било от типа „евлядлък“, което означава, че неговите потомци могат да го наследяват (Каяпънар 2018: 506 – 507).

Гъдър баба. Тюрбе на Гъдър баба е имало над жп спирка Средна Арда. Съществувала е и мах. *Кадърлар, Гъдарлар*, също преименувана на *Средна Арда*. През 1920 г. тази махала

е част от с. Ювалар – Гняздово, а в битието си на самостоятелна махала е заличена поради изселване (Указ № 369 на Президиума на Народното събрание от 25.10.1958 г.). В Мостанлийски окръг фигурира още една махала с идентично име – мах. *Къдарлар – Буйновци*, спадала към с. Кара Шабанлар – Лимец.

Демир баба. Подробно проученото тюрбе на широко почитания алиански светец е в Североизточна България (с. Свещари), но във вилает намето⁷⁵ му се споменава, че е посетил и района на р. Ардъ (Граматинова 2011: 523). Хипотетично, с името на Демир баба във функцията му на легендарен персонаж, могат да се обвържат с. *Демир кьой – Перуника* и с. *Демирлер – Железино*, както и мах. *Демир оглар – Желязковци*, съставна част на с. Дойранлар, Неболар – Дойранци.

Джелеп баба. Независимо от наличието на светец с това прозвище, който е имал и тюрбе, по-вероятно е в случая да става въпрос за джелепи (търговци на добитък – овце, кози и говеда). Наличните ойконими са: мах. *Джелепли – Джелепи*, която спада към с. Евренлер – Кандилка и с. *Джелеплер – Джелепско*. Тюрбето на Джелеп баба е в с. Бакилер – Доборско. При сега наличната шосейна мрежа разстоянието между с. Джелепско и с. Доборско е 32 км. пеша се изминават за 7 часа⁷⁶, но ситуацията не е била идентична в началото на миналия ХХ в. Хипотетично е възможно да се допусне, че става въпрос не за лично име, а за получено „професионално“ прозвище.

Елиас баба Хорасани – не е невъзможно жителите на с. *Елиястчъ – Илийско* в някакъв момент да са се смятали за потомци на легендарния основател на движението на бабаите. Все още сред част от алевитите в Източни-

⁷³ Ахад букв. означава „единствен“ (Бакърджиева б.г.: 37).

⁷⁴ В буквален превод от турски „uzun“ се превежда като „дълъг“, може да се използва и за означаване на висок ръст – uzun boylu – букв. „висок“ (Добрев 2009: 1436).

⁷⁵ Вилает намето разказва за живота и подвизите на светец в исляма; като аналог би могла да се посочи християнската житийна литература.

⁷⁶ Ако не е посочен друг източник, разстоянието в км е изчислено от <https://marshruti.eu/разстояние> (достъпен на 14.10.24).

те Родопи е запазено вярването, че техните предци са дошли от Хорасан. Л. Миков стига до генералния извод, че „за алианите Хорасан е не толкова географска реалия, а свято място, от което са дошли техните „бойци за вярата“ (газии) (Миков 1996: 57).

Елмалъ баба. Теккето Елмалъ баба е в с. Биволяне⁷⁷, чието старо име е Мандажилар, но това не изключва аргумента тезата, че с. *Елмалъ кебир*, *Алмалъ – Ябълковец* (тур. „elma“ – ябълка) има някаква връзка с дейността на реално съществувал Елмалъ баба. Спомената е наименованието на „голямо село“, което традиционно се използва за разграничаването от друго, което е „малко“. Защо второ, по-малко село (Елмалъ сегаир или подобни), като участник в корелацията, не фигурира в *Списъците на населените места*, може само да се гадае. Иначе е налична мах. *Кючук алмалъ – Малка ябълка*, която е съставна част на с. Сют кееси – Млечино. Има и още една махала, която е само *Алмалъ – Незабравка*, спадала към Деде кьой – Дядовско, където селищното име красноречиво индикира връзка с хетеродоксия ислям.

Хр. Христов, въз основа на „Речник на селищните имена“ от Ст. Андреев, сочи още конкретни примери *Елмалу дере (Бук)* и *Елмалъ (Ябълчени)* (Христов 2017: 91). В анализираният тук *Списъци* наименованията на тези населени места са с. *Алмалъ дере – Бук* и мах. *Алмалък – Ябълчени*, която се брои за част от с. Карагьозлер – Черноочене. Иначе при сегашната инфраструктура разстоянието между двете села Биволяне и Ябълковец е 54 км, но през планинските пътеки е по-кратко.

Неизвестни съществуват и около личността на самия Елмалъ баба. В изследване на турския учен Айхан Айдын, цитирано от

А. Каяпънар, се твърди, че истинското име на Елмалъ баба е Ебулвефа. Ек. Венедикова разчита надпис от 1791 г., където фигурира името на „Тимурханлъ Елмалъ баба“ и според нея Елмалъ баба е дервиш, живял до 1585 г. Това късно сведение за връзката между Тимурхан и Елмалъ води А. Каяпънар до заключението, че става въпрос за Тимурхан шейх, който впоследствие започва да се споменава като Елмалъ баба и че това е едно и също лице. Продължава разсъжденията си с извода, че „постепенно Елмалъ от име на мезра се превръща в име на дервиш“ и едва след като Тимурхан шейх е бил погребан в тюрбето са започнали да го споменават като Елмалъ баба. Тъй като представители на рода на Тимурхан шейх са локализирани в Североизточна и Централна България (по Каяпънар 2018: 510), нищо не пречи да се предположи, че други негови потомци са създали нови селища в района на Източните Родопи, видно от посочените по-горе селищни наименования.

Всъщност това, което е отразено в регистър от 1489 г., е текке, което се намира в мездра, наречена Елмалу, управлявано от Муса деде. През 1489 г. братството наброява 21 домакинства и 15 неженени, а в регистър от 1596 г. са описани 577 души като „потомци на вакъф сахиба“ и 4-ма неженени. Независимо от съпадението на топонима с името на мистичния мюсюлмански светец Елмалъ баба и наличието на текке, наречено на негово име, според Хр. Христов това е обстоятелство, което „нито потвърждава, нито отхвърля възможността някъде в хода на времето, топонимът Елмалу/Елмалъ да се е прехвърлил като име на патрона на теккето (Христов 2017: 90 – 91).

Известна е и юрушка общност, която носи името Елмалъ (Каяпънар 2018: 509), а Н. Граматикова аргументно определя част от юрушките джемаати като последователи на неортодоксалния, мистичен ислям (Граматикова 2011: 152).

⁷⁷ Тюрбето на Елмалъ баба е съставено от две относително самостоятелни части – мъжка и женска, които също са тюрбета. Мъжкото се нарича Елмалъ баба, но в него има 6 безименни гроба. Женското е на Фатима (Миков 2012: 92).

Ибрахим баба. Означено е село *Ибрахимлер* – *Аврамово*, което се състои от две махали, едната, от които е вече спомената *Кара велилер*⁷⁸ – *Раница*. Понеже в исляма са заимствани отделни персонажи от християнските свещени книги, при преименуването през 1934 г. личат целенасочено прокарани паралели между „старото“ и „новото“ селищно име. Налични са междутекстови връзки и буквален превод на символно ниво, дотолкова, доколкото родоначалникът Ибрахим е отъждествяван със старозаветния патриарх Авраам.

Тюрбета на Ибрахим баба има в с. Чифлик и в мах. Кедик чалъ, първоначално спадала към с. Врело, а сега към с. Равен. Кедик чалъ, през 1934 г. е прекръстена на Беранци, а понастоящем е известна като Горна Чобанка.

Според местните хора от мах. Кедик чалъ, Ибрахим баба е бил военачалник от Хорасан и е погребан на мястото, където е починал (по Миков 2012: 92).

Исак дедѐ. В Списъците на населените места фигурира с. *Исаклар* – *Иванци*, но тюрбето на Исак дедѐ, край което продължава да се прави молебен за дъжд от сунити, не е в с. Иванци, а в намиращото се на 82 км (по шосе, построено през втората половина на XX в.) с. Душинково (Джамбашли). В нито едно от двете села през XX в. не живеят алиани. Според Ек. Венедикова името на патрона на тюрбето е Исхак, а не Исак баба (Венедикова 2021: 400). Това поставя нови въпросителни – дали този конвертит е бил християнин (Исак) или последовател на юдаизма (Исхак).

Исмаил/Исмел баба. През 1934 г. е отбелязано с. *Исмаилер* – *Бойно*. Не би могло нито да се отхвърли с абсолютна сигурност, нито да се приеме принадлежността на жителите на двете селища към исмаилизма⁷⁹.

Ек. Венедикова пише, че през 1988 г. е посетила с. Бойно и там е имало открито тюрбе⁸⁰, като местните жители са вярвали, че в него е погребан родоначалникът на селото Исмаил – „виден турчин, когото слушали всички“.

Цитираното предание е публикувано за първи път в юбилейния сборник „Българското село“⁸¹, а теренните проучвания на Ек. Венедикова добавят и разказ за чудо⁸².

Известната епиграфка твърди, че е открила и разчала надгробния надпис на сина на родоначалника Исмаил, който е починал между 24.12.1813 г. и 14.12.1814 г. Това, според изчисленията на Венедикова, означава, че бащата е живял докъм 1783/1784 г. и следователно село Исмаилер е основано след първата четвърт или около средата на XVIII в. (Венедикова 2021: 416).

Подобна късна датировка автоматично изключва възможността селището да е основано от дервиш – рум абдал в периода XV – XVI в. Същевременно не е невъзможно да се търси връзка с еничарите, предвид факта, че званието „беше“ се среща в надписи от Източните Родопи, датирани от XVIII или XIX в. Надписите свидетелстват за заселване на еничари в региона. В подкрепа на подобна теза се явява и фактът, че „официалното“ тюрбе на Исмаил баба е в мах. *Перловец*, бивша *Сазлъ кьой*, която спада към с. Биволяне, където продължават да живеят бекташи.

Иначе разстоянието между с. Бойно и с. Биволяне при сега наличната пътна мрежа е 55 км.

Йонуз дедѐ/Гаиб баба – според разказа на местен ходжа, записан през 1964 г. по време

⁸⁰ През 1988 г. гробът е бил оформен от два необработени камъка при главата и при краката, без надписи (Венедикова 2021: 415).

⁸¹ *Юбилеен сборник „Българското село“*. София 1930: 173.

⁸² В оградата на тюрбето имало шише, а в шишето – одекolon и фигура на коленичил старец. Когато се събирали на религиозни празници, се пръскали с този одекolon, а после шишето се пълнело само по чудодеен начин (по Венедикова 2021: 415 – 416).

⁷⁸ Букв. „черните светци“.

⁷⁹ Поредна група идейни течения в шиитския клон на исляма.

на студентска експедиция по турска диалектология, с. *Юнуз виран – Бубино*, е основано от заселилия се на това място Йонус деде, за когото се предполага, че е бил онбашия (десетник). Първото име на селото било Йонус ерен (букв. Юнуз светецът) – по името на първия заселник. Според събрани сведения от теренна експедиция през 1964 г. в с. Юнуз виран джамия е нямало, но в средата и в края на селото имало по една гробница – тюрбе. Двете гробници, останали от стари времена, се поддържали грижливо от местните жители; за едната гробница се знаело, че е на Йонус деде (Венедикова 2021: 422).

Казер баба. Името на този баба позволява да се направят отпратки към наименованията на две махали. Едната е *Казелер – Гъсак*, която спада към с. Мандажилар – Биволяне, а другата е *Казелер – Дилянка*, която е съставна част на с. Синдели – Синделци. Освен това в мах. *Казелер – Гъсак* има тюрбе на Казер баба.

Коруджа баба. *Корджу виран* е старото име на с. *Пъдарци*. Очевидно селото е заселено отново, тъй като добавеното определение „*viran*“ от тур. означава „разрушен, разтурен“ (Христов 2017: 82), без това само по себе си да е достатъчно основание селищното име да се обвърже изцяло с живота и дейността на Коруджа баба или на негови потомци/последователи. Оброчище, посветено на Коруджа баба, има в друго обезлюдено село с ново население – Юнуз виран – Бубино, където се знае, че живеят алиани, но разстоянието между двете села при понастоящем наличната шосейна мрежа е 97 км. Тюрбе на Коруджу баба има и в с. *Конаджик – Падало*, като тук разстоянието между двете населени места е по-малко – 62 км.

Кумчуля баба. До 1934 г. една от съставните махали на с. Зиир Бургас – Долна кула е носела името *Кумчулар* и е преименувана на *Песачарка*. Преводът на селищното име е буквален от тур. „*kum*“ – пясък; зрънце, гранула (Добрев 2009: 822).

Къркъм баба. През 1934 г. с. *Къркъм*⁸³ е преименувано на *Стрижба* – поредният буквално преведен ойконим. Тюрбето на Къркъм баба е в с. Идиризли – Люляково. Разстоянието е 68 км. По-вероятно е случайно съвпадение между името на светеца и поминъка на местните жители.

Кьопрюлю баба. Според вече многократно цитираната Н. Граматикова *Кьопрюлю* баба е основател на едноименно село, което през 1934 г. е преименувано на *Мост*. Село с това име фигурира в османските данъчни регистри от XVI в. (Христов 2017: 231).

Кьочекли баба. Прозвището на бабата присъства в названията на две махали: *Кьочек кьой – Играчи*, спадаща към с. Кара кьой – Лале и *Кьочеклер – Кьочевци* – съставна част на с. Оладжак – Сполука. В подкрепа на логичната връзка между личното и селищното име е местоположението на тюрбето на Кьочекли баба, което е в с. Кара кьой – Лале.

Къз баба. Тук историята е по-особена, предвид основното значение на думата „*kiz*“ – „дъщеря, мома, момиче“. Ако се приеме за налична фонетична промяна $i < u$ (Friedman 1982: 3), то тогава названието ще присъства в имената на 1 село и 3 махали. Селото е *Куз кьой – Момина сълза*, а махалите са *Куз кьой – Ягне*, спадаща към с. Хисар; *Куз махле – Явор*, числяща се към с. Акча кайряк – Бели плаз. Включената в *Списъците* през 1934 г. мах. *Кузоолар* остава с непроменено име и е причислена към с. Ташкьнлар – Врело.

Тюрбето на Къз/Абалар баба е било в обезлюдената махала *Абалар – Абица*, която е спадала към с. Едри хане, Едир ханлу – Чобанка.

Мемджиля баба. През 1934 г. мах. *Мемджилер – Радневци*, е отбелязана като съставна част⁸⁴ на с. *Алфатлъ хаджилар – Свирец*.

⁸³ От тур. „*kırkı*“ – с първо значение „стригане на овцете“ и второ значение „къркъм (сезон за стригане на овцете)“ (Добрев 2009: 757).

⁸⁴ Впоследствие е отделена от с. Свирец и присъединена към с. Долна кула като мах. Менжилер (Решение

Тюрбето на Мемджилия баба се намира в мах. Али бей конаџ – Нановица⁸⁵, като разстоянието между двете села е 35 км при сегашните пътища, но през планината е по-близо. Следователно е логически допустимо махалата да носи името на Мемджилия баба, ако в нея са живели негови потомци.

Мъсърлатлъ баба. През 1934 г. мах. Мъсърлъ става *Бодровци*⁸⁶ и се брои за част от с. Калфалар, Кьоселер – Минзухар. Тюрбето на Мъсърлатлъ баба е с. Юнуз – Звънарка, като разстоянието между двете населени места е 71 км. Личното име на бабата може да идва от *Misirli* от ар. през тур. „египтянин“ или от „*misir*“ – „царевица“ (Добрев 2009: 913).

Налбант баба. В превод от тур. „*nalbant*“ означава „подковач“, занаят, упражняван от жители на съответното населено място. В *Списъците на населените места* фигурират с. *Налбантлар* – Подкова и мах. *Налбант*, която остава с непроменено име и от 1934 г. спада към с. Кая баши ямурлар – Скална глава. Официално тюрбето на Налбант баба се води в с. Кел оглар – Плешинци⁸⁷, иначе е на отбивката за с. Врело (Ташкьнлар).

В тюрбето на Налбантъ баба има не един, а два гроба – неговият и на съпругата му. Според местните „мъжът бил налбантин – под-

ковавал конете и магаретата на минувачите“ и със жена му „са живели близо до мястото, където сега е тюрбето им“ (Миков 1996: 46).

Омур баба. През 1934 г. е отбелязана преименуваната мах. *Омурлар* – Ръж, като съставна част на с. Бараклар – Бараци. Тюрбета на Омур баба има в с. Юнуз и в мах. Узунджилар – Девинци на с. Постник. Разстоянието между с. Бараци и мах. Девинци, като се обикаля доста при сегашната пътна мрежа е 31 км, но през по-преките планински пътеки едва ли е повече от 10 км. Още по-близо до с. Бараци е с. *Юнуз* – *Звънарка*, на 12 км. Следователно не е невъзможно в мах. Омурлар да са живели потомци на Омур баба.

Саръ къс. Името на легендарната Саръ къс (известна и като мома Жълтуша сред българомохамеданите) се носи от две населени места в община Ардино, преименувани след буквален превод. Това са с. *Саръ къз* – *Жълтуша* и мах. *Саръ къс* – *Жълтурка*, която до 1926 г. спада към с. Союджук, Союджик – Върбина. Тюрбе на Саръ къс има в с. *Кирезли* – *Черешница* и разстоянието между с. Черешница и с. Жълтуша е 75 км.

Ст. Бояджиева пише, че две места в Източните Родопи се свързват с легенда за девойка с прозвището „Жълта“ – букв. от тур. „*Sarı kız*“ – „Жълто момиче“. Едното е в района на селата Жълтуша, Диамандово и Буково, а другото – между градовете Комотини и Суфли, в района на две помашки (Хлои и Кехрос) и две български християнски села (Сачанли и Манастир)⁸⁸.

Легендарният сюжет разказва за сблъсъка на завоеватели, които са мюсюлмани, начело с прочут военачалник и защитници на крепост (земи, села, проход), предвождани от девойка – Саръ къз. Сюжетът се локализира в селища и райони с преобладаващо българомохамеданско население, като не съществува единно

на Кърджалийския окръжен временен изпълнителен комитет от 19.02. и 24.02 1959 г.).

⁸⁵ Махала Али бей конаџ или по-точно Али бей конаџ (заради големия и просторен конак на Али бей) до 1934 г. е съставна част от с. Алфатлъ – Неофит Бозвелиево. През 1934 г. е отделена от селото и под името мах. Нановица става административен център на едноименна община (ДВ, бр. 141 от 21.09.1934).

⁸⁶ Махалата е отделена от община Черноочене и присъединена към община Пчеларово съгласно Решение на Кърджалийския окръжен временен изпълнителен комитет от 20.11.1959 г. Присъединена е отново към с. Минзухар с Указ № 232 на Президиума на Народното събрание от 21.03.1968 г.

⁸⁷ През 1934 г. селото е с буквално преведено име, тъй като в министерската заповед е преименувано на Плешивци, но последваща печатна грешка оставя нищо незначещ ойконим, който се използва и до днес.

⁸⁸ Двете български християнски села са изселени през 1913 г.

мнение кое е било „жълто“ в „жълтото момиче“ – руса коса, бледо, анемично лице или дреха с жълт цвят. В преобладаващата част от версиите девойката е убита с измама, тялото ѝ е разчленено, а легендарни газии, включително Енихан баба, се прекланят пред смелостта и силата ѝ. В българската краеведска литература темата се появява през втората половина на 30-те години на миналия XX в., а през 70-те и 80-те години привлича вниманието на изявени краеведи и фолклористи, получава и съответни литературни обработки.

Повечето изследователи обаче свързват прозвището с турските езикови и културни традиции. От една страна, Саръ къз е добре известна легендарна фигура в хетеродоксния ислям, а от друга, функционира като женски демонологичен персонаж при някои тюркски народи. Най-известни сред алевитите в Турция са местните култове и легендите за Саръ къз от Каздаг, планина в западната част на Мала Азия. Специалистите ги обособяват в два типа – свързани с Хазрети Али или конструирани с помощта на приказни мотиви⁸⁹.

Има изградено тюрбе на Саръ къз на Саръ къз тепе, а на баща ѝ – на съседния връх Бабадаг. Почитат се от тюркмени, алевити и юруци. Оформен е култов комплекс и устой-

чива поклонническа традиция, които играят важна роля в религиозния живот на алевитите от Западна Мала Азия (Бояджиева 2003: 118 – 120, 130). Б. Алексиев е отбелязал общо 13 култови места, посветени на Саръ къз в днешна Турция (Алексиев 2008: 44).

Г. Кулов смята, че популярната легенда, съхранена в Ардинско за мома Жълтуша, която е убита от завоевателите и разчленена, е показателна за наличие на алианска пропаганда в Ардинско. За него това „е вариант на алевитска легенда за Жълтата дева и по-скоро показва, че в района е имало процес на насилствена сунитизация“. Кулов показва, че алевизмът се е ползвал с широка подкрепа и сред българите мохамедани (Кулов 2019), каквито са жителите на с. Жълтуша и с. Горни Юруци.

Същевременно тюрбето на Саръ къз не е в селото или махалата, носещи нейното име, а в друго, доста отдалечено населено място, попадащо в условно оформения ареал от ойконими, свидетелстващи за трайно присъствие на алевити в Източните Родопи. Безспорно Саръ къз се реализира като „архетипен женски образ“, но за разлика от нейната малоазийска „свещена хипостаза“ на чудотворка, лечителка и изпълнителка на желания, в Източните Родопи се появява във „войнска хипостаза“ (по Бояджиева 2003: 134).

Почитаната в Мала Азия Саръ къз е емблематичен пример за поредна материализация на странстващ фолклорен сюжет – направеното добро, каквато е добитата по чудодееен начин вода, особено необходима и в страдащите от безводие, обезлесени Източни Родопи, се заплаща с най-ценното, което има девойката – нейния живот. Не е невъзможно легендата за Жълтото момиче – безумно смелата бранителка на Родопите срещу дивите османски орди, да се е появила вторично – документирана е чак през втората половина на 30-те години, за да се стигне до по-късните литературни мистификации в идейните кон-

⁸⁹ При първия тип Саръ къз е дъщеря на Фатима. Али воюва с крепост на неверници и смята да плени дъщерята на владетеля, която обаче умира. Жена му Фатима се сдобива по чудесен начин с дъщеря след посещението на Кааба. По заповед на Мохамед момичето е отведено на планината Каф или на Каздаг. Когато става на 15 (в други версии на 20) години – умира или изчезва. Фатима я посещава в първия ден на есента, преди смъртта ѝ; оплакват я ритуално; светлина се спуска от небето над гроба ѝ. Във втория тип Саръ къз е селско момиче, сираче без майка. Наклеветяват я за лошо поведение. Отведена за наказание в планината и изоставена, тя отглежда патици, които бързо увеличават броя си. Започва да се говори за направени от момичето чудеса. Баща ѝ я посещава и става свидетел на чудесно сдобиване с вода. Двамата умират (изчезват). Небесна светлина пада на мястото, където овчари окачват воала на девойката или на гроба ѝ (по Бояджиева 2003: 119).

тексти на репресивните „възродителни процеси“ от 70-те и 80-те години на XX в.

Освен това в архетипната си семантика, жълтото е цвят, сигнифициращ смърт. Продължаващите разсъждения в тази тематична плоскост позволяват да се допусне, че от някои българи мюсюлмани е заимствано име на митологичен персонаж, почитан от турско езичните алиани и е въобразен образът на мома Жълтуша – поредна метаморфоза на Сарь къз, в косвена връзка с демоничната ѝ хипостаза.

Казаното дотук касае легендата, а не ойконима Сарь къз, който сам по себе си е достатъчно достоверно и убедително доказателство за алианско присъствие.

Сюрменли баба. Очевидно с. *Сюрменлер* – *Широко поле* носи името на Сюрменли баба. Това е вероятният основател на новото населено място и тюрбето му е в същото село.

Хъдър баба или Хъзър баба. Би могло да се предположи, че наименованията на две махали могат да се свържат с името на Хъдър баба. Според едни тези Хъдър идва от араб. „ахдар“ – „зелено“. В хадис се разказва, че Пратеникът на Аллах бил попитан „Защо Хъдър е наречен така“, а той отговорил: „Той бил наречен така поради това, че когато седнел върху пусто и сухо място, то веднага се раззеленявало и пониквала трева“⁹⁰. Не е невъзможно пореден баба да е получил името Хъдър, предвид значимия проблем с безводието в Източните Родопи. Двете махали от бившия Мастанлийски окръг са *Хадърлар* – *Гергьовка*, която спада към с. Мачиклар – Сярци и мах. *Хадърлар* – *Разгон*⁹¹, числяща се към с. Чобан къой – Овчари.

Според проф. Л. Миков обаче „Хъзър“, а не Хъдър, в превод от арабски означава „зе-

лен“⁹² (Миков 1996: 58). Тюрбе на Хъзър баба е имало в с. Хорозлар – Петлино, понастоящем под водите на язовир „Студен кладенец“. Действащото тюрбе на Хъзър баба е в с. Караалар – Горна крепост. Тюрбето в с. Горна крепост, където има и сунитска махала с джамия, е основен религиозен център на алианите от Кърджалийско и живеещите в селото се смятат за бобаи (Миков 1996: 58).

Фолклорните легенди представят Хъзър като безсмъртен, покровител на пътешествениците и чудотворец. Вярва се, че е бил много едър мъж с дълга до пояса брада и затова гробът му е дълъг повече от 5 м. За празник в негова чест е сочен Хъдреллез (Хъдърлез), честван от източнородопските алиани при лечебния извор Дамбълъ (по Миков 2012: 90).

Хасан баба. Село *Хасан бобалар* – *Бащино*⁹³ е по-логично да фигурира в този тематичен раздел, като производно от името на Хасан баба, предвид факта, че свободният превод на селищното име би бил „потомците на Хасан боба/баба“. Пореден аргумент е местоположението на тюрбето на Хасан баба, което се намира в с. Бащино. Освен с. Хасан бобалар, с името на Хасан баба могат да се обвържат още няколко населени места, предвид „старите им имена“ отпреди 1934 г. Това са с. *Хасан къой* – *Кадънка*⁹⁴; мах. *Хасанлар* – *Баре*, която спада към с. Ташкънлар – Вре-ло; още една мах. *Хасанлар* – *Полог*, която е

⁹² В съвременния турски същ. „hızır“, идващо от ар. се използва в преносен смисъл за означаване на „припрян човек, бързак“. Хъзър е безсмъртен герой от турските народни предания, а фразеологизмът „пристигам като Хъзър“ означава „появявам се като спасение“, „приличвам се на помощ като божия благодат“ (Добрев 2009: 572). Личното име Хъзър е със значение „зеленина, зелен; помощник на хората“ (Бакърджиева, б.г.: 140).

⁹³ През 1934 г. селото е преименувано на Бащина, а селищното наименование Бащино е уточнено с Указ № 960 на Президиума на НС от 23.12.1965 г.

⁹⁴ Селото е заличено от списъка на населените места, със землище, присъединено към с. Безводно, съгласно Указ № 970 на Държавния съвет на НРБ от 26.03.1986 г.

⁹⁰ Кой е бил Хъдър и дали той е бил пророк или не? Виж <http://www.islamofbulgaria.net> (достъпен на 14.10.24).

⁹¹ Отделена е от с. Овчари и присъединена като квартал на гр. Крумовград с Указ № 583 на Президиума на Народното събрание от 09.04.1981 г.

съставна на с. Хамбарджилар – Житарник. Имало е и две махали *Хасан оглар*, едната е преименувана на мах. *Татомир* и спада към с. Гьолджук – Лебед, а другата – на мах. *Батковци* и от 1934 г. се числи към с. Кулфалъ – Карамфил. Тюрбе на Хасан баба има и в мах. Караджа кьой – Сърнец.

Според проф. А. Каяпънар Хасан баба е син на Ямур баба и тюрбето му се намира в с. Бащино (Хасан бобалар). Цитираната авторка сочи, че първите сведения за Хасан баба се срещат във вакъфски регистър от 1515 г. и завието му е било построено в празна, пустееща мезра, наречена Багдала, в близост до р. Перперек и с. Богаджаклъ (Звиница). А. Каяпънар смята, че мезрата Багдала след основаването на завието на Хасан баба се е превърнала в село Хасан бабалар (Каяпънар 2018: 510).

При Хр. Христозов дефтерът е от 1516 г. и текке, основано от Хасан баба, син на Ямур баба се намира в близост до с. Боаджък, отъждествено пак със с. Звиница. Това му дава основание да свърже теккето с близкото село Хасан бобалар (Бащино) (по Христозов 2017: 94). Старото име на с. Звиница до 1934 г. е било Бояджиклар, а разстоянието между двете села Звиница и Бащино при сега функциониращата шосейна мрежа е 4 км.

Чакмак баба. Името присъства в названията на едно село и две махали. Селото *Чакмаклар* е преименувано два пъти. Веднъж през 1934 г., когато турската форма е приведена в съответствие със словообразователните модели на българския книжовен език и селото става *Чакмаци*. След второто си преименуване Чакмаци е *Кременец* (Указ № 492 на Държавния съвет на НРБ от 20.03.1981 г.). Едната махала *Чакмаклар* – *Копривница* е спадала към с. Али паша – Генерал Панайотово⁹⁵, а другата *Чакмаоглар* – *Пресил* е съставна част на с. Наназлъ даг, Нарезли дере

– Нане. Тюрбе на Чакмак баба има в с. Чакърлар – Ястреб, като разстоянието между с. Кременец и с. Ястреб е 43 км, а между с. Нане и с. Ястреб е 60 км.

Шахин дедѐ. „Шахин“ означава букв. „сокол“, но лексемата се използва и като лично име. Възможно е две села да са били обитавани от наследници на Шахин баба – с. *Шахинлар* – *Соколите* и още едно село *Шахинлар* – *Соколско*. Налични са още мах. *Шахинлер* – *Язовец*, част от с. Гюзел гани – Красиโน и *Шахинлар* – *Лесковица*, съставна махала на с. Донгурлар – Зорница. Тюрбе на Шахин дедѐ има в с. Тилкилер – Лисиците.

Ямур баба. Наред с посоченото от Н. Граматикова и М. Алиосман, с. *Ямур баба* – *Дъждовник*, могат да се добавят още три села и една махала, съдържащи името на Ямур баба. Това са: с. *Ямур кьой* – *Дъждино*, с. *Ямурлар*⁹⁶ – *Дъждовница*, с. *Кая баши ямурлар* – *Скална глава*. Мах. *Ямурджа кьой* – *Барево* е съставна част на с. Чал Джедит – Чал. Тюрбето на Ямур баба⁹⁷ е в едноименното село Ямур баба, преименувано през 1934 г. на Дъждовник.

Въз основа на османски регистри от XVI в. проф. А. Каяпънар сочи, че Ямур (Ягмур) баба има двама сина – Хасан баба и Карлъ, и завието, основано от Ямур баба, по времето на султан Баядиз II (1481 – 1512) е наследено от сина му Карлъ. Самото завие обаче продължава да се назовава Ямур баба и понастоящем се намира в мах. Текето на с. Дъждовник. Запис в регистър от 1519 г. показва, че мезрата Гръбниче/Гърлениче, като празно, пустеещо място, е дадена в собственост на Ямур баба, очевидно с цел да бъде заселена. През същата 1519 г. в нея са отсед-

⁹⁶ Появява се като отделно селище при преброяването през 1926 г.

⁹⁷ В тюрбето има два успоредни гроба – за по-големия се смята, че е на Ямур баба. По-малкият е женски и за него има три версии: че е на жената на Ямур баба, на сестра му или на дъщеря му.

⁹⁵ През 1947 г. с. Генерал Панайотово е прекръстено на Метличина.

нали трима дервиши – Чакмак деде, Аджем Мехмед и Базарлу.

Визираната изследователка смята, че тюрбето на Ямур баба се появява при управлението на султан Мурад I (1362 – 1389), предвид подарените земи, обособени в каазата Султан йери (по Каяпънар 2018: 504 – 506).

Идентични данни въвежда в научен оборот и Хр. Христозов, като е налице минимално, но налично разминаване в годините, през които са изготвени данъчните регистри⁹⁸.

Неслучайно най-много алиански текета в България има в Източнородопския регион и за алианите тюрбето си остава основен молитвен дом (по Миков 1996: 39 – 40). Запазени и разчетени надписи показват, че появата на тюрбетата и текетата в разглеждания териториален ареал предхожда това на джамиите, предвид факта, че „масовото строителство на джамии там започва през втората половина на XVIII в.⁹⁹ и достига своя апогей в първата половина на следващия XIX в.“ Така логично се стига до констатацията, че в Източните Родопи „ортодоксалният ислям се появява по-късно от мистичните течения в него“ и разпространението му „става именно чрез... представителите на различните мюсюлмански ордени“ (по Иванов 2020: 64).

Изграждането на джамии в алиански текета през XIX в. традиционно се тълкува като поредно проявление на принципа „такиа“, резултат от бруталната разправа с еничарите (Миков 1996: 52 – 53). Доказват го и включените в настоящата публикация ойконими, свидетелстващи за много по-широкообхватно

алианско присъствие в Източнородопския регион в сравнение с броя на селищата, за които се знае със сигурност, че са били обитавани или че понастоящем ги обитават алевити.

Анализът на статистически данни като надморска височина и брой жители, отнасящи се до „новоидентифицираните“ селищни имена, потвърждава на ново семантично ниво вече констатирани тенденции в общественоекономически план или добавя нова фактология към изпълненото с превратности минало на Източнородопския регион. Конкретната емпирика е представена в Приложение 1¹⁰⁰, а изводите остават вместо **Заклучение**.

Географската локализираност на старите селищни имена потвърждава наличието на уседнало алианско население в по-голям териториален периметър в сравнение с досега известния. Към най-често сочените райони на Крумовград и Момчилград като емблематичен ареал, обитаван от алевити, са добавени нови имена на населени места в Ардинско и Кърджалийско. Потвърждава се и наличието на неортодоксни мюсюлмани в Ивайловградско.

Конкретните данни за средна надморска височина също свидетелстват за изтегляне в по-високи и респективно по-трудно достъпни планински територии (**обр. 1**). Изолираните селищни местоположения осигуряват на алианите по-голяма свобода за практикуване на техния неортодоксален култ, отдалечавайки ги от официалните власти.

В заключение би следвало да се обобщи, че благодарение на официалната информация, фигурираща в различните *Списъци на населените места* и автоматично генерираните справки на официалния сайт на НСИ, към вече идентифицираните общо 35 населени места, с някогашно или настоящо алиан-

⁹⁸ Визирият изследовател цитира дефтер от 1516 г., където е означено „завието на Карлъ, син на Ямур баба“, което „се намира в близост до с. Даг айри в планината Танръ да‘а, към казата Диметока“. Същата обител в регистъра от 1530 г. е описана направо като „завие“ на Ямур баба, като и в двата описа дервишите владеят мезрата Гарбиче (Христозов 2017: 94).

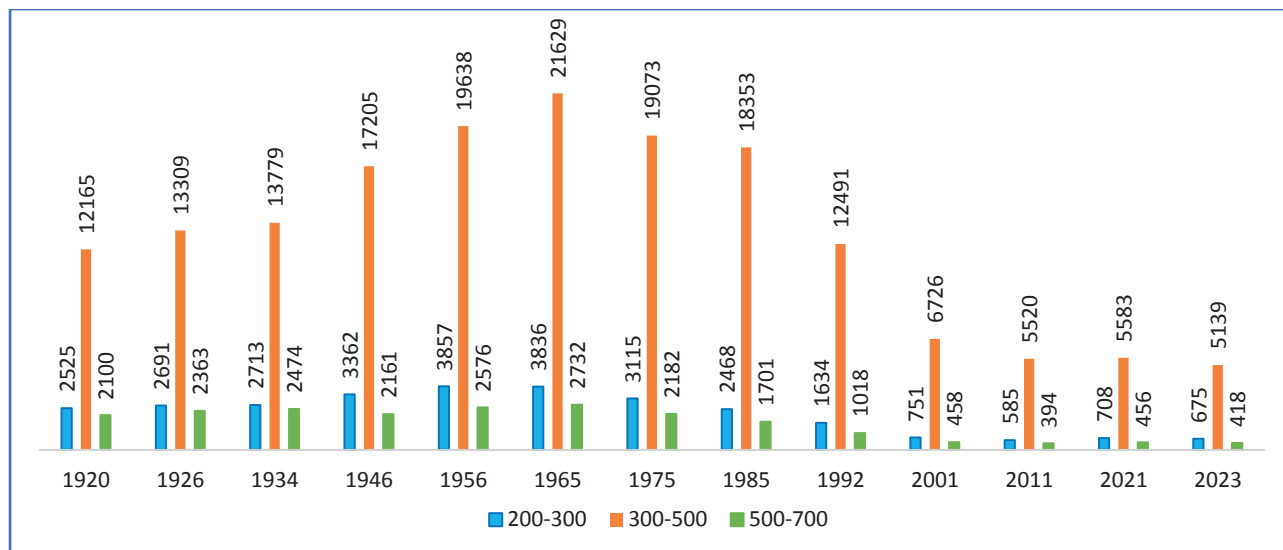
⁹⁹ Най-ранните известни до момента джамии в Източните Родопи са тези в гр. Ардино и с. Чал (1786 – 1787) (Иванов 2020: 65).

¹⁰⁰ Посочени са само имената на махали, които се числят към дадено село. Съставните махали не са означени в таблиците от Приложение 1.

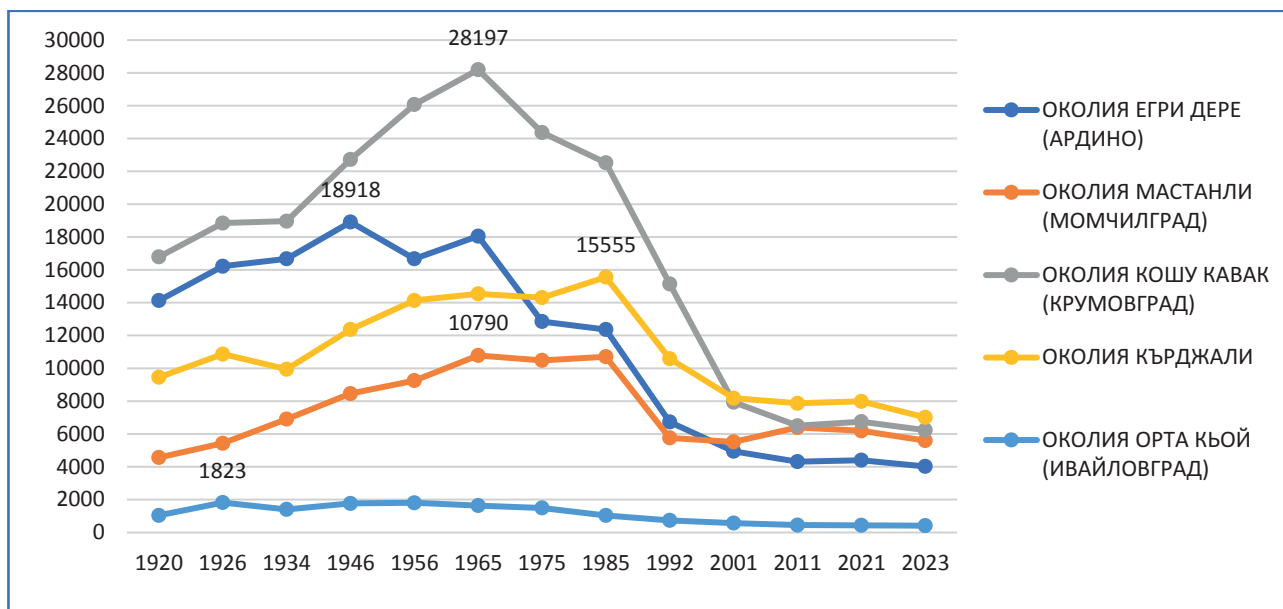
ско присъствие, би следвало да се допълнят още 29 села и 75 махали, или общо 104 населени места. Тези малки селища следват добре познати тенденции на обезлюдяване (**обр. 2 и обр. 3**), като драстичното намаляване на селското население в Източните Родопи е резултат не само от засилената индустриализация и колективизацията на земята, но и от т.нар.

„Възродителен процес“, довел до „Голямата екскурзия“ от 1988 г.

Надяваме се, че настоящите обобщени данни и изведените въз основа на тях заключения ще се окажат не само и единствено пореден информационен отрязък, допълващ пъстрия пъзел на събития и процеси от историята на Източнородопския регион. Същин-

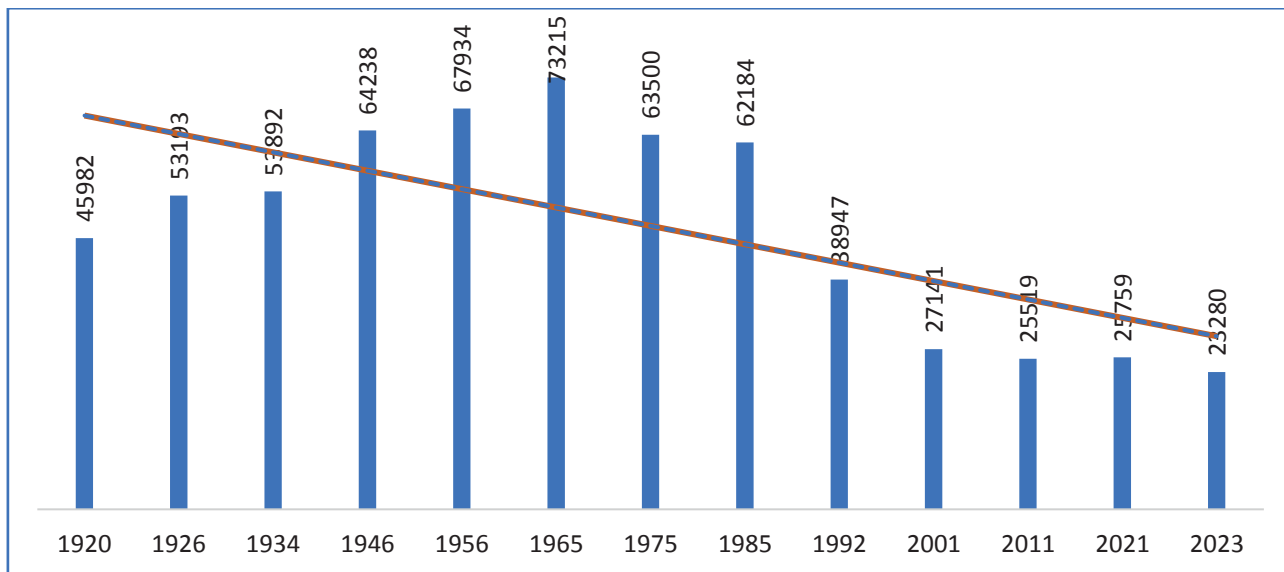
Обр. 1. Числено разпределение на населението в селища с фиксирано алианско присъствие от околия Кошу Кавак спрямо надморската височина

Обр. 2. Динамика на числеността на населението в селища с фиксирано алианско присъствие по околии 1920 – 2023 г.

ският смисъл на всяка публикация, излагаща съответна научна хипотеза, традиционно е търсен в последваща аргументирана, поли-

семантична дискусия по страниците на едно или повече специализирани издания. Авторите се надяват на идентична рецепция.

Обр. 3. Линия на тренда, показваща тенденцията за намаляване на числеността на жителите на селища с фиксирано алианско население в изследвания регион

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Алексиев 2008:** Б. Алексиев. Обредността в чест на Саръ къз на планината Каздаг, Мала Азия – пространство и време. – *Български фолклор*, 3-4, 2008, 39 – 62. [B. Aleksiev. Obrednostta v chest na Sara kaz v planinata Kazdag, Mala Azia – prostranstvo i vreme. – *Balgarski folklor*, 3-4, 2008, 39 – 62.]
- Алексиев 2017:** Б. Алексиев. *Къзълбаши (алиани, алевии)*. (2017). <https://balgarskaetnografia.com/grupi-i-obshtosti/etnicheski-grupi-i-obshtnosti/kazalbashi-aliani-alevii.html> (достъпен на 10.09.2024). [B. Aleksiev. *Kazalbashi (aliani, alevii)*. (2017).]
- Алиосман 2024:** М. Алиосман. *Планината на Танръ. Памет и вяра на алианите от Източните Родопи*. София: Наричане ЕООД, 2024. [M. Aliosman. *Planinata na Tanra. Pamet i vyara na alianite ot Iztochnite Rodopi*. Sofia: Narichane EOOD, 2024.]
- Алиосман 2019:** М. Алиосман. *Бит и култура на алианите в Източните Родопи*. (2019). <https://istorianasveta.eu/ct-menu-item-21/ислям/905-бит-и-култура-на-алианите-от-източните-родопи.html> (достъпен на 20.07.2024) [M. Aliosman. *Bit i kultura na alianite v Iztochnite Rodopi*. (2019).]
- Бакърджиева б. г.:** Т. Бакърджиева. *Свят на мъдрост и красота. Турските имена в миналото и днес*. Речник. Русе: Авангард принт, б.г. [T. Bakardzhieva. *Svyat na madrost i krasota. Turските имена v minaloto i dnes. Rechnik*. Ruse: Avangard print, b.g.]
- Балкански, Цанков 2010:** Т. Балкански, К. Цанков. *Енциклопедия на българската ономастика. Към основите на българската ономастика*. Велико Търново: Фабер, 2010. [T. Balkanski, K. Tsankov. *Entsiklopedia na balgarskata onomastika. Kam osnovite na balgarskata onomastika*. Veliko Tarnovo: Faber, 2010.]
- Батаклиев 1934:** Ив. Батаклиев. Долината на р. Арда (Източни Родопи). – *Известия на Българското географско дружество*, 1934, II, 160 – 214. [Iv. Batakliiev. Dolinata na reka Arda (Iztochni Rodopi). – *Izvestia na Balgarskoto geografsko druzhestvo*, 1934, II, 160 – 214.]
- Бояджиева 2003:** С. Бояджиева. По следите на „Жълтото момиче“. – *Български фолклор*, 2-3, 2003, 118 – 137. [S. Boyadzhieva. Po sledite na „Zhaltoto momiche“ – *Balgarski folklor*, 2-3, 2003, 118 – 137.]
- Венедикова 2021:** Ек. Венедикова. За някои тюрбета, свети гробове и епиграфски паметници в Източните Родопи. – В: *Българският ислям*. Габрово, 2021, 395 – 437. [Ek. Venedikova. Za nyakoi tyurbeta, Sveti grobove i epigrafski pametnici v Iztochnite Rodopi. – V: *Balgarskiyat islyam*. Gabrovo, 2021, 395 – 437.]
- Гаврилова 1992:** Н. Гаврилова. Ортодоксални мюсюлмани и християни през погледа на представителите на ислямските хетеродоксни секти. – В: *Представата за „другия“ на Балканите*. София, 1992, 62 – 67. [N. Gavrilova. Ortodoksalni myusulmani i hristiyani prez pogleda na predstavitelite na islyamskite heterodoksni sektii. – V: *Predstavata za drugia na Balkanite*. Sofia, 62 – 67.]
- Граматинова 2001:** Н. Граматинова. Превратностите на времето и проблемът с идентичността на алианите в България. – В: *Етнология на суфитските ордени – теория и практика*. София, 2000, 254 – 318. [N. Gramatikova. Prevratnostite na vremeto i problemat s identichnostta na alianite v Bulgaria. – V: *Etnologia na sufitskite ordeni – teoria i praktika*. Sofia, 2000, 254 – 318.]
- Граматинова 2011:** Н. Граматинова. *Неортодоксалният ислям в българските земи. Минало и съвременност*. София:

- ИК „Гутенберг“, 2011. [N. Gramatikova. *Neortodoksniyat islyam v balgarskite zemi. Minalo i savremennost*. Sofia: IK „Gutenberg“, 2011.]
- Добрев 2009:** Ив. Добрев. *Академичен турско-български речник*. София: Рива, 2009. [Iv. Dobrev. *Akademichen tursko-balgarski rechnik*. Sofia: Riva, 2009.]
- Иванов 2018:** Н. Иванов. *По дирите на патриарх Евтимий*. Габрово: ЕКС-ПРЕС, 2018. [N. Ivanov. *По dirite na patriarch Evtimiy*. Gabrovo: EKS-PRES, 2018.]
- Иванов 2020:** Р. Иванов. Османските архитектурни паметници в Източните Родопи (XV – XIX в.). – *Журнал за исторически и археологически изследвания*, 2020, 1, 63 – 93. [R. Ivanov. *Osmanskite kulturni pametnitsi v Iztochnite Rodopi (XV – XIX v.)*. – *Zhurnal za istoricheski i archeologicheski izsledvania*, 2020, 1, 63 – 93.]
- Иванова 2016:** В. Иванова. *Образи на „другите“ и Българският Северозапад*. Велико Търново: Фабер, 2016. [V. Ivanova. *Obrazi na „drugite“ i Balgarskiyat Severozapad*. Veliko Tarnovo: Faber, 2016.]
- Иванова 2019:** В. Иванова. Масовата промяна на селищни имена в бившия Мастанлийски окръг на царство България – нежелано имперско наследство и официална държавна политика (1925 – 1934) – В: *Империи и имперско наследство на Балканиите. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. Людмил Спасов. Том II. Ново време и съвремие*. Пловдив, 2019, 249 – 268. [V. Ivanova. *Masovata promyana na selishni imena v bivshia Mastanliyski okrag na carstvo Bulgaria – nezhelano impersko nasledstvo i ofitsialna darzhavna politika (1925 – 1934)*. – V: *Imperii i impersko nasledstvo na Balkanite. Sbornik v chest na 70-ta godishnina na prof. Lyudmil Spasov. Tom II. Novo vreme i savremie*. Plovdiv, 2019, 249 – 268.]
- Каяпънар 2018:** А. Каяпънар. Алиано-бекташийски завиета в Източните Родопи (XV – XVI век) – *Годишник на Историческия факултет на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“*, XXXIV, II, 2018, 495 – 517. [A. Kayapanar. *Aliano-bektashiyski zavietta v Iztochnite Rodopi (XV – XVI vek)*. – *Godishnik na Istoricheskia fakultet na Velikotarnovskia universitet „Sv. sv. Kiril ii Metodiy“*, XXXIV, II, 2018, 495 – 517.]
- Кулов 2016:** Г. Кулов. *Хора на истината*. Габрово: ЕКС-ПРЕС, 2016. [G. Kulov. *Hora na istinata*. Gabrovo: EKS-PRES, 2016.]
- Кулов 2019:** Г. Кулов. Алианската общност в България. – *Геополитика*, 4, 2019. <https://geopolitica.eu/2019/177-broy-4-2019/3040-alianskata-obshtnost-v-balgariya> (достъпен на 09.10.2024) [G. Kulov. *Alianskata obshtnost v Bulgaria*. – *Geopolitika*, 4, 2019.]
- Миков 1996:** Л. Миков. Алиански гробници в Източните Родопи. – *Български фолклор*, 1996, 3-4, 38 – 61. [L. Mikov. *Alianski grobnitsi v Iztochnite Rodopi*. – *Balgarski folklor*, 1996, 3-4, 38 – 61.]
- Миков 2012:** Л. Миков. *Култова архитектура и изкуство на хетеродоксните мюсюлмани в България (XVI – XX век). Бекташии и къзълбаши/алеви*. София: Акад. издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012. [L. Mikov. *Kultova arhitektura i izkustvo na heterodoksnite myusulmani v Bulgaria (XVI – XX vek). Bektashi i kazalbashi/alevii*. Sofia: Akad. izdatelsvo „Prof. Marin Drinov“, 2012.]
- Миков, 2013:** Л. Миков. *Суфизъм, архитектура и изкуство на турците в България. Избрани студии. Том 2*. София: Акад. издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013. [L. Mikov. *Sufizam, architektura i izkustvo na turtsite v Bulgaria. Izbrani studii. Tom 2*. Sofia: Akad. izdatelsvo „Prof. Marin Drinov“, 2013.]

- Михайлов 2014:** П. Михайлов. 80 години от най-масовото преименуване в България. – *Проблеми на географията*, 3-4, 2014, 154 – 164. [P. Mihaylov. 80 godini ot nau-masovoto preimenuvane v Bulgaria. – *Problemi na geografiyata*, 3-4, 2014, 154 – 164.]
- Михайлова 1996:** М. Михайлова. *Етнографски проучвания на Източните Родопи*. Кърджали: Исторически музей – Кърджали, 1996. [M. Mihaylova. *Etnografski prouchvania na Iztochnite Rodopi*. Kardzhali: Istoricheski muzey – Kardzhali, 1996.]
- Мутафова 2008:** Кр. Мутафова. Утраквистични светилища, посветени на Саръ Салтък на Балканите и кодът на конфесионално съжителство. – В: *Балканите – език, история и култура. Материали от международна научна конференция 2007*. Велико Търново, 2008, 280 – 290. [Kr. Mutafova. Utrakvistichni svetilishta, posveteni na Sara Saltak na Balkanite i kodat na konfesionalното sazhitelstvo. – V: *Balkanite – ezik, istoria i kultura. Materiali ot mezhddunarodna nauchna konferentsia 2007*. Veliko Tarnovo, 2008, 280 – 290.]
- Мутафова 2011:** Кр. Мутафова. Мистичните братства на хетеродоксните мюсюлмани в религиозния живот на конфесионалните отношения в Румелия през XV – XVI век. – *Епохи*, XIX, 2011, 2, 201 – 236. [Kr. Mutafova. Mistichnite bratstva na heterodoksnite myusulmani v religioznia zhivot na konfesionalните otnoshenia v Rumelia prez XV – XVI vek. – *Epohi*, XIX, 2011, 2, 201 – 236.]
- Мутафова 2022:** Кр. Мутафова. *Религия и идентичност (християнство и ислям) по българските земи в османската документация от XV – XVIII век*. Велико Търново: Унив. издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2022. [Kr. Mutafova. *Religia i identichnost (hristianstvo i islyam) po balgarskite zemi v osmanskata dokumentatsia ot XV – XVIII vek*. Veliko Tarnovo: Univ. izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2022.]
- Назърска 2011:** Ж. Назърска. Преименуване на населени места и местности в Шуменския регион (1878 – 1944). – В: *Оттука започва България. Материали от Втората национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“*. Шумен 14 – 16.05.2010. Шумен, 2011, 572 – 586. [Zh. Nazarska. Preimenuvane na naseleni mesta i mestnosti v Shumenskia region (1878 – 1944). – V: *Ottuka zapochva Bulgaria. Materiali ot Vtorata natsionalna konferentsia po istoria, arheologia i kulturen turizam „Patuvane kam Bulgaria“*. Shumen 14 – 16.05.2010. Shumen, 2011, 572 – 586.]
- Спасов 2003:** Л. Спасов. *Проблеми на новата българска история. Част трета. България 1919 – 1944 г.* Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2003. [L. Spasov. *Problemi na novata balgarska istoria. Chast tretа. Bulgaria 1919 – 1944 g.* Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, 2003.]
- Тодорова, Николчовска 1995:** Ст. Тодорова, М. Николчовска. Обредни практики и представи, свързани с родопския масив Дамбала. – *Български фолклор*, 1995, 5, 134 – 145. [St. Todorova, M. Nikolchovska. Obredni praktiki i predstavi, svarzani s rodopskia masiv Dambala. – *Balgarski folklор*, 1995, 5, 134 – 145.]
- Христова 2019:** Н. Христова. Алевитите в република Турция. – *Уриил*, 16, 2019, 34 – 39. [N. Hristova. Alevitite v republika Turtsia. – *Uriil*, 16, 2019, 34 – 39.]
- Христозов 2017:** Хр. Христозов. *Обкръжаващото пространство и планинското население в Родопите през XVI – XVII век. Дисертация за присъждане на ОНС „доктор“*. СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „История на Византия и балканските народи“. София, 2017. [Hr.

Hristozov. *Obkrazhavashtoto prostranstvo i planinskoto naselenie v Rodopite prez XVI – XVII vek. Disertatsia za prisazhdane na ONS „doktor“*. SU „Sv. Kliment Ohridski“, katedra „Istoria na Vizantia i balkanskite narodi“. Sofia, 2017.]

Шишков 1938: Ст. Шишков. Из долината на р. Арда. Пътни бележки и впечатления с илюстрации. Пловдив: Търговска печатница, 1936. [St. Shiskov. *Iz dolinata na r. Arda. Patni beleshki i vpechatlenia s ilyustratsii*. Plovdiv: Targovsa pechatnitsa, 1936.]

Юсеин, Иванова 2016: Н. Юсеин, В. Иванова. За преименуването на селищата в община Сюрменлер (Широко поле) – 1925 – 1934. – В: *Науката – предизвикателство за младите. Сборник с материали от студентска научна конференция 20.11.2015*. Пловдив, 2016, 202 – 215. [N. Yusein, V. Ivanova. *Za preimenuvaneto na selishtata v obshtina Syurmenler (Shiroko pole) – 1925 – 1934*. – V: *Naukata – predizvikatelstvo za mladite. Sbornik s materialy ot studentska nauchna konferentsia. 20.11.2015*. Plovdiv, 2016, 202 – 215.]

Friedman 1982: V. Friedman. Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar – *Studies in Slavic and General Linguistics*, 2, 1982, 1 – 77.

Karabulut 2017: Özk. Karabulut. *The Rehabilitation of the Bektashi Order (1826 – 1876)*. MA Thesis. Institute of Social Sciences – Sabancı University, 2017.

Обр. 4. *Махали в Източните Родопи. Сн. Ерол Мехмед*

Обр. 5. *Изглед от мах. Сърнец (Караджа кьой). Сн. Ерол Мехмед*

Обр. 6. Изглед от с. Бащино (Хасан бобалар). Сн. Мухарем Алиосман

Обр. 7. Текето Елмалъ баба. Изображението е от едноименната тематична статия в Wikipedia

Обр. 8. Тюрбето на Налбант баба. Сн. Мухарем Алиосман

Обр. 9. Тюрбето на Ибрахим баба. Сн. Мухарем Алиосман

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

ОКОЛИЯ ЕГРИ ДЕРЕ (АРДИНО)

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Ахатлар кебир – Две тополи, село	700 – 1000	745	829	732	780	695	312	213	54	18	20	17	9	8	Брой жители
		Долациър			Заражден (до 1978 г.)						Баните				Община
Ахатлар сеголар – Малко Крушево, село	700 – 1000	695	543	423	441	482	184	90	42	9	4	0	0	0	Брой жители
		Долациър			Заражден (до 1978 г.)						Баните				Община
Ашиклар, Хаджилар – Песнопой, село	700 – 1000	890	1011	1039	842	515	224	131	73	32	12	12	12	17	Брой жители
		Оташль		Русалско (до 1978 г.)	Млечино			1987 –			Ардено				Община
Базиргян кьой – Купците, село	500 – 700	457	539	578	543	598	695	481	362	146	54	37	55	46	Брой жители
		Кючук виран			Мишевско (до 1978 г.)						Джебел				Община
Деделер – Дядовци, село	500 – 700	641	751	786	832	677	728	230	295	127	100	90	122	122	Брой жители
		Егри дере						Ардено							Община
Джелилер – Правдолоб, село; към селото спада мах. Вели паша	500 – 700	418	535	558	615	521	630	266	450	260	218	178	215	185	Брой жители
		Егри дере						Ардено							Община
Дойранлар, Неболар – Дойранци, село	300 – 500	370	470	442	499	469	70	59	41	18	2	2	3	3	Брой жители
		Оташль		Русалско (до 1978 г.)	Млечино			1987 –			Ардено				Община
Елмалъ кебир, Алмалъ – Ябълковец	700 – 1000	1320	1507	1544	1714	1360	1760	1222	1013	519	250	200	289	221	Брой жители
		Тоз езир		Ленице (до 1978 г.)							Ардено				Община
Ибрахимлер – Аврамово, село	500 – 700	237	273	288	333	345	131	40	40	25	6	3	2	0	Брой жители
		Оташль		Русалско (до 1978 г.)	Млечино			1987 –			Ардено				Община
Исмаилер – Бойно, село	500 – 700	498	573	442	501	518	781	684	915	334	374	348	311	350	Брой жители
		Исмаилер		Бойно (до 1978 г.)							Кърджали				Община
Кюсе Хасанлар – Голоблад, село	700 – 1000	393	444	493	545	603	374	370	322	271	158	134	195	158	Брой жители
		Чатак джедит		Чам дере (до 1978 г.)	Млечино			1987 –			Ардено				Община
Кючук Виран – Мишевско, село; след 1934 г. към селото спада мах. Ишеклар	500 – 700	607	786	830	948	971	1138	972	1056	508	342	323	333	264	Брой жители
		Кючук виран		Мишевско (до 1978 г.)							Джебел				Община
Оладжак – Сполука, село	над 1000	790	962	991	1033	675	400	319	133	77	46	22	37	28	Брой жители
		Оташль		Русалско (до 1978 г.)	Млечино			1987 –			Ардено				Община
Посталар – Стражевци, село; към селото спада мах. Мумунлар – Свещари	300 – 500	399	396	423	530	545	668	371	349	112	45	43	52	55	Брой жители
		Исмаилер		Бойно (до 1978 г.)							Кърджали				Община
Саръ къс – Жълтуша, село	500 – 700	817	999	1098	1945	1489	1926	1469	1460	1247	1239	982	686	619	Брой жители
		Ак бунар		Бял извор (до 1987 г.)							Ардено				Община
Союджук, Союджик – Върбина, село до 1926 г. Към селото спада мах. Саръ къс – Жълтурка	700 – 1000	491	543	706	826	902	1199	1481	1221	1255	1107	998	803	703	Брой жители
		Союджик		Петково	Върбина (до 1978 г.)						Мадан				Община

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
		1546	1898	2106	2404	2231	2971	2134	2168	551	325	313	460	521	
Сют кееси – Млечино, село	500 – 700	Тоз езир		Долно Прахово (до 1959 г.)		Млечино (до 1987 г.)		Ардино							Община
		901	1009	1027	1209	1017	1206	428	613	259	134	124	164	142	Брой жители
Тоз езир – Долно Прахово, село; към селото спада мах. Деделер – Дедина	500 – 700	Тоз езир		Долно Прахово (до 1959 г.)		Млечино (до 1987 г.)		Ардино							Община
		535	649	604	655	693	901	714	610	287	139	130	118	143	Брой жители
Тюрк кабаач – Велешани, село; от 1934 г. към селото спада мах. Велиолар	300 – 500	Ключук виран		Мишево (до 1955 г.)		Бойно (до 1978 г.)		Кърджали							Община
		644	625	692	717	616	804	613	470	354	177	189	216	200	Брой жители
Факръ бунар – Чубрика, село мах. Коджа велилер – съставна махала	700 – 1000	Ключук виран		Ленице (до 1978 г.)		Ардино									Община
		738	879	872	1006	750	952	564	679	320	191	168	320	244	Брой жители
Чандър – Светулка, село; от 1934 г. към селото спада мах. м. Вели пашалар	700 – 1000														

ОКОЛИЯ МАСТАНЛИ (МОМЧИЛГРАД)

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
		118	138	152	157	169	265	257	285	257	157	162	165		
Али паша – Генерал Панайотово, село Генерал Панайотово – Метличина; към селото спада мах. Чакмаклар – Копривница	300 – 500	Хатиболар		Фотиново (до 1978)		Подкова (до 1987)		Кирково							Брой жители
		147	169	133	159	150	167	132	129	25	7	5	7	4	Община
Арслан кьой – Львово, село	300 – 500	Джебил оглар		Гледка (до 1978)				Кърджали							Община
		308	361	458	594	772	1034	870	804	466	282	255	273	294	Брой жители
Ахатлъ – Птичар, село	200 – 300	Мастанли				Момчилград									Община
		137	181	207	277	301	438	354	439	200	168	143	225	222	Брой жители
Бекташлар – Папрат, село	300 – 500	Шех джумая				Джебел									Община
		158	166	195	293	345	361	370	168	77	53	34	38	28	Брой жители
Бекташлер – Бекташи, село Бекташи – Каменец	300 – 500	Мастанли				Момчилград									Община
		118	138	163	212	283	395	393	420	93	37	35	97	105	Брой жители
Гьолджук – Лебед, село	700 – 1000	Шех джумая		Джебел (до 1961 г.)		Рогозче (до 1971)		Джебел							Община
		207	248	310	409	486	462	371	336	166	100	83	74	60	Брой жители
Джебел айвалъ – Горско Дюлево, село; към селото спада мах. Велиболар – Крушица	300 – 500	Мъстанли				Момчилград									Община
		110	125	148	145	203	282	276	284	191	142	141	153	144	Брой жители
Елиястчъ – Илийско, село	300 – 500	Джамбашли		Рогозче (до 1978 г.)				Джебел							Община
		409	537	560	578	666	682	533	429	270	103	58	110	83	Брой жители
Клисали – Църквца, село; от 1934 г. към селото спада мах. Арсланар	700 – 1000	Ключук виран		Мишево (до 1978)		Джебел									Община

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Къркъм – Стрижба, село	500 – 700	169	222	282	194	232	261	219	236	217	197	168	101	86	Брой жители
		Терзи юрен		Токачка	(до 1959)	Чорбалджийско	(до 1958)	Подкова	(до 1987)			Кирково			Община
Къшла – Чомаково, село	300 – 500	306	335	408	479	510	313	116	78	77	55	42	27	22	Брой жители
		Мъстанли						Момчилград							Община
Мачиклар – Сярци, село; към селото спада мах. Хадърлар – Гергьовка	300 – 500	227	272	268	340	178	186	159	6	0	–	–	–	–	Брой жители
		Джебил оглар		Гледка	(до 1950)					Момчилград					Община
Сархошлар – Веселчане, село; към селото спада м. Газизлар – Победина	200 – 300	93	126	183	126	183	285	973	–	–	–	–	–	–	Брой жители
		Джебил оглар		Гледка	(до 1955 г.)	Кърджали									Община
Хайранлар – Груево, село; към селото спада мах. Бектешлар и м. Канлъ кьой	300 – 500	870	1007	1157	1174	1324	1337	859	1229	817	756	715	724	631	Брой жители
		Мъстанли						Момчилград							Община
Хамбарджилар – Житарник	500 – 700	598	655	524	562	549	640	276	239	24	9	3			Брой жители
		Джебил оглар		Гледка	(до 1971)			Глухар	(до 1978)			Кърджали			Община
Хорозлар – Петлино	300 – 500	137	161	170	181	210	249	295	549	370	306	298	374	386	Брой жители
		Джебил оглар		Гледка	(до 1971)			Глухар	(до 1978)			Кърджали			Община
Шех Джумая – Джебел, село	300 – 500	126	218	1093	2090	2109	3018	3703	4640	2294	2839	3893	3391	3131	Брой жители
		Шех джумая						Джебел							Община
		211	225	240	248	299	107	90	55	6	5	11	13	18	Брой жители
Шех кьой – Главатарци, село	500 – 700	Шех джумая		Джебел	Енчел	(до 1958)				Кърджали					Община
		119	151	255	241	280	308	235	379	208	300	346	421	381	Брой жители
Ямур кьой – Дъждино, село	300 – 500	Джебил оглар		Гледка	(до 1971 г.)			Глухар	(до 1971 г.)			Кърджали			Община

ОКОЛИЯ КОШУ КАВАК (КРУМОВГРАД)

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Аджиолук – Тагул, село	300 – 500	471	503	521	557	640	543	343	302	168	130	97	82	63	Брой жители
		Ени джумая		Нановица	(до 1971 г.)			Равен	(до 1978)			Момчилград			Община
Алмалъ дере – Бук, село	300 – 500	406	412	462	486	577	761	866	956	802	465	279	192	187	Брой жители
		Токаджик			Токачка	(до 1978)					Крумовград				Община
		357	377	193	273	259	0	0	0	–	–	–	–	–	Брой жители
Алфатлъ хаджилар – Свирец, село	500 – 700	Ада кьой		Поточница	(до 1978 г.)			Крумовград							Община

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Ахат баба – Постник, село	300 – 500	624	680	653	778	960	1009	853	786	554	275	231	226	166	Брой жители
		Ени джумая			Нановица (до 1978 г.)						Момчилград				Община
Баале Бургаз – Горна кула, село	300 – 500	373	449	488	621	693	868	851	992	605	294	327	399	366	Брой жители
		Кошу кавак						Крумовград							Община
		193	240	153	182	216	172	86	83	82	45	39	43	46	Брой жители
Бакилиер – Доборско, село	300 – 500	Чал джедит		Голямо Каме- няне (до 1955)	Багрили (до 1959)					Крумовград					Община
Бараклар – Барацци, село	300 – 500	229	264	264	314	304	461	289	387	289	192	174	230	226	Брой жители
		Кошу кавак						Крумовград							Община
Гюзел гани – Красиано, село	300 – 500	446	486	495	624	725	1086	347	345	237	63	67	62	75	Брой жители
		Ада кьой		Поточница (до 1978 г.)							Крумовград				Община
		327	364	402	471	467	529	480	521	–	–	–	–	–	Брой жители
Гяур дере ходжа – Пенковци, село	300 – 500	Чорбаджилар		Чрбаджийско (до 1978 г.)					Подкова (до 1987)						Община
Демир кьой – Перунника, село; кьм селото спада мах. Кара пьол – Гвоздейка	300 – 500	290	493	491	547	548	526	388	318	196	45	46	40	48	Брой жители
		Чал джедит		Крумовград (до 1959)	Гулийка (до 1978)						Крумовград				Община
Дере кьой – Джанка, село	300 – 500	421	484	391	465	585	725	629	810	404	161	111	122	127	Брой жители
		Кошу кавак						Крумовград							Община
Джелешлер – Джелепско, село	500 – 700	222	245	274	344	401	526	555	607	380	286	213	220	208	Брой жители
		Гьок виран		Звездец (до 1978)					Момчилград						Община
		456	568	578	–	–	169	99	68	20	0	0	0	0	Брой жители
Донгурлар – Зорница, село	200 – 300	Югчук		Нановица (до 1961)	Широко поле (до 1978)						Кърджали				Община
Едри хане, Едир ханлу – Чобанка, село; кьм селото спада мах. Дургоглар – Зли трап, мах. Караджа кьой – Сърнец, мах. Шафели (Шах вели) – Гривица ¹	300 – 500	543	584	652	760	931	512	469	483	440	326	267	214	204	Брой жители
		Ени Джумая		Нановица (до 1971 г.)				Равен (до 1978)			Момчилград				Община
Евренлер – Кандилка, село; кьм селото спада Джелепли – Джелепи	500 – 700	539	568	638	761	851	1211	1021	792	536	237	165	255	254	Брой жители
		Токаджик		Токачка (до 1971)				Голяма чин- ка (до 1978)			Крумовград				Община
Езеденли – Кьклица, село	300 – 500	375	432	380	487	528	608	650	536	326	83	90	89	83	Брой жители
		Ташлъ чилигир		Голямо Каменяне (до 1987 г.)							Крумовград				Община
Ени Джумая, Урлар – Равен, село	300 – 500	455	552	525	544	648	733	719	675	443	371	343	291	284	Брой жители
		Ени Джумая		Нановица (до 1971)				Равен (до 1978)			Момчилград				Община
Зиур Бургаз – Долна кула, село	300 – 500	624	735	709	851	997	1144	1021	722	494	167	131	139	122	Брой жители
		Кошу кавак						Крумовград							Община
Кадъ кьой – Луличка, село; кьм селото спада мах. Деде олар – Дрозд	300 – 500	456	494	503	746	793	984	996	995	679	233	226	208	213	Брой жители
		Кошу кавак						Крумовград							Община

¹ В последствие трите махали спадат към с. Биволяне.

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Кара кьой – Лале, село, кьм селото спада мах. Кьочек кьой – Играчи	300 – 500	525	590	612	815	911	1085	474	557	437	284	250	244	193
Кара Шабанлар – Лимец, село; кьм селото спада м. Кьдарлар – Буйновци	300 – 500	Гьок виран	170	190	207	261	331	425	483	270	145	57	42	37
Конаджик – Падало, село	300 – 500				Аврен (до 1987 г.)						Крумовград			Община
Кулфалъ – Карамфил, село; кьм селото спада мах. Хасан оглар – Батковци	300 – 500	107	164	180	242	263	135	68	61	50	25	20	15	6
Куранджилар – Качулка, село; кьм селото спада мах. Баба кьой – Чемерско	300 – 500	Чал джедит			Поточница (до 1974)						Крумовград			Община
Кус кьой – Момина съзла, село; кьм селото спада мах. Караджа кьой – Щурец	200 – 300	377	447	358	463	454	545	582	671	553	309	301	338	268
Мандажилар – Биволяне; кьм селото спада мах. Абалар – Абица, мах. Казелер – Гьсак, мах. Сазлъ кьой – Перилонец	500 – 700	Гьок виран	322	368	330	643	911	644	534	241	126	45	30	31
Мурад пашалар – Метлика, село	300 – 500	Кошу кавак	505	492	518	567	613	531	207	106	58	40	26	16
Налбантлар – Подкова, село; кьм селото спада мах. Гьольор олар – Белогушка	300 – 500	Ени джумая	643	668	677	825	804	1190	863	495	397	245	180	108
Наназлъ даг, Нарезли дере – Нане; село мах. Чакмаотлар – Пресил, съставна махала	500 – 700	Ени джумая			Нановица (до 1971)		Равен (до 1978)				Момчилград			Община
Невсе ташлъ – Гулия, село	500 – 700	240	278	317	332	390	466	450	424	319	149	121	95	106
Пазарлар – Пазарци, село; кьм селото спада м. Велиоглар – Ечмик и мах. Исменлер – Бреза	500 – 700	Тюрк геве			Токачка (до 1971)		Голяма чинка (до 1978)				Крумовград			Община
Синдели – Синделци, село	300 – 500	153	186	266	378	540	623	535	496	436	315	357	460	342
Султанлъ – Султанско, село	200 – 300	Чорбаджилар			Чорбаджийско (до 1978 г.)		Подкова (до 1987)				Кирково			Община
Султанско – Златолит	300 – 500	226	238	285	381	437	231	51	44	34	0	0	0	0
Талашман дере – Самовила, село; кьм селото спада мах. Баба Исуфалар – Беговица	300 – 500	Тюрк геве			Чорбаджийско (до 1978 г.)		Подкова (до 1987)				Крумовград			Община
Ташкьнлар – Врело, село	500 – 700	324	373	356	466	542	568	579	315	268	63	65	73	67
		Ташлъ чилингир			Голямо Каменяне (до 1987)						Крумовград			Община
		275	317	338	377	491	754	653	600	357	177	171	215	196
		Гьок виран			Звездел (до 1978 г.)						Момчилград			Община
		527	595	656	783	934	1074	1071	1105	804	393	311	306	297
		Кошу кавак			Крумовград (до 1958)		Звездел (до 1978)				Момчилград			Община
		163	178	202	245	394	433	373	388	263	78	92	126	100
		Кошу кавак												Община
		208	224	252	310	363	414	379	361	257	136	72	60	58
		Тюрк геве			Токачка (до 1971 г.)		Голяма чинка (до 1978 г.)				Крумовград			Община
		541	565	600	720	847	682	532	470	287	188	144	127	117
		Ени джумая			Нановица (до 1971 г.)		Равен (до 1978)				Момчилград			Община

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Ташлъ чилингир – Голямо Каменяне, село	300 – 500	376	397	424	554	569	828	824	798	563	226	190	235	211	Брой жители
		Ташлъ чилингир		Голямо каменяне (до 1983 г.)					Равен (до 1987)		Крумовград				Община
Тилкилер – Лисните, село	200 – 300	177	195	191	225	231	206	156	150	94	43	33	40	23	Брой жители
		Югдук		Момчилград		Гледка (до 1954)					Кърджали				Община
Хисар, село; към селото спада мах. Куз кьой – Ягне	200 – 300	213	231	221	265	346	267	302	129	76	33	13	13	8	Брой жители
		Кошу кавак						Крумовград							Община
Чакмаклар – Чакмази, село	500 – 700	263	253	303	384	430	390	279	247	152	86	40	38	41	Брой жители
Чакмази – Кременец		Гьок виран		Звездел (до 1978 г.)							Момчилград				Община
Чал Джедит – Чал, село	300 – 500	877	837	743	909	1058	562	399	325	157	33	46	34	28	Брой жители
		Чал джедит		Потонича (до 1962)		Гулийка (до 1978)					Крумовград				Община
Чобан кьой – Овчари, село; към селото спада мах. м. Хадърлар – Разгон	300 – 500	429	514	523	625	617	597	672	460	211	161	142	210	206	Брой жители
		Чобан кьой						Крумовград							Община
		131	136	156	183	216	144	59	52	18	8	6	5	2	Брой жители
Шахинлар – Соколско, село	200 – 300	Югдук		Потонича (до 1949)		Гледка (1955 – 1971)					Кърджали				Община
Шехлер – Старейшино, село	200 – 300	116	160	180	132	159	200	197	221	175	89	86	107	91	Брой жители
		Чорбаджилар		Чорбаджийско (до 1978)		Подкова (до 1987)					Кърджали				Община
Юнуз – Звънарка, село	300 – 500	498	630	565	733	821	1141	1353	1406	1105	841	589	587	612	Брой жители
		Кошу кавак						Крумовград							Община
Якбасан кебир – Голяма Чинка, село; към селото спада мах. Теке кьой – Църковци	300 – 500	258	288	306	555	659	713	844	1001	707	283	213	231	218	Брой жители
		Тюрк геве		Токачка (до 1971)		Голяма чинка (до 1978)					Крумовград				Община
Якбасан сягир – Малка Чинка, село	300 – 500	195	236	249	353	415	528	520	368	187	98	77	69	97	Брой жители
		Тюрк геве		Токачка (до 1971)		Голяма чинка (до 1978)					Крумовград				Община
Ямур баба – Дъждовник, село; към селото спада мах. Теке – Къпел	300 – 500	144	167	179	191	202	254	269	219	127	69	61	65	81	Брой жители
		Кошу кавак		Крумовград (до 1959)		Гулийка (до 1978)					Крумовград				Община

ОКОЛИЯ КЪРДЖАЛИ

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Акча кайряк – Бели плаз, ² село; към селото спада мах. Куз махле – Явор	300 – 500	562	686	551	627	755	847	777	908	599	433	367	427	374	Брой жители
		Гьоклемезлер			Стремци (до 1978)						Кърджали				Община
Алем бейлер – Болярци, село	300 – 500	374	435	417	469	544	326	343	482	251	143	118	134	133	Брой жители
		Гьоклемезлер		Чи-флик		Стремци (до 1978)					Кърджали				Община

² От 1949 г. в статистическите документи фигурира като Бели пласт.

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Бобалар ени махле – Татково, село	300 – 500	568	227	120	138	112	127	123	79	93	75	58	56	38	Брой жители
		Кьопроло		Мост (до 1978)			Перперек (до 1987)				Кърджали				Община
Бояджиклар – Звиница, село	200 – 300	202	812	413	436	332	530	563	735	715	559	473	380	361	Брой жители
		Кьопроло		Мост (до 1978)			Перперек (до 1987)				Кърджали				Община
Гази олар – Богоров дол, село	300 – 500	94	115	85	118	99	52	61	0	–	–	–	–	–	Брой жители
		Яшль кьой		Комунига (до 1978)			Черноочене								Община
Деде кьой – Дядовско, село	500 – 700	295	342	292	357	414	568	506	557	532	432	392	355	322	Брой жители
		Кушалар					Караманци				Кърджали				Община
Деделер – Миладиново, село	300 – 500	507	607	555	634	672	719	830	746	569	783	757	508	308	Брой жители
		Деделер		Перперек (до 1952)		Миладиново (до 1978)	Перперек (до 1987)				Кърджали				Община
Исаклар – Иванци, село	300 – 500	257	278	284	392	348	427	379	415	142	155	146	190	153	Брой жители
							Кърджали				Кърджали				Община
Ишиклар – Рани лист, село	500 – 700	798	989	965	1006	1228	1540	1652	2018	1062	764	714	766	717	Брой жители
		Тьок-лемез-лер		Стремши (до 1961)							Кърджали				Община
Кадърлар, Гъдарлар – Средна Арда, махала; през 1920 г. се брой за част от с. Ювалар – Гнздово, после като самостоятелна махала.	200 – 300	41	54	75	106	511	–	–	–	–	–	–	–	–	Брой жители
Казал махлеси – Червенци, махала, брой се за част от с. Калфалар, Кьоселер – Минзухар	300 – 500	Сюрмен-лер	Чи-флик	Перперек											Община
		297	336	206	332	427	–	–	–	–	–	–	–	–	Брой жители
Казълджа хъван, Къзълджик хъван – Игловръх, махала, брой се за част на с. Салман джамъ аль – Енчец	200 – 300	Кара Демир	Черноочене (до 1955)								Минзухар (до 1959)				Община
		171	191	217	232	259	–	–	–	–	–	–	–	–	
		Кърджали (до 1952)	Енчец (до 1958)								Кърджали				
Калфалар, Кьоселер – Минзухар, село	300 – 500	155	180	141	875	1011	1222	1167	1104	812	513	480	446	362	Брой жители
		Кара Демир	Черноочене (до 1955)	Минзухар (до 1959)							Черноочене				Община
Кара алар – Горна крепост, село	200 – 300	407	554	510	710	596	612	523	642	345	259	241	329	242	Брой жители
		Тьокле-мезлер	Стремши (до 1978)								Кърджали				Община
Кара Демир – Железник, село	300 – 500	413	343	333	247	276	311	334	290	264	212	249	223	210	Брой жители
		Кара Демир	Черноочене								Черноочене				Община
		726	310	256	358	369	473	496	532	375	338	316	331	397	Брой жители
Карагьозлер – Чернночене, село	300 – 500	Кара-Де-гьоз-лер	Черноочене								Черноочене				Община
		320	363	381	414	399	543	556	670	591	403	392	418	397	Брой жители
Кая алтъ – Звезделина, село	500 – 700	Сюрменлер	Перперек	Широко поле (до 1978)							Кърджали				Община

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Кая баши ямурлар – Скална глава, село	500 – 700	252	256	277	321	344	379	331	314	236	129	128	155	122	Брой жители
		Хаджи махле	Кърджали (до 1952)	Кърджали (до 1952)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Община
Корджу Виран – Пъдарци, село	300 – 500	253	327	321	368	372	245	207	210	137	98	78	76	70	Брой жители
		Хаджи махле	Кърджали (до 1952)	Кърджали (до 1952)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Община
Къртъль – Илиница, село	500 – 700	83	94	87	117	118	101	23	32	30	30	29	23	19	Брой жители
		Хаджи махле	Кърджали (до 1952)	Кърджали (до 1952)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Община
Кьопрюли, Кьопурли – Мост, село	300 – 500	705	843	825	917	1015	1218	1406	1392	901	698	697	832	655	Брой жители
		Кьопрули	Мост (до 1978)	Мост (до 1978)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Община
Сюрменлер – Широко поле, село	200 – 300	296	347	425	456	904	1088	1248	1472	946	736	756	837	781	Брой жители
		Сюрменлер	Кърджали (до 1952)	Кърджали (до 1952)	Широко поле (до 1978)	Широко поле (до 1978)	Широко поле (до 1978)	Широко поле (до 1978)	Широко поле (до 1978)	Широко поле (до 1978)	Широко поле (до 1978)	Широко поле (до 1978)	Широко поле (до 1978)	Широко поле (до 1978)	Община
Теке менетлер – Брош, махала, състои се м. Менетлер – Радице и мах. Теке – Инок; брой се за част на с. Самлан джамъ аль – Енчец	300 – 500	192	224	233	228	262	350	369	421	229	204	170	214	220	Брой жители
		Кърджали (до 1952)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Община
Терзи Алилер (оглар) голю – Бленика, махала; числи се мах. Гьолю – Блатна; брой за част на с. Самлан джамъ аль – Енчец	300 – 500	204	241	238	228	264	355	381	446	295	195	190	206	149	Брой жители
		Кърджали (до 1952)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Енчец (до 1958)	Община
Хасан бобалар – Башино, село	300 – 500	429	494	510	571	635	724	642	578	439	287	238	236	163	Брой жители
		Кьопрули	Мост (до 1978)	Мост (до 1978)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Община
мах. Хорозлар – Повет, част от с. Кърлар – Хорозлар	300 – 500	95	113	129	154	160	226	251	271	115	82	101	149	101	Брой жители
		Кьопрули	Мост (до 1978)	Мост (до 1978)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Перперек (до 1987)	Община
Чам дере Караманлар – Боровско, село	300 – 500	123	134	113	142	132	102	36	48	33	27	12	8	8	Брой жители
		Яшль кьой	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Община
Чифлик, село	200 – 300	300	377	345	658	697	956	740	798	503	374	571	500	542	Брой жители
		Чифлик	Перперек (до 1971)	Перперек (до 1971)	Чифлик (до 1978)	Чифлик (до 1978)	Чифлик (до 1978)	Чифлик (до 1978)	Чифлик (до 1978)	Чифлик (до 1978)	Чифлик (до 1978)	Чифлик (до 1978)	Чифлик (до 1978)	Чифлик (до 1978)	Община
Шахинлар – Соколите, село	700 – 1000	334	393	429	490	583	249	184	132	142	102	60	41	40	Брой жители
		Яшль кьой	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Комунига (до 1978)	Община
Ямурлар – Дъждовница, село	500 – 700	-	202	210	265	297	250	178	263	228	148	136	145	127	Брой жители
		Хаджи махле	Кърджали (до 1952)	Кърджали (до 1952)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Костино (до 1978)	Община

ОКОЛИЯ ОРТА КЪОЙ (ИВАЙЛОВГРАД)

Населено място	Надморска височина (в метри)	1920	1926	1934	1946	1956	1965	1975	1985	1992	2001	2011	2021	2023	Година на преброяване
Аптараман кьой – Чучулига, село	500 – 700	85	83	65	76	81	73	71	55	53	18	16	15	12	Брой жители
		Покрован			Попско (до 1978 г.)					Ивайловград					Община
Горно Юруклер – Горно Юруци, село	300 – 500	50	111	93	112	141	174	150	163	146	117	77	45	52	Брой жители
		Пели-вун	Ариаут кьой		Железино (до 1987 г.)						Крумовград				Община
Демирлер – Железино ³ село	300 – 500	209	583	506	616	611	512	580	409	283	283	237	261	246	Брой жители
		Пели-вун	Демир-лер		Железино (до 1978 г.)						Ивайловград				Община
Карлово – Карловско, село	300 – 500	84	84	74	89	73	90	100	46	14	21	0	0	0	Брой жители
		Покрован			Попско (до 1978 г.)						Ивайловград				Община
Къзъл чал – Жълти чал	300 – 500	40	100	87	100	123	100	80	0	-	-	-	-	-	Брой жители
		Долно Суванли			Мандрица (до 1978)						Ивайловград				Община
Солуклар – Глумово, село	500 – 700	73	76	32	58	51	72	100	77	52	27	13	16	10	Брой жители
		Попово			Попско (до 1978 г.)						Ивайловград				Община
Спахалар – Конници, село; към селото се числи мах. Казъл кьой – Златичево	500 – 700	197	297	279	365	350	242	206	191	151	85	89	83	81	Брой жители
		Пели-вун	Демир-лер		Попско (до 1978 г.)						Ивайловград				Община
Топузлар – Пашкул, село; до 1934 г. към селото се числи м. Пирли кьой	500 – 700	51	159	95	120	74	124	98	24	12	5	5	4	5	Брой жители
		Попово			Попско (до 1978 г.)						Ивайловград				Община
Юнуз Виран – Бубино, село	500 – 700	250	330	172	231	303	247	107	71	22	12	9	8	7	Брой жители
		Попово			Попско (до 1978 г.)						Ивайловград				Община

³ При преброяването през 1934 г. е обособена самостоятелна Община Железино, в състава на която влизат 21 села.

“OLD” NAMES OF SETTLEMENTS AS EVIDENCES OF ALIANS’ PRESENCE IN THE FORMER DISTRICT OF MASTANLI – SOME NEW OUTLINES TO THE LITTLE-KNOWN HISTORY OF THE ALEVISM IN THE EASTERN RHODOPES MOUNTAIN (1920 – 1934)

Vanya Ivanova, Elisaveta Semerdzhieva

Abstract: *A main object of research in the presented article are some old names of settlements in the former district of Mastanli which as toponyms show the presence of Alevi population (Alians) in the region of the Eastern Rhodopes Mountain. The above-mentioned territories became an integral part of the Bulgarian kingdom in 1913 but the predominant part of listed names had been changes by the official Bulgarian government in 1934. The Alevi as representatives of the “heterodox” (or Sufi) Islam (compared to the “orthodox” Sunni one) had been the predominant part of pioneers’ colonists in the above-mentioned territories during the years of 15th – 17th c.*

At the same time, all of old settlement names are saved in the so called “Lists of populated places” that summarized the results of census of Bulgaria’s population in 1920, 1926 and 1934. Exactly, in the cited “Lists...” the authors of the article found names of settlements that show past or present Alevi attendance in the Eastern Rhodopes. These are 29 villages and 75 mahalas or as a sum – 104 new places of settlements that have to add to previously known 44 ones (35 villages and 9 mahalas).

Keywords: *Alevi (Alians), Eastern Rhodopes, Heterodox Islam’s cult systems, renamed settlements.*

Доц. д-р Ваня Иванова

ORCID iD: 0009-0000-9035-5988

Регионален исторически музей – Монтана

ПУ „П. Хилендарски“, филиал „Л. Каравелов“ – Кърджали

vanya_ivanova@uni-plovdiv.bg

Доц. д-р Елисавета Семерджиева

ORCID iD: 0009-0002-1078-8447

ПУ „П. Хилендарски“, филиал „Л. Каравелов“ – Кърджали

esemerdzhieva@uni-plovdiv.bg

НАУЧНИ ПРОЯВИ И СЪБИТИЯ

SCIENTIFIC MANIFESTATIONS AND EVENTS

DOI 10.69085/pif20241089

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИЯТ ФАКУЛТЕТ ЧЕСТВА 20-ГОДИШНИНАТА ОТ СВОЕТО СЪЗДАВАНЕ

Русалена Пенджекова-Христева, Георги Митрев

THE FACULTY OF PHILOSOPHY AND HISTORY CELEBRATES THE 20TH ANNIVERSARY OF ITS CREATION

Rusalena Pendzhekova-Hristeva, Georgi Mitrev

С поредица от събития в периода 15 – 17 май 2024 г. Философско-историческият факултет отбеляза своята 20-годишнина.

Факултетът е сред най-младите в структурата на Пловдивския университет. Неговото начало е поставено с *Постановление № 98 от 17 май 2004 г. за откриване на Философско-исторически факултет в структурата на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, подписано от тогавашния министър-председател Симеон Сакскобурготски и обнародвано в брой 44 на *Държавен вестник* от 25 май 2004 г. *Постановлението* гласи: **МИНИСТЕРСКИЯТ СЪВЕТ ПОСТАНОВИ: Член единствен.** Открива Философско-исторически факултет в структурата на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ за подготовка на студенти по специалности от професионални направления „История и археология“ и „Философия“.

Разбира се, това е част от институционализираната памет за Факултета, чиято предистория и история е белязана както от официалните административни документи, така и от инициативите на неговите вдъхновители и създатели, за които бе отбелязано в празничните слова. По-важното е обаче, че днес Философско-историческият факултет е не просто административна единица в структурата на Университета, а е сакрално пространство на духа, обединяващо представителите на шест катедри: *Етнология, История и археология, Приложна и институционална социология, Социология и науки за човека, Теология и Философия*. Именно тази пъстра мозайка от различни научни направления във Факултета му придава особено творческо очарование, персонализирано чрез неговите преподаватели, служители и студенти.

Затова и празничният календар на Философско-историческия факултет бе изпъстрен с множество инициативи и събития, чиято кулминация беше в периода 15 – 17 май 2024 г.

Първият ден от честванията резонно бе белязан от две събития с особена важност, които протекоха в 6. аудитория на Университета. Първото от тях бе свързано с церемонията по удостояване с почетното звание *доктор хонорис кауза* на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на проф. д.с.н. Кольо Коев за приноса и заслугите му в утвърждаването, развитието и престижа на социологическата наука не само у нас, но и в чужбина.

Тържествената церемония по връчване на почетното звание бе последвана от официалното откриване на Научната конференция с международно участие *Хуманитарното и социалното познание – разкази и хоризонти*.

С вълнение и емоционални слова, отнасящи се до съграждането и пътя на Факултета към настоящето му, се обърна към всички присъстващи деканът на Философско-историческия факултет – доц. д-р Стойка Пенкова.

Поздравление от името на академичното ръководство и лично от свое име по повод годишнината отправи ректорът на Пловдивския университет проф. д-р Румен Младенов. Той отбеляза: *Само за две десетилетия Факултетът успя да се превърне в място за успешно професионално обучение и социализация на младите хора, предаване на научно-културни, исторически и духовни традиции, и създаване на модели на публично гражданско поведение. В заключение пожела на всички да бъдат здрави, вдъхновени и устремени към нови хоризонти и успешна работа на научната конференция.*

Поздравителни думи произнесе и бившият декан на Философско-историческия факултет – доц. д-р Красимира Кръстанова, която направи кратка ретроспекция към важни идеи, събития и личности, допринесли за основаването и развитието на Факултета.

Официални приветствия отправиха и деканите на факултетите – доц. д-р Маргарита Русева (Факултет по икономически и социални науки), проф. д.ф.н. Константин Куцаров (Филологически факултет), проф. д-р Владимир Ангелова (Педагогически факултет), проф. д-р Велизар Гочев (Биологически факултет) и проф. д-р Илиян Иванов (Химически факултет). Специално за събитието своите благопожелания поднесе председателят на Държавна агенция „Архиви“ доц. д-р Михаил Груев. Бяха получени поздравителни адреси от множество институции, декани на факултети, директори на филиали, колеги и приятели на Философско-историческия факултет и др.

Честването продължи с тържествена вечеря, която събра официалните гости, участниците в конференцията, настоящите и бившите преподаватели и служители от Факултета. Ръководството на Философско-историческия факултет връчи благодарствени грамоти на всички онези, допринесли за утвърждаването на авторитета и престижа на Факултета. Милият жест предизвика тяхното трогателно вълнение с думи на радост и споделени общи истории и преживявания.

В следващите два дни – 16 и 17 май 2024 г. – протече интензивната работа на международната научна конференция *Хуманитарното и социалното познание – разкази и хоризонти*, организирана в пет тематични панели, както следва: *Философия, социология и науки за човека; Културно наследство и антропология; История и археология; Приложна и институционална социология; Теология*. Респектиращият брой участници от чужбина и България представиха научни доклади, посветени на актуални проблеми, характерни за съответното дисциплинарно поле и обсъдиха в дискусиите бъдещи посоки за взаимодействие.

Тематичният панел *История и археология* беше открит с пленарните доклади на доц. д-р Кирил Маринов (Университет в Лодз, Пол-

ша) – *Край Еврос и тамошните полета. Река Марица в къснотезантските исторически извори* и на проф. д.и.н. Людмил Спасов (ПУ „Паисий Хилендарски“) – *Мисията на Никола Геннадиев в Европа (януари – март 1915 г.)*. Представените изследвания зададоха рамката на историческата част от конференцията и нейното високо научно ниво. Докладите в областта на историческото направление бяха обединени в три сесии: 16 май – *Средновековие и Архиви, музеи и преподаване*; 17 май – *Нова и съвременна история*.

В областта на Средновековието бяха представени девет доклада с особено разнообразна и интересна тематика, показваща научните търсения на участниците. Доц. д-р Димитър В. Димитров (ръководител на катедра „История и археология“, ПУ „Паисий Хилендарски“) представи изследването *Semper mulier implicatur* – присъствието на жената в историческите наративи за владетелското покръстване (по примера на някои ранносредновековни държави). Докт. Кристиан Лъсков (ПУ „Паисий Хилендарски“) докладва свои наблюдения в контекста на подготвяната дисертация относно *Психологически прийоми в морските сражения според византийските стратегикони от IX–X век*. Д-р Анелия Маркова (Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“) участва с темата за *Астрономическото познание в „Шестоднев“ от Йоан Екзарх*. Д-р Франческо Дал Альо (Институт за исторически изследвания при БАН) се ангажира с проблематиката за *Ролята на българското въстание и на провинциалния сепаратизъм в размирния период на Константинопол преди 1204 г. (края на 12-ти – началото на 13-ти век)* (Francesco Dall’Aglio, PhD (The Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Science), *The role of the Bulgarian Insurrection and of Provincial Separatism in Constantinople’s Troubled pre-1204 Period (late 12th – early 13th c.)*). Интересни наблюдения и анализи сподели в своя доклад гл. ас. д-р

Стоян Антонов (ПУ „Паисий Хилендарски“), който беше посветен на *Земли и области на царството на Йоан Асен II (историко-географски бележки)*. Д-р Теодора Георгиева (ПУ „Паисий Хилендарски“) насочи вниманието на участниците към някои аспекти на стопанската история, като представи доклада *„Богатства от премъдрост и разум, които накупи като някой търговец“ – представата за търговията в средновековното българско общество*. Проф. д.и.н. Димо Чешмеджиев (ПУ „Паисий Хилендарски“), освен в ролята на модератор, ни запозна и със своите издирвания по въпроса за това *Кой е архиепископ Йоан от месецослова на Драгановия миней?*. Гл. ас. д-р Дамян Борисов (ПУ „Паисий Хилендарски“) се ангажира с темата за *Диман, син на Райно – разказ за един зографски дарител от Сидерокапси*. Сесията приключи с доклада на доц. д-р Георги Митрев (ПУ „Паисий Хилендарски“) и д-р Йордан Илиев (НАЦИД, Научен център за история и археология на войната при ФИФ на ПУ „Паисий Хилендарски“) *Рейнекий и неговата история на Древна Тракия от 1595 г.*, в който представиха един неизвестен за съвременната тракология автор от епохата на прехода между Средновековието и Новото време и неговия първи опит за историческо описание на Древна Тракия.

По същото време в сесията *Архиви, музеи и преподаване* бяха представени седем доклада. Предвид оригиналното обединение на няколко тематични полета, присъщи за научно-преподавателската ангажираност на академичния състав на ФИФ, тя също бе изпълнена с особено разнообразно, актуално и интересно съдържание. Освен като модератор, доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева (ПУ „Паисий Хилендарски“) откри работата на сесията и със своето научно и професионално изследване на *Документални свидетелства за приемането на българските държавни архиви за член на Международния съвет на*

архивите. Докт. Никола Борджиев (ПУ „Паисий Хилендарски“, Държавен архив – Пловдив) представи някои от своите издирвания във връзка с подготвяната дисертация, като запозна участниците с *Документални свидетелства за Световното ловно изложение – Пловдив (ЕКСПО 81), съхранени в Държавен архив – Пловдив*. Доц. д-р Стоян Попов (ПУ „Паисий Хилендарски“) и Добри Стоев (РИМ – Пазарджик) насочиха вниманието на аудиторията към археологическите артефакти с доклад за *Боев чук от колекцията на РИМ – Пазарджик*. Интерес предизвика участието на гл. ас. д-р Божида Драганов (ПУ „Паисий Хилендарски“), предвид актуалната академична тема, но и важните резултати споделени в *Предизвикателства и резултати, на летните студентски практики, провеждани на спасителни инфраструктурни археологически разкопки в периода 2021 – 2023 година / Обект № 4 край гр. Чирпан; Обект № 3 край с. Пауново, общ. Ихтиман; по договор между НКЖИ, НАИМ – БАН и ПУ*. Гл. ас. д-р Надежда Кирова-Йовчева (ПУ „Паисий Хилендарски“) и Диана Митова представиха една оригинална тема – *Преподаването на археология в профилираното обучение по история в II. клас – една пропусната възможност*. С проблематиката на преподаването по история се ангажира и гл. ас. д-р Мина Маринова (ПУ „Паисий Хилендарски“), с темата за *Карикатурата в учебниците по история и цивилизация и компетентностен подход в обучението*. Проф. д-р Моника Ибанез-Ангуло (Университет в Бургос, Испания) представи изчерпателен доклад, посветен на *Българските училища в чужбина по примера на Испания* (Prof. Monica Ibanez-Angulo, PhD (University of Burgos), *Bulgarian Schools Abroad: The Case Study of Spain*).

Сесия *Нова и съвременна история* се проведе в последния ден на факултетните чествания с модератори доц. д-р Валентин Петрусенко и гл. ас. д-р Самуил Шивачев.

Подчинявайки се на хронологическия принцип, програмата включваше осем доклада. На първо място беше темата на докт. Десислава Босилкова (ПУ „Паисий Хилендарски“) *Манила – където Испания среща Китай (последната четвърт на XVI в.)*, пряко свързана с разработваната от нея дисертация. Последва представянето на два особено интересни доклада, свързани с Българското възраждане. Доц. д-р Тодор Радев (ПУ „Паисий Хилендарски“) ангажира вниманието на аудиторията с въпроса за *Четническата война във въстаническата тактика на Васил Левски*, а докт. Денис Иванов (СУ „Св. Климент Охридски“) представи проучванията си относно *Йосиф Емигер – неизвестен псевдоним на Иван Драсов*. Доц. д-р Симеон Кацаров (ПУ „Паисий Хилендарски“) се включи в програмата на конференцията с темата за *Ролята на „императриците от Бавария“ в хабсбургските земи през втората половина на XIX век*. Гл. ас. д-р Станислав Боянов (ПУ „Паисий Хилендарски“) представи проучванията си върху *Свидетелствата на генерал Йеротей Сирманов относно развитието на военното дело в Княжество България през периода 1885 – 1912 г.* Гл. ас. д-р Самуил Шивачев (ПУ „Паисий Хилендарски“) насочи вниманието на участниците в сесията към проблематиката за *Окупацията на Рурската област и опитите на германското правителство за международна защита (1923 – 1924 г.)*. Д-р Мирена Митова (Институт за исторически изследвания при БАН) взе участие с доклад относно *Външната търговия на България с постколониалните страни в периода 1946 – 1952 година*. Програмата на историческия панел от доклади приключи с изследването на доц. д-р Валентин Петрусенко (ПУ „Паисий Хилендарски“) *Тайван в Съвета за сигурност към ООН*.

Отбелязването на 20-годишнината на Философско-историческия факултет се превърна в събитие, на което си дадоха среща красо-

тата на спомените, общите споделени моменти и очарованието на очакването за бъдното. Защото вярваме, че именно в символиката и духа на Философско-историческия факултет, чрез мъдростта на прозряното познание,

сгъстената интелектуална енергия ще бъде транслирана през времето и пространството чрез паметта в името на общественото, човешкото и божественото ни битие.

На многая лета!

Доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева

ORCID iD: 0000-0002-3050-5902

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

rusalena@uni-plovdiv.bg

Доц. д-р Георги Митрев

ORCID iD: 0000-0001-9189-3550

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

gmmitrev@uni-plovdiv.bg

AMICUS OPTIMA VITAE POSSESIO! ПРИЯТЕЛИТЕ СА НАЙ-ГОЛЯМОТО БОГАТСТВО В ЖИВОТА!

Иван Джамбов

FRIENDS ARE THE GREATEST TREASURE IN LIFE!

Ivan Dzhambov

Беше през далечната 1975 г., когато на ул. „Раковска“ № 144 в София, където се намираха библиотеката и работните кабинети на учените от Археологическия институт с музеи при БАН, срещнах една млада и красива дама, пред един от тях. Бях притеснен, защото се явявах на конкурс за научен сътрудник (дн. асистент) в това най-старо научно звено – системата на Академията. По-късно разбрах, че това беше Виолета Нешева. За нея ми спомена ст.н.с. Соня Георгиева, неин научен ръководител на аспирантурата (докторантурата). След запознанството, вече в личен разговор, разбрах, че темата на дисертацията ѝ се отнасяше до женския костюм (облекло) през Средновековието. Моят конкурс беше по Средновековна археология, което предопределяше общите ни интереси в посочената област. Освен че беше член на изпитната ми комисия, Соня Георгиева се оказа и мой научен ръководител на разкопките във Велико Търново, където бях насочен след успешно

издържания конкурс. Трудно е да си представи човек, че в продължение на половин столетие пътищата ни ще вървят в една научна посока. Тук искам да посоча някои любопитни, а за малцина и неизвестни събития и факти. Т. напр., във връзка с предстоящото честване на 1300 г. от основаването на Българската държава (1981), а малко по-късно (1985) – от възстановяването на Второто българско царство, бяха създадени Филиали на АИМ при БАН във В. Търново и Шумен с цел ускорено проучване на старините там. Създаден беше и Общонароден комитет за развитие на В. Търново, в който дейно ръководно участие вземаха Людмила Живкова и Пенчо Кубадински. Последният ежегодно „контролираше“ археологическите проучвания. Малкият научен екип, ситуиран във В. Търново, бе крайно недостатъчен (работеше се от март до ноември с местни работници и студенти, затова бяха привлечени ръководители на сектори от хълма Царевец), както от АИМ (София), така

и от музеите в Търново и страната. Един от най-дълго участвалите в тези усилни години беше и нашият многоуважаем колега и приятел н.с., по-късно ст.н.с., а в наши дни проф. Виолета Нешева. Незабравими ще останат срещите ни не само на терен, но и дискусиите, които водехме вече в неформална обстановка. Те се провеждаха в прочутата „Къщата с маймунката“, където отсядаше понякога. Трябва да отбележа, че тя беше придружавана с друга наша колега и приятел ст.н.с. Маргарита Ваклинова. За нея трябва също отделно да се пише. Щастлив съм да отбележа, че тези срещи продължиха и до наши дни. Виолета и Маргарита бяха желани гости на Катедрата по история и археология към ФИФ на ПУ с интересните си лекции пред нашите студенти и преподаватели.

Общите ни научни интереси изключително се сближиха и в областта на Средновековния замък. Повод за това бяха значимите резултати от разкопките на крепостта „Аневско кале“ край Сопот под мое ръководство. Те доведоха до осъществяването на няколко цели и изводи. Първо, проведе се Национална научна сесия през 1985 г., посветена на 800-годишнината от възстановяването на Второто българско царство под наслов „Средновековният замък в българските земи XII – XIV в.“. Форумът се проведе под патронажа на акад. Д. Ангелов – директор на АИМ при БАН и научен ръководител ст.н.с. Д. Овчаров – ръководител на секцията по Средновековна археология. Тоест, за първи път се заговори за съществуването на български средновековен замък. Второ, тези открития доведоха до локализирането на известния в изворите, но смятан за „изчезнал“ средновековен град Копсис. Не мога да не отбележа, че тогавашният н.с. Виолета Нешева имаше несъмнен принос в изясняването на редица научни въпроси около „замъка“. Нейният доклад, озаглавен „Феодалният замък и отбранителната система на Мелник“, отразяваше ма-

щабните археологически проучвания там, под нейно ръководство. Ето един кратък цитат за седалището на деспот Слав, изказан от нея: „...това е най-значителното укрепление в Мелник, превърнало се в укрепен замък на владетеля.“ Нещо повече – тя ми препоръча, и аз поканих за консултант по въпросите на архитектурния образ на замъка „Аневско кале“ арх. Валентина Дочева-Тодорова. Друга идея на Виолета Нешева беше за връзката на т.нар. „Болярска сграда“ с църквата № 1 (на крепостта), която аз възприех напълно.

Своеобразен венец на творческия път на Виолета Нешева е вече като известен учен и професор в АИМ (дн. НАИМ). Той се изразява в подготовката на студенти и докторанти по археология. С удоволствие искам да отбележа, че един от тях е титулярът на специалността „Археология“ към Катедрата по история и археология към ФИФ на ПУ – доц. д-р Стоян Попов. Той продължи и задълбочи изследванията за средновековния замък, не само на територията на България, но и в Европа, които защити в специална дисертация, излязла в монографично издание. Друг неин докторант, свързан с „пловдивската“ археология, е и д-р Здравка Коркутова от РИМ – Пловдив.

Накрая искам да завърша тези редове, посветени на проф. д.и.н. Виолета Нешева с годините от второто десетилетие на новото XXI-во столетие. След излизането ми от активна творческа, преподавателска и административна дейност, започнах да се приближавам към 70-ата ми годишнина. Това е, както е известно, време за равностетка, в която няма да се впускам, още повече, че минах 75. Тук ще се огранича с чувство на особена почит и благодарност за онези думи на Виолета Нешева, които ще си позволя да цитирам почти дословно, по повод подготвяния тогава сборник с научни изследвания, озаглавен „Археологически хоризонти“: „Ванка, искам да напиша нещо за теб лично. Изпрати ми някои необ-

ходими биографични данни“. Изпратих ги. В резултат читателите могат да се запознаят с нейното изложение, озаглавено „In honorem“. А финалът е не по-малко трогващ: „Ad multos annos“, и по-важното: „Честито, Приятелю“. С тези думи човек трябва да е благодарен.

Тази благодарност се дължи и на колегите по история и археология към ФИФ на ПУ, които осъществиха вписването и издаването на този сборник и които честват с достойнство своята 30-годишнина от създаването на Катедрата. Радвам се, че бях от първите!

Доц. д-р Иван Джамбов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ivdjambov@abv.bg

Приемат се за отпечатване: студии до 120 000 знака; статии до 60 000 знака; съобщения до 18 000 знака; рецензии и отзиви до 12 000 знака.

Материалите могат да бъдат на български, английски или руски език.

I. ИЗИСКВАНИЯ ЗА ПОДГОТОВКАТА НА ТЕКСТА

1. Материалите се предават в електронен вариант като Word documents с шрифт Times New Roman, размер 12 pt, разредка (Line spacing) 1,5.
2. Заглавието се изписва на езика на статията, с главни букви, центрирано, без съкращения, с размер 14 pt, **Bold**. На следващия ред се разполагат името и фамилията на автора (авторите) без съкращения, с начални главни и последващи малки букви, с размер 14 pt, **Bold, Italic**.
3. През един празен ред се изписва заглавието на статията на английски език, с главни букви, центрирано, без съкращения, с размер 14 pt, **Bold**. На следващия ред се разполагат името и фамилията на автора/авторите без съкращения, транслитерирано/ни на латиница, с начални главни и последващи малки букви, с размер 14 pt, **Bold, Italic**.
4. През един празен ред се разполага анотацията на английски език (**Abstract:**) (до 1000 знака с интервалите), с размер и стил на шрифта 12 pt, **Italic**.
5. На следващия ред се изписват ключовите думи (**Keywords:**) (до 10 на брой), на английски език, с размер и стил на шрифта 12 pt, **Italic**.
6. През един празен ред следва основният текст на материала с подравняване Justify. Допуска се употреба на шрифт **Bold** само за евентуални подзаглавия. **Italic** се използва за заглавия на книги/монографии, списания, сборници и издания на извори. При цитиране се използва **Italic** само в случаите, когато чуждият текст не е ограден с кавички.
7. Цитираните изследвания се посочват в текста, поставени в обикновени скоби, като се изписват: фамилията на автора, годината на издаването и съответната/ите страница/и. Например: (Иванов 2012: 35 – 36); (Иванов, Петров

2015: 5 – 6) – при двама; (Иванов и др. 2010: 33; Ivanov et al. 1999: 45) – при повече автори; (Петров 2006а: 8 – 11) – при повече от една публикация за една и съща година на един автор.

При посочване на образи или други илюстративни материали: (Иванов 2012: 16, обр. 3; Petrov 1997: 45, fig. 2).

При посочване на каталожни номера или таблици: (Иванов 2012: 16, № 3 или табл. 3).

8. При необходимост от пояснителни или други бележки, те се маркират в текста с арабски цифри¹ и се поставят под линия: (Footnotes) с шрифт Times New Roman, размер 10 pt, без разредка (Line spacing „single“). Цифровите препратки към бележките под линия се поставят след кавичките и преди пунктуационните знаци. Пр. „цитат“¹, ¹, ¹. При необходимост от цитиране в пояснителните бележки се следват същите правила, както в основния текст.
9. Използваните източници се посочват единствено в бележки под линия. При цитиране на архивни документи: ЦДА – София, ф. 108К, оп. 2, а.е. 2560, л. 2.
При цитиране на вестник: В. *Работническо дело*, бр. 109, 15 май 1947 г., 3.
При цитиране на извори, имената на античните автори и произведенията се посочват съгласно *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon* (LSJ) и *Oxford Latin Dictionary* (OLD) по следния начин: Hdt. 2.4; Cic. Div. 1.13.23.
При цитиране на корпусни издания: ГИБИ II: 71 – 72.
10. Препратките в текста към илюстративния материал се поставят в скоби: (**обр. 1**). За материали на английски език: (**fig. 1**), шрифт **Bold**. В отделен файл се представя списък на образите с кратка текстова информация за съответното изображение.
11. **Благодарности** (при наличието на такива) се поставят след края на основния текст.
12. След основния текст се прилага **Използвана литература (References)**.
13. При употреба на специфични съкращения в научния апарат се прилага и **Списък на съкращенията (Abbreviations)**.

Примери:

ГИБИ IV: *Гръцки извори за българската история*. Том IV. София: БАН, 1961.

ЦДА: Централен държавен архив.

BHR: Bulgarian Historical Review, Sofia.

13. **Резюме** на български език (със заглавие и автор, до 3000 знака с интервалите) и **Ключови думи** на български език се поставят след Използвана литература (References) и Списък на съкращенията (Abbreviations) само при статии на чужд език!
14. В самия край авторите добавят кратки данни за себе си: звание, научна степен, име и фамилия, месторабота и e-mail.
15. Илюстрациите се представят в отделен електронен файл (.tiff, .jpg, .png) в резолюция не по-малка от 300 dpi.

II. ИЗИСКВАНИЯ ЗА ОФОРМЛЕНИЕ НА ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

В Използвана литература (References) се представят по азбучен ред, първо, изданията на кирилица, а след това изданията на латиница или други. Всички издания, които не са на латиница, се изписват и с транслитерация на латиница, в квадратни скоби [...], непосредствено след оригиналното заглавие. Посочват се само научни изследвания, включително достъпни в Интернет. (Архивни източници, вестници и интернет източници се цитират само в бележките под линия. Същото се отнася и за писмени извори, които се посочват само по името на автора или на документа, а не по името на съставителя или преводача на съвременното им издание.)

1. Сбирки и преводи на извори

Гюзелев 2000: В. Гюзелев. *Извори за средновековната история на България (VII – XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви*. Том I. София: Главно управление на архивите, 2000. [V. Gyuzelev. *Izvori za srednovekovnata istoria na Bulgaria (VII – XV v.) v avstriyskite rakopisni sbirki i arhivi*. Tom I. Sofia: Glavno upravlenie na arhivite, 2000.]

Ксенофонт 2016: Ксенофонт. *Атинската държавна уредба. Лакедемонската държавна уредба*. Превод от старогръцки Мирена Славова. София: Изток – Запад, 2016. [Ksenofont. *Atinskata darzhavna uredba. Lakedemonskata darzhavna uredba*. Prevod ot starogratski Mirena Slavova. Sofia: Iztok – Zapad, 2016.]

2. Книги/Монографии

Божилов, Гюзелев 2004: Ив. Божилов, В. Гюзелев. *История на Добруджа*. Том 2. Средновековие. Велико Търново: Фабер, 2004. [Iv. Bozhilov, V. Gyuzelev. *Istoria na Dobrudzha*. Tom 2. Srednovekovie. Veliko Tarnovo: Faber, 2004.]

Спасов 2008: Л. Спасов. *България и СССР 1917 – 1944 г. (Политико-дипломатически отношения)*. Велико Търново: Фабер, 2008. [L. Spasov. *Bulgaria i SSSR 1917 – 1944 g. (Politiko-diplomaticheski otnoshenia)*. Veliko Tarnovo: Faber, 2008.]

3. Публикации в научни сборници

Марков 1977: Г. Марков. Деветнадесетомайският режим между Франция и Германия. – В: *Доклади и съобщения от Първата национална конференция на младите историци*. София, 1977, 316 – 324. [G. Markov. Devetnadesetomayskiyat rezhim mezhdu Frantsia i Germania. – V: *Dokladi i saobshtenia ot Parvata natsionalna konferentsia na mladite istoritsi*. Sofia, 1977, 316 – 324.]

4. Публикации в периодични научни издания

Марков 2002: Г. Марков. Балканското решение на Източния въпрос 1911 – 1913 г. – *Македонски преглед*, XXV, 2002, 4, 7 – 28. [G. Markov. Balkanskoto reshenie na Iztochnia vapros 1911–1913 g. – *Makedonski pregled*, XXV, 2002, 4, 7 – 28.]

Mitrev 2008: G. Mitrev. On Skotoussa and „Scotusaei liberi“ from the Valley of the Struma/Strymon River (SW Bulgaria). – *Arhaeologia Bulgarica*, XII, 2008, 2, 47 – 58.

5. Електронни издания на научни публикации в Интернет

Carey 2006: B. Carey. *Warfare in the Medieval World* (2006). <http://web.archive.org/web/20110805095555/http://www.deremilitari.org/resources/articles/carey.htm> (достъпен на 20.11.2016).

Списание
ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ

Година VIII (2024), книжка 1

Коректор: Валентина Атанасова

Предпечатна подготовка: Георги Ташков

Печат и подвързия: Пловдивско университетско издателство

ISSN 2535-0935 (*Print*)

ISSN 2535-0951 (*Online*)

ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ

Година VIII • 2024 • книжка 1

ISSN 2535-0935